

## บทที่ 2

### เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน เขตเทศบาลตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับจุดมุ่งหมายในการศึกษา โดยมีเนื้อหารายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
2. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว
3. องค์ความรู้เพื่อพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเสริมรายได้ของครอบครัว
4. ข้อมูลเบื้องต้นพื้นที่วิจัย
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

#### แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมได้มีนักวิชาการและนักการศึกษาได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมและได้เสนอแนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

ความหมายของ การมีส่วนร่วม

คำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) ถึงแม้จะเป็นคำที่ใช้กันมานานแล้วมีผู้ให้ความหมายที่แตกต่างกันดังนี้

ชาติด (Shadid. 1982 : 33) ได้สรุปจากการศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมจากสาขาวิชาต่าง ๆ ว่าลักษณะของการศึกษาการมีส่วนร่วมส่วนใหญ่พิจารณาการมีส่วนร่วมในเชิงทฤษฎี แต่เป็นการศึกษารายละเอียดพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในลักษณะประยุกต์กับบริบทของการมีส่วนร่วมนั้น ๆ

สหประชาชาติ (United Nations. 1981 : 5) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม (Participation) ว่าหมายถึง การสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนช่วยเหลือและเข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการดำเนินกิจกรรม รวมทั้งมีส่วนได้รับประโยชน์จากผลอย่างเท่าเทียมกัน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน (2536 : 25) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการทำงานร่วมกันโดยเริ่มจากการร่วมคิด การร่วมวางแผน การร่วมดำเนินงาน/ปฏิบัติ การร่วมมือการพบปัญหาหรือเผชิญอุปสรรคพร้อมทั้งแก้ไขให้ลุล่วง การร่วมมือกันพบความสำเร็จ และ การร่วมกันชื่นชมยินดีภาคภูมิใจความสำเร็จในงานนั้น

ดูลาห์ (Douglah. 1970 : 89-90) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความหมายของการมีส่วนร่วมในบริบทที่ต่างกัน จะให้ความหมายของการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน แต่นักการศึกษาใช้คำนี้ในการอ้างถึงการมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ กิจกรรม หรือโครงการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ (2537 : 206-209) ได้สรุปภาพรวมของการมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาทุกระดับและทุกประเภทไว้อย่างเป็นระบบ ดังนี้

1. จุดมุ่งหมายของการมีส่วนร่วม ปัญหาประการแรก คือ จุดมุ่งหมายของการมีส่วนร่วมไม่ชัดเจน ไม่ทราบว่า จะให้มีการมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาเพื่ออะไร หากจุดมุ่งหมายของการมีส่วนร่วมไม่ชัดเจนย่อมก่อให้เกิดความสับสน
  2. ผู้ที่ควรจะมีส่วนร่วม ปัญหาในเรื่องนี้ ก็คือ ผู้มีความรู้ความสามารถ อาจไม่เต็มใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม ผู้ที่เต็มใจจะเข้าไปมีส่วนร่วมอาจหย่อนความรู้ความสามารถ หรือผู้ที่มีความสามารถและมีความเต็มใจจะเข้าร่วมแต่ไม่มีเวลาพอที่จะเข้าร่วม
  3. เรื่องที่ควรมีส่วนร่วม ปัญหาที่สำคัญในเรื่องนี้ ก็คือ ควรจะให้มีส่วนร่วมในการบริหารในเรื่องอะไรบ้างภารกิจในการบริหารแต่ละอย่างหรือเรื่องแต่ละเรื่องนั้น ต้องการบุคคลที่มีคุณสมบัติที่ต่างจากกันคนๆ เดียวอาจไม่เหมาะสมในการเข้าร่วมในทุกเรื่องก็ได้ ดังนั้นเรื่องที่ควรจะให้เข้าร่วมจึงเป็นเงื่อนไขในการเลือกบุคคลเพื่อเข้าร่วม
  4. วิธีการมีส่วนร่วมวิธีการหรือกิจกรรมในการมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษามีหลายวิธีแต่มักจะให้มีส่วนร่วมในรูปของคณะกรรมการ ปัญหาในเรื่องนี้ก็คือโดยปกติแล้วจำนวนผู้ปกครองที่เป็นกรรมการจะมีจำนวนค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนกรรมการทั้งหมดปัญหา ก็คือ ความคิดเห็นของผู้ปกครองไม่ได้รับการยอมรับหรือการรับฟังเท่าที่ควร จึงอาจทำประโยชน์ (Contribute) ให้กับกรรมการไม่ได้เต็มที่ก็ได้
  5. ปริมาณของการมีส่วนร่วมปัญหาของปริมาณของการมีส่วนร่วม ก็คือ การมีส่วนร่วมอย่างจอมปลอมและการมีส่วนร่วมมากเกินไป การมีส่วนร่วมอย่างจอมปลอม คือ ได้ชื่อว่าให้มีส่วนร่วมแต่ไม่ได้ทำหน้าที่ของการมีส่วนร่วม เช่น เป็นกรรมการแต่ไม่ได้มาประชุมแต่ไม่แสดงความคิดเห็น เป็นค่านิยมที่เชื่อว่าการแต่งตั้งแล้วถือว่าได้รับเกียรติ แต่ไม่ประสงค์จะทำงานสำหรับการมีส่วนร่วมมากเกินไปนั้นเป็นการเข้าร่วมในทุกเรื่องทั้ง ๆ ที่ตนเองไม่ควรจะมีส่วนร่วมในเรื่องนั้น
- สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึงความร่วมมือของโรงเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน โดยกำหนดจุดมุ่งหมายของการทำงานร่วมกันคิด การร่วมวางแผน การร่วมดำเนินงาน ปฏิบัติการร่วมมือการพบปัญหาหรือเผชิญอุปสรรคพร้อมทั้งแก้ไขให้ลุล่วง การร่วมมือกันพบความสำเร็จ และ การร่วมกันชื่นชมยินดีภาคภูมิใจความสำเร็จ

### แนวทางพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ (2537) กล่าวถึงแนวทางพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

1. กำหนดจุดมุ่งหมายการมีส่วนร่วมให้ชัดเจน เช่น กำหนดนโยบายและวางแผนการปฏิบัติงาน การสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ
2. พิจารณา ผู้ที่จะมีการมีส่วนร่วมเพื่อคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสม ซึ่งควรพิจารณาถึงความรู้ ความสามารถที่จะทำประโยชน์ ความเต็มใจ และมีเวลาที่จะเข้ามามีส่วนร่วม
3. เรื่องที่ควรมีส่วนร่วม ควรพิจารณาว่าเรื่องอะไรที่ประชาชนควรจะเข้ามามีส่วนร่วม
4. วิธีการมีส่วนร่วม รูปแบบการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ร่วมสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ
5. ปริมาณการมีส่วนร่วมประชาชนควรมีส่วนร่วมในปริมาณที่เหมาะสมกับภารกิจ

ในการพัฒนาการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครอง นั้นโรงเรียนควรเป็นตัวกระตุ้นและเป็นตัวประสานที่ดีและสร้างความเข้าใจความตระหนัก แสดงให้ถึงความสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการจัดการศึกษาเชิญชวนผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งรูปแบบของการมีส่วนร่วมแบบส่วนบุคคล เช่นการระดมทรัพยากรทางการศึกษา การมีส่วนร่วมในรูปแบบของคณะกรรมการต่าง ๆ ในโรงเรียนเพื่อแสดงความคิดเห็น ในการกำหนดนโยบาย ตรวจสอบ และไว้คำแนะนำกับโรงเรียนเป็นต้น เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นแนวทางในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองกับโรงเรียนทั้งสิ้น

ครอบครัวและโรงเรียน มีวิธีการให้การศึกษที่สอดคล้องกันที่สำคัญ คือ

1. กระบวนการสังคมประภฤติ (Socialization Process)
2. กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process)
3. กระบวนการถ่ายโยงความรู้ (Transfer Ability Process)

เป็นวิธีการที่ตั้งอยู่บนเป้าหมายและวัตถุประสงค์เดียวกัน คือ ต้องการให้การเรียนรู้และฝึกฝนให้ผู้เรียนเหล่านั้นเป็นคนดีรวมทั้งเป็นคนมีความสามารถ (Manhood and Manpower) เพื่อจะได้ประสบความสำเร็จในชีวิต โครงสร้างการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาของโรงเรียน 6 แบบของเอปสไตน์ (Epsteins Framework of 6 Types of Parents Involvement) (Epstein 1995 : 701-705 Epstein 1997 : 71-73 ) ซึ่งสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2544 : 71-75) อันประกอบด้วย

3.1 การอบรมเลี้ยงดูในฐานะผู้ปกครอง (Parenting) เป็นความรับผิดชอบพื้นฐานครอบครัว (Basic Responsibilities of Families) (Epstein. 1997 : 75-76) และประมวลกฎหมายแพ่งพาณิชย์ของไทย มาตรา 1564 บัญญัติว่า บิดามารดาจำต้องอุปการะเลี้ยงดูและให้การศึกษาตามสมควรแก่บุตรในระหว่างที่เป็นผู้เยาว์ อีกทั้งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 13 บัญญัติว่า บิดามารดาหรือผู้ปกครองมี

สิทธิได้รับแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 13 บัญญัติว่า บิดามารดาหรือผู้ปกครองมีสิทธิได้รับการสนับสนุนจากรัฐให้มีความรู้ความสามารถในการเลี้ยงดูแก่บุตรหรือบุคคลที่อยู่ในความดูแล ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของครอบครัว (จิตตินันท์ เดชะคุปต์. 2545 : 40-42) ที่อธิบายว่า ครอบครัวมีหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการของสมาชิกในครอบครัวด้านความรักและความเอาใจใส่การอบรมเลี้ยงดู การจัดหาสิ่งจำเป็นพื้นฐานทางกายภาพสำหรับสมาชิก

3.2 การติดต่อสื่อสาร (Communicating) เป็นความรับผิดชอบพื้นฐานของโรงเรียน (Basic Responsibilities of Schools) ได้แก่การติดต่อสื่อสารจากโรงเรียนสู่บ้าน (School -To - Home) และ จากบ้านสู่โรงเรียน (Home -To - School) (Epstein. 1997 : 77) การติดต่อสื่อสารนี้เป็นสายเลือดแห่งชีวิตขององค์การประเภทโรงเรียนทุกโรงเรียน (Communication : The Lifeblood of Every School Organization) (Lunenburg & Omstein. 1996)

3.3 การตัดสินใจ (Decision Making) เป็นการมีส่วนร่วมหรือแก้ปัญหาผู้นำในองค์การต่าง ๆ เช่นการต่างๆเช่น สมาคมผู้ปกครองครู (Epstein. 1997 : 80) เพราะการบริหารการศึกษามีลักษณะที่แตกต่างจากการบริหารกิจการอื่นๆ กล่าวคือ เป็นการบริหารที่เกี่ยวพันถึงบุคคลหลายฝ่ายไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครอง นักเรียน ชุมชน บุคลากรในโรงเรียน (ประยูร ศรีประสาน. 2536 : 242) พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม(ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 38 จึงกำหนดว่า ในแต่ละเขตพื้นที่การศึกษาให้มีคณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษา ประกอบด้วย ผู้แทนสมาคมปกครองและครูและ มาตรา 40 กำหนดว่าให้มีคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อทำหน้าที่กำกับและส่งเสริมสนับสนุนของสถานศึกษาประกอบด้วยผู้แทนปกครองซึ่งเป็นสิ่งมีผู้บริหารโรงเรียนต้องนำมาพิจารณาหากเรื่องใดที่บุคคลมีประโยชน์หรือมีความเกี่ยวข้องรวมทั้งรู้ความชำนาญในเรื่องนั้น ผู้บริหารก็ควรให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แต่หากเรื่องใดที่บุคคลไม่มีผลประโยชน์หรือความเกี่ยวข้อง ตลอดจนไม่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องนั้น ก็ไม่ควรจะไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

3.4 การร่วมมือกับชุมชน (Collaborating with Community) เป็นการเชื่อมโยงชุมชนให้มาช่วยเหลือโรงเรียน นักเรียน และครอบครัว หรือ การเชื่อมโยงโรงเรียนให้ไปช่วยเหลือชุมชน (Epstein. 1997 : 81) เพราะปัจจุบันการทำงานแบบคนเดียว (One Man Show) ได้ถูกเลิกไปหมดแล้ว การทำงานเป็นหมู่คณะกำลังเข้ามาแทนที่ การร่วมมือประสานงานจึงเป็นอาวุธที่สำคัญของนักบริหาร (ปรีชา คัมภีรปกรณ. 2536 : 1286-1287) และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 29 กำหนดให้สถานศึกษาร่วมบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กร ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน และมาตรา 58 (2) กำหนดให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน ระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา โดยเป็นผู้จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา บริจาคทรัพย์สินและทรัพยากรอื่นให้แก่สถานศึกษา

ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structure Functional Theory) ที่ว่าสังคมประกอบด้วยระบบย่อย ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ระบบต่าง ๆ เหล่านี้ต้องร่วมมือกันเพื่อรักษาสมดุลของสังคมและพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือนี้ไปเป็น “หน้าที่” (Function) และ “โครงสร้าง” (Structure) ของแต่ละระบบย่อย ๆ นั้น ๆ เพื่อความอยู่รอดของทุกระบบในสังคม

### วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีหลักการสำคัญ การควบคุม อุปสรรคและข้อจำกัดในการดำเนินการดังนี้

#### หลักการสำคัญ

โดยหลักการนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประกอบไปด้วยกระบวนการค้นคว้าทางสังคม (Social Investigation) การให้การศึกษา (Education) และการกระทำหรือการปฏิบัติการ (Action) เพื่อที่จะให้กลุ่มผู้ถูกกดขี่หรือด้อยโอกาสในสังคมได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และทำความเข้าใจกับสถานการณ์ที่ปรากฏอยู่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้เรียนรู้และแก้ไขปัญหาส่วนกันระหว่างหลายฝ่าย อันเป็นการสร้างความรู้ให้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในรายละเอียด พันธุ์ทิพย์ รามสูต (2535 :33-35 ) อธิบายไว้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีหลักการสำคัญที่ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาของชาวบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนกระบวนการสร้างความรู้ ซึ่งแตกต่างไปจากของนักวิชาการ โดยประกอบด้วย

1. ปรับปรุงความสามารถและพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมระดับนักศึกษาและพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดการวิเคราะห์/สังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของตนเอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์
2. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน ตลอดจนมีการนำไปใช้อย่างเหมาะสม
3. สนใจปรีดิ์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับประเด็นปัญหา
4. การปลดปล่อยแนวความคิดเพื่อให้ชาวบ้านและคนยากจนด้อยโอกาสสามารถมองความคิดเห็นของตนเองได้อย่างเสรี มองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง วิเคราะห์วิจารณ์ตรวจสอบสภาพข้อเท็จจริงต่างๆที่เกิดขึ้น

การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมได้ถือกำเนิดขึ้นจากแนวความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคมซึ่งกระทำโดยมีความมุ่งหมายที่จะรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้จึงควรคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่สังคมจะได้รับ โดยเฉพาะสังคมที่เป็นหน่วยของการศึกษาวิจัยนั้นๆ และการที่จะให้ชุมชนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการวิจัย ก็ต้องทำให้การวิจัยนั้นเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research for development) หรือการวิจัยและพัฒนา Research and development (R&D) โดยที่การพัฒนาและการเป็นหุ้นส่วนจะต้องเป็นประโยชน์แก่ทุกคนในสังคม

ดังนั้นทุกคนในสังคมจึงต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนอย่างมีเสรีและเป็นประชาธิปไตย โดยการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยึดหลักการสำคัญนี้ (Tandon. 1988 : 5-15) .

1. ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้านตลอดจนระบบการสร้างความรู้และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่างไปจากนักวิชาการ ยังเป็นสิ่งที่ปฏิบัติและยอมรับกันแพร่หลายในหมู่คนชาวบ้าน คนยากจน เพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของเขา

2. ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้านด้วยการส่งเสริม ยกระดับและพัฒนาความเชื่อมั่นในตัวเองของเขาให้สามารถจะวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์แทนที่จะเมินเฉย ละเลย หรือเหยียดหยามว่าเป็นสิ่งไร้คุณค่าเช่นที่เคยปฏิบัติมา

3. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบสังคมของเขาและสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้อย่างเหมาะสม

4. สนใจในปรีชาญาณของชาวบ้าน โดยการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่น การถูกกีดกันหรือแปลกแยก (Alienated) จากผืนดิน และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ การต้องดิ้นรนต่อสู้กับแรงบีบคั้นจากผู้มีอิทธิพล ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่นักวิจัยรูปแบบเก่าไม่มีใครนึกถึง และไม่เคยเป็นจุดเน้นในการค้นหาความรู้มาก่อน

5. ปลดปล่อยความคิด การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจนสามารถใช้ความคิดเห็นของตนอย่างเสรี ในการมองสภาพการณ์และปัญหาของตนเองสามารถใช้วิจารณ์ในการวิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพเท็จจริงต่างๆ สามารถยืนหยัดต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอกหรือจากอำนาจกดขี่ของผู้มีอำนาจ

อาจกล่าวได้ว่า การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมสามารถหยั่งรากลึกลงไปถึงประสบการณ์ทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรม เช่น มีความมุ่งหมายที่จะเอาชนะหรือแก้ปัญหาที่ชาวบ้านมีความคับข้องใจอยู่ โดยพยายามด้วยวิธีการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม จะทำให้สามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายได้ตรงตามความต้องการที่จะแก้ปัญหานั้น สามารถให้แนวทางแก่ชาวบ้านว่าอะไรคือ สิ่งจำเป็นหรือความต้องการที่แท้จริงของเขาและชี้ให้เห็นจุดบกพร่องหรือจุดผิดพลาดในความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาของเขาเอง ซึ่งจะบ่งบอกถึงสภาวะทางสังคมที่ขัดแย้งกันระหว่างความต้องการกับวิธีการสนองความต้องการ เปิดเผยให้เห็นกลไกที่ควบคุมกระบวนการกดขี่เอารัดเอาเปรียบอยู่ด้วย นอกจากนี้ที่กล่าวแล้ว การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมยังช่วยชี้แนะถึงกิจกรรมที่สามารถจะแทรกแซงและเปลี่ยนแปลงกระบวนการทางสังคมที่เป็นอุปสรรคขัดขวางสิ่งต่างๆ ได้ ซึ่งโดยที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 29 กำหนดให้สถานศึกษาร่วมบุคคล

ครอบครัว ชุมชน องค์การ ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน และมาตรา 58 (2) กำหนดให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์การชุมชน ระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา โดยเป็นผู้จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา บริจาคทรัพย์สินและทรัพยากรอื่นให้แก่สถานศึกษา สอดคล้องกับเป้าหมายหลักของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมดังนี้

1. ค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับได้และใช้กันอย่างแพร่หลาย
2. ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม
3. สร้างคุณภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการกับความรู้พื้นฐาน
4. ยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะทางสังคมเศรษฐกิจ

ประเด็นในกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมในการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม มีประเด็นสำคัญที่ควรทบทวน ดังนี้

1. เป้าหมายของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม

การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจะนำไปถึงผลลัพธ์ที่มีขอบข่ายอย่างกว้างขวางแก่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยนั้น เช่น

- 1.1 ให้ทักษะทั้งด้านการวิจัย วิชาการ การอบรม การวิเคราะห์ปัญหา และวิเคราะห์ข้อมูล
- 1.2 พัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับความต้องการทางเศรษฐกิจ สังคมของท้องถิ่น
- 1.3 ผลิตเอกสารต่าง ๆ สำหรับใช้ในชุมชน เช่น รายงานวิจัย คู่มือฝึกอบรมหลักสูตร วัสดุทัศนอุปกรณ์ และแผนกิจกรรมต่าง ๆ
- 1.4 วิเคราะห์โครงสร้างชุมชน เช่น กระบวนการติดต่อระหว่างสถานการณ์ส่วนบุคคล และส่วนท้องถิ่นกับบริบทนอกท้องถิ่น
- 1.5 สร้างองค์กร รองรับกิจกรรมต่อไป เช่น กรรมการเฉพาะกิจ สหกรณ์ เครือข่าย ระดับชุมชน ระดับชาติ ระดับภาค จนถึงระดับประเทศ
- 1.6 แหล่งทรัพยากรทั้งด้านทรัพยากรมนุษย์และแหล่งทุน
- 1.7 ลักษณะและประเภทของกลุ่มที่เข้าร่วมในการวิจัย
- 1.8 ระยะเวลาของโครงการวิจัย
- 1.9 สำนักทางการเมืองและเศรษฐกิจของชุมชน เช่น ระดับของการล้าหลังหรือเสียเปรียบ ระดับของการถูกกดขี่ หรือการเอารัดเอาเปรียบจากฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองสูงกว่า
- 1.10 ประเด็นของกิจกรรมชุมชนที่การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมเข้าไปเกี่ยวข้อง

1.11 ลักษณะของกิจกรรมที่โครงการวิจัยนำเข้าไปในชุมชนเป็นสิ่งแรก เมื่อเริ่มต้นโครงการ เช่น การค้นคว้าสืบสวนหาข้อมูล การวิเคราะห์สถานการณ์ หรือการกระทำเพื่อแก้ปัญหา ก่อนอย่างอื่น เป็นต้น

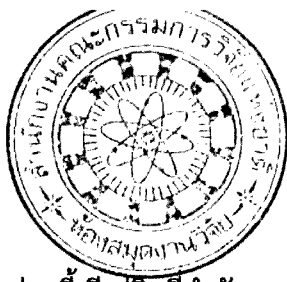
1.12 คนที่มีบทบาทริเริ่มโครงการวิจัย เช่น เป็นความริเริ่มจากกลุ่มนักวิจัยภายนอก ชุมชนหรือจากภายในกลุ่มชุมชนเอง

การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจะเปลี่ยนจุดเน้นในแต่ละขั้นตอนไปตามลักษณะของปัญหาหรือสถานการณ์ที่กลุ่มมองเห็นหรือเผชิญอยู่ ดังนั้น จึงขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มที่จะใช้วิจารณ์ญาณว่ากิจกรรมหรือเป้าหมายอันใดที่สามารถเป็นจริงได้ (Realistic) และมีความสำคัญต่อกระบวนการวิจัยทั้งหมดแล้วตัดสินใจเลือกหรือเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม โดยเหตุที่การพัฒนาหลาย ๆ อย่าง ไม่อาจกระทำสำเร็จได้พร้อมกันทุกจุด การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจึงต้องกำหนดเป้าหมายระยะสั้น ระยะยาว เช่น เป้าหมายระยะสั้น เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในระดับท้องถิ่นให้เกิดขึ้น ซึ่งการนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ตรงจุด และตอบสนองความต้องการเฉพาะหน้าหรือความต้องการเร่งด่วนในปัจจุบัน อันยังเกิดผลต่อผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยโดยตรงและโดยเร็ว และในขณะเดียวกันผู้ร่วมวิจัยก็จะพบว่า จากการทำงานร่วมกันนี้ เขาจะสามารถสร้างพลังร่วมที่จะต่อรองหรือผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมของเขาได้ในระยะยาว

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า กระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจะปรับเปลี่ยนจุดเน้นในแต่ละขั้นตอน ได้ตลอดเวลา โดยการสะท้อนความคิดของผู้ร่วมในโครงการและการประเมินอย่างต่อเนื่องเพื่อตอบสนองปัญหาเฉพาะหน้าที่ประสบอยู่ แต่ผู้วิจัยก็ต้องระมัดระวังว่ากระบวนการเหล่านั้นไม่ได้กีดขวางกับเป้าหมายระยะยาว และจะค่อยๆ เคลื่อนจากจุดเน้นของความต้องการระดับบุคคลและครอบครัวไปสู่การวิเคราะห์เนื้อหาและกิจกรรมอื่นเพื่อแก้ปัญหาหรือตอบสนองความต้องการระยะยาวในระดับกลุ่ม ระดับชุมชน จนถึงระดับประเทศในที่สุด

## 2. การควบคุม

การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือที่บุคคลซึ่งด้อยโอกาสจะใช้ในการควบคุมแรงบีบจากสังคม ไม่ว่าจะเป็นปัญหาจากสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจหรือสิ่งแวดล้อมที่มีต่อคุณภาพชีวิตของเขา อำนาจในการควบคุมที่ผู้ร่วมวิจัยมีในกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมนี้นับเป็น ก้าวแรกหรือบันไดขั้นแรกที่สำคัญที่จะทำให้เขาสามารถก้าวขึ้นไปขั้นต่อไปจนถึงขั้นมีอำนาจในตัวเองอย่างเต็มที่ (Empowerment) การที่เขาได้มีอำนาจควบคุมในกระบวนการวิจัยนี้จะทำให้แน่ใจได้ว่าความรู้ที่เขาเรียนรู้จากประสบการณ์ใหม่นั้นสอดคล้องกับความต้องการของเขาและจะนำเอาไปใช้เพื่อประโยชน์แก่ตัวเขาเอง



ในการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมนี้ มีแนวคิดที่สำคัญมากประการหนึ่ง คือ เราต้องยอมรับว่าชาวบ้านที่ร่วมในการวิจัยนั้น มีความรู้ที่มีคุณค่ายิ่งของเขายู่แล้ว ไม่ใช่ว่าเขาเข้มาช่วยงานกับเราด้วยความว่างเปล่าที่จุดศูนย์หรือปราศจากความรู้ความคิดโดยสิ้นเชิง เพราะจากข้อเท็จจริงที่มองชาวบ้านนั้น เขาดำรงชีวิตของเขามาได้ก็ด้วยความรู้ที่เขา มีอยู่ ซึ่งได้จากการศึกษาและสั่งสมประสบการณ์ที่เขา มีต่อสิ่งแวดล้อมของเขา และมีศักยภาพอยู่พอสมควรที่จะดัดแปลงปรับปรุง หรือจัดการเก็บภาวะแวดล้อมหรือปัญหาของเขาเอง แต่การที่เข้มาช่วยในโครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมก็เพื่อให้เรียนรู้เรื่องปัญหาสังคม สิ่งแวดล้อมในชีวิตของอย่างกว้างขวางและเป็นระบบมากขึ้น เพื่อที่จะหาแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตของเขาให้ดีขึ้น

การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยให้ชาวบ้านให้ค้นพบความจริงว่า ในสังคมของเขานั้นมี ปัญหาหรือมีความเป็นไปอะไรอย่างไร โดยเขาจะเป็นผู้คิดค้นสร้างออกแบบหรือจัดรูปแบบคำถาม กำหนดวิธีการ รวบรวมข้อมูลด้วยปริทัศน์ หรือมุมมองจากประสบการณ์ของเขาเองที่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ที่มีความหมาย หรือมีความสำคัญสำหรับเขาและตลอดกระบวนการวิจัยนี้เขาจะมองเห็นถึงประโยชน์ที่จะใช้ในการวิจัยเป็นเครื่องศึกษาปัญหาของตน โดยมีความเชื่อมั่นว่าเขาสามารถที่จะศึกษาและเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาของเขาเองได้และเกิดความรู้สึกว่ากระบวนการวิจัยไม่ใช่เรื่องที่ น่าสงสัยเคลือบแคลงแต่อย่างใด และไม่ใช่ว่ากิจกรรมจะทำได้เฉพาะในแวดวงของนักวิชาการเท่านั้น

ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม นอกจากจะสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาภายในกลุ่มของเขาเองแล้วเขายังสามารถจะแลกเปลี่ยนหรือแบ่งปันความรู้กับชุมชนกว้างขวางออกไปอีกได้ และเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งที่จะต้องกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ต้องการความช่วยเหลือ สนับสนุนด้านการเงิน วิชาการหรือเทคโนโลยีจากกลุ่มอื่นภายนอกชุมชนหรือภายนอกแวดวงของตน ซึ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจร่วมกันของกลุ่มของเขาด้วยว่าจะเลือกหรือไม่เลือกกระทำอย่างใด

### 3. อุปสรรคและข้อจำกัด

ประเด็นปัญหาในการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจะมาจากประวัติศาสตร์หรืออดีตของชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในโครงการวิจัยนั้น อันเป็นประสบการณ์จริงและเป็นความต้องการที่แท้จริงของเขา ซึ่งอาจเป็นปัญหาที่วิกฤตของเขาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ หรืออาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นปกติในชีวิตประจำวันของเขาก็ได้ ดังนั้น ขอบเขตและระดับของอุปสรรคและข้อจำกัดต่อโครงการ จึงผันแปรไปกว้างขวางโดยทั่วไป การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมมักจะเกิดจากการริเริ่มโดยคนภายนอกชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่มีความชำนาญในวิชาการในสาขาใดสาขาหนึ่ง หรือโดยกลุ่มภายในชุมชนเองที่มีทักษะในการเป็นผู้นำ และมีแรงบันดาลใจในการริเริ่มโครงการ กลุ่มเหล่านี้จะถ่ายทอดทักษะทางวิชาการ การจัดการและการวิเคราะห์วิจารณ์ต่าง ๆ ให้กับชาวบ้านทุกคนในกลุ่มหรือในชุมชนที่มีส่วน

|                                 |
|---------------------------------|
| สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ |
| ห้องสมุดงาน วิจัย               |
| ที่..... 15.03.2555             |
| เลขที่..... 243915              |
| เลขเรียกหนังสือ.....            |

ร่วม ซึ่งไม่ใช่เรื่องทำได้ง่ายนัก และความสำเร็จของการถ่ายทอดทักษะดังกล่าว จะเป็นตัวบ่งชี้ถึงระดับการควบคุมที่ชาวบ้านจะสามารถมีต่อกระบวนการวิจัยอย่างหนึ่ง

อุปสรรคสำคัญของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม คือ พลังอำนาจของผู้มีอิทธิพล อำนาจบังคับหรืออิทธิพลที่มีต่อกระบวนการของชาวบ้านที่แทรกซึมในสถานการณ์ต่างๆ ของสังคมและเป็นตัวกำหนดรูปแบบความคิดของชาวบ้าน อิทธิพลเหล่านี้บางกรณีอาจออกมาในรูปแบบของการใช้อำนาจบังคับชัดเจนซึ่งนักวิจัยและนักวิชาการอาจต้องเผชิญกับอิทธิพลเหล่านี้ในเหตุการณ์ประจำวัน เช่น ระบบราชการที่ควบคุม หรือบริหารการเงิน กระบวนการยุ่งยากซับซ้อนล่าช้าในขั้นตอนต่าง ๆ ตลอดทั้งการวิจัย ทั้งนี้เป็นเพราะการสนับสนุนด้านการเงินของโครงการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม มักจะได้รับจากรัฐบาล สถาบันวิชาการ หรือองค์กรพัฒนาชุมชนต่างๆ ซึ่งเป็นการแสดงความสนใจต่อปัญหาชุมชนของกลุ่มผู้มีอำนาจ นักวิจัยจึงต้องทำงานภายใต้ข้อจำกัด หรือเงื่อนไขของแหล่งทุนที่สนับสนุนนั้น เช่น ต้องส่งรายงานให้ทันภายในเวลาที่กำหนด หรือการให้ทุนทำวิจัยแต่ระยะสั้น เป็นต้น ดังนั้นนักวิจัยจึงจำเป็นต้องเข้าใจ และใช้กลวิธีวางแผนและบริหารจัดการที่จะรองรับการควบคุมจากสถาบันดังกล่าวให้ดีที่สุด

กระบวนการเปลี่ยนแปลงในสังคมอันเป็นเป้าหมายของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมนั้นจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับ การต่อสู้อย่างจริงจังของขบวนการทางสังคมที่เข้มแข็ง และถึงแม้ว่างานของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจะเป็นลักษณะสหวิชาการและมีฐานอยู่สนามหรือในหมู่บ้านก็ตาม แต่กิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการให้การศึกษาผู้ใหญ่ ดังนั้น จึงต้องส่งเสริมให้เกิดการสื่อสารและร่วมมือกันอย่างแข็งขันระหว่างกลุ่มที่มีทักษะของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมกับกลุ่มนักปฏิบัติก้าวหน้าในชุมชน (Community Activist) ที่มีทักษะในการบริหารจัดการและระดมทรัพยากร โดยให้แต่ละฝ่ายได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน สิ่งที่ทำหายนักวิจัยอย่างมีส่วนร่วมที่สำคัญคือ จะต้องเป็นทั้งผู้สอน ผู้บริหารจัดการ และผู้ระดมสรรพกำลังและสรรพทรัพยากรต่างๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการวิจัย

คุณสมบัติความเป็นประชาธิปไตยของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยส่งเสริมขบวนการที่มีอยู่ในสังคม (Social Movement) ให้เข้มแข็งขึ้น และส่งผลให้เกิดมีองค์กรประชาชนใหม่ขึ้น กลุ่มนักวิจัยที่ใช้กระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมมักจะใช้ขบวนการทางสังคมเป็นจุดเชื่อมโยง เช่น ทำกับกลุ่มคนบ้านนอก คนไร้ที่ทำกิน กรรมกร คนงานในโรงงาน กลุ่มสตรี และกลุ่มชาวบ้าน เป็นต้น การเชื่อมโยงบ่งกล่าวเป็นสิ่งที่ควรจะได้รับส่งเสริมให้มีมากขึ้นในการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม เพราะศักยภาพของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน ในองค์กรหรือในที่ทำงานต่าง ๆ จะถูกจำกัดให้แคบลง หากว่าไม่มีความเกี่ยวข้องกับขบวนการที่สามารถจะทำลาย หรือต่อรองกับอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองได้ ทั้งในระดับท้องถิ่นระดับประเทศหรือระหว่างประเทศก็ดี โดยวิธีการกระทำผ่านขบวนการทางการเมืองและสังคมเท่านั้นที่จะสามารถระดมทรัพยากรต่างๆ มาได้ และ

สามารถทำให้เกิดการสืบสาน การวิเคราะห์และการลงกิจกรรมในระดับกว้าง ซึ่งนักวิจัยจำเป็นต้องหาวิธีการที่จะปรับปรุงกระบวนการสื่อสารกับนักปฏิบัติก้าวหน้าในระดับเหล่านี้

สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จึงเป็นทางเลือกหนึ่งของวิธีการที่จะช่วยในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกลุ่ม มีความรู้สึกไม่ได้ถูกกระทำ แต่เป็นการแสวงหาทางเลือกร่วมกัน ปฏิบัติร่วมกัน และมุ่งไปสู่จุดมุ่งหมายเดียวกัน

## การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

### 1. สังคมแห่งการเรียนรู้

มีนักการศึกษาและนักวิชาการได้กล่าวถึงสังคมแห่งการเรียนรู้ไว้ต่างกัดังนี้

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2539 : 18 - 19) กล่าวว่าโลกาภิวัตน์ คือ กระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงที่กระหน่ำสังคมโลกอยู่ทุกเสี้ยววินาที วิทยาการ เทคโนโลยีและวัฒนธรรมจากแต่ละซีกโลกต่างไหลบ่าท่วมทับกันและกันทุกขณะ ส่งผลให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่เกี่ยวเชื่อมระหว่างกันอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน สิ่งที่เกิดขึ้นในมุมหนึ่งของโลกสามารถส่งผลกระทบอย่างคาดไม่ถึงกับอีกมุมหนึ่งของโลกที่ห่างไกลออกไปหลายร้อยพันไมล์ ความรวดเร็วและความรุนแรงของกระแสลมแห่งโลกาภิวัตน์พัดพาการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายมหาศาลไปสู่ทุกชีวิต ทุกองค์กรและทุกสังคม ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เนื่องจากไม่มีใคร ไม่มีองค์กรหรือสังคมไปสู่สภาวะสุญญากาศ ดังนั้นจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีต้นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ได้

บุคคล สังคม หรือองค์การใดสามารถปรับตัวให้สอดคล้องและเท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกได้ จะสามารถประสานเองก้าวสู่ความสำเร็จและรักษาความรุ่งเรืองนั้นไว้ได้ ในทางตรงกันข้ามหากบุคคล องค์กรหรือสังคมใดหยุดนิ่ง ไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการปรับตัวหรือไม่สามารถปรับเปลี่ยนตัวเองให้สอดคล้องหรือเท่าทันกระแสโลก ผู้นั้นจะถูกทิ้งไว้เบื้องหลังกลายเป็นผู้ที่ได้แต่มองดูความสำเร็จและความเจริญก้าวหน้าของผู้อื่นด้วยความเจ็บปวดรวดร้าวใจและการจะปรับตัวตามกระแสโลกาภิวัตน์ได้อย่างรวดเร็ว จำเป็นต้องมีคุณลักษณะที่สำคัญนั้นคือ “การเรียนรู้”

การเรียนรู้นำมาซึ่งความเข้าใจในสถานะที่ตนเองเป็นและต้องเผชิญอยู่ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจสถานะความเป็นโลกสังคมของคู่แข่งที่มีความเข้าใจในวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ๆได้ รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่สำคัญด้วยการประเมิน วิเคราะห์เพื่อการตัดสินใจ เข้าใจ ในความผิดพลาด ความล้มเหลวในอดีตเมื่อการปรับปรุงพัฒนาดีขึ้น การเรียนรู้จึงเป็นคำตอบแห่งความสำเร็จของทุกบุคคล ทุกองค์กรและทุกสังคมจนอาจกล่าวได้ว่า “ในโลกปัจจุบันไม่มีใครสามารถอยู่รอดหรือประสบความสำเร็จได้ถ้าหากไม่เรียนรู้”

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2539 : 27) กล่าวว่า การเรียนรู้ที่แท้จริง คือกระบวนการที่บุคคลหนึ่งเริ่มต้นด้วยการเปิดใจรับข้อมูลบางอย่างอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติค่านิยมในใจ ส่งผลเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำออกมาภายนอก ในรายที่ข้อมูลบางอย่างนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์ต่อไป

สังคมไทย : ดีขึ้น หรือ แย่ลง อย่างไร

“สังคมไทย: ดีขึ้น หรือ แย่ลง อย่างไร” (สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต. 2548 : 63 - 67) จากคำถามสังคมไทยดีขึ้นหรือแย่ลง หากตอบตามความรู้สึกก็น่าจะมองได้ว่าสังคมแย่ลง เพราะตั้งแต่ตื่นเช้า ได้รับฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ หรืออ่านหนังสือพิมพ์ ก็จะมีเรื่องสะท้อนให้เห็นความรุนแรงของสังคมแทบจะทุกวันการจะตอบคำถามว่าสถานการณ์สังคมไทยเป็นอย่างไร คงต้องวิเคราะห์จากข้อเท็จจริง สถิติข้อมูลที่มีการจัดเก็บถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รวมทั้งปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการพัฒนา โดยพิจารณาคลอบคลุมใน 3 เรื่องหลักได้แก่ การพัฒนาศักยภาพคน สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาคนและสังคม และระบบการบริหารจัดการ การพัฒนาสังคมก้าวหน้าในทุกด้าน จากการติดตามและวิเคราะห์สถานการณ์การพัฒนาสังคมไทยพบว่า การพัฒนาสังคมที่ผ่านมา กล่าวได้ว่า มีความก้าวหน้าในทุกด้าน (สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต. 2548 : 64) การแก้ปัญหาความยากจนประสบผลสำเร็จ คนจนลดลงอย่างต่อเนื่องเหลือ 7.5 ล้านคน คิดเป็นสัดส่วนคนจนร้อยละ 12.0 ของประชากรทั้งประเทศ ในส่วนของการพัฒนาศักยภาพคน เมื่อพิจารณาด้านสุขภาพอนามัย โรคภัยไข้เจ็บพบว่า คนไทยมีอายุยืนขึ้น ผู้ชายมีอายุเฉลี่ยประมาณ 68 ปี ผู้หญิงอายุยืนกว่าเล็กน้อย คือ 74 ปี การเข้าถึงหลักประกันสุขภาพทุกรูปแบบของคนไทย โดยรวมก็ดีขึ้นเข้าถึงร้อยละ 99 ของประชากร ทางด้านความรู้ จากการขยายโอกาสทางการศึกษาเป็นไปอย่างต่อเนื่องทำให้คนไทยมีการศึกษาสูงขึ้น จำนวนปีการศึกษาเฉลี่ยเพิ่มขึ้นเป็น 8.1ต่อปี อัตราส่วนนักเรียนต่อประชากรในกลุ่มอายุ 3-21 ปี มีร้อยละ 77.00 ผู้ที่ได้รับการศึกษานอกระบบโรงเรียนในปีการศึกษา มีถึง 4.1 ล้านคน การคุ้มครองทางสังคม มีความครอบคลุมมากขึ้น โดยการประกันสังคมครอบคลุมลูกจ้าง 7.4 ล้านคน หรือร้อยละ 21.86 ของกำลังแรงงานส่วนแรงงานนอกระบบอยู่ในช่วงเตรียมการโดยมุ่งไปที่การส่งเสริมให้ชุมชนเป็นหลักในการจัดการคุ้มครองทางสังคมพลังท้องถิ่น

การทำความเข้าใจเรื่องพลังท้องถิ่น เริ่มต้นจากการเริ่มต้นสันนิษฐานว่าในชุมชนท้องถิ่นของไทยมีศักยภาพเป็นทุนเดิมอยู่ทำให้ชุมชนนั้นอยู่รอดและเติบโตมาได้โดยไม่ต้องพึ่งพารัฐบาลนัก จะเห็นได้ว่าแม้ในอดีตเมื่อรัฐไทยยังไม่เข้มแข็งหรือยังไม่สามารถเข้าถึงท้องถิ่นได้ ท้องถิ่นเขาก็อยู่มาได้ และในบางทีกลับมีความเจริญก้าวหน้าในระดับอาณาจักรเลยก็มี เช่น อาณาจักรล้านนา เป็นต้น ความสามารถของท้องถิ่นในการปรับตัวและพัฒนาได้นั้นไม่ใช่เหตุบังเอิญ

แต่เป็นเพราะในท้องถิ่นมีฐานพลังที่ทำให้ท้องถิ่นได้ด้วย ฐานที่สำคัญของพลังท้องถิ่นมี

4 ฐานที่สำคัญคือ ฐานทรัพยากรเครือข่ายสังคม ระบบความรู้ วัฒนธรรมและความเชื่อ

ชุมชนใดที่องค์ประกอบทั้ง 4 นั้นยังแข็งแกร่งอยู่ พลังท้องถิ่นย่อมมีอยู่สูง อันจะเป็นทุนหรือศักยภาพพื้นฐานที่จะช่วยให้ท้องถิ่นเจริญเติบโตและพัฒนาได้ และรักษาสมดุลของตนเองในระดับที่สมาชิกในชุมชนท้องถิ่นนั้นรับได้ เปรียบเสมือนบ้านที่มีรากเป็นเสาเข็ม 4 ต้น ผูกโยงกันไว้ หากการพัฒนาจากภายนอกเข้าไปกระทบเสาต้นไม้อันหนึ่งใน 4 ฐานนี้อย่างรุนแรง เสาอีก 3 ต้น ที่ยึดโยงกันอยู่ก็ถูกกระทบกระเทือนไปด้วยทำให้บ้านทั้งหลังสั่นคลอนอย่างเสียสมดุล หากการกระทบกระทบไม่รุนแรงนัก การต่อต้านก็จะไม่มากและชาวบ้านมักพยายามหาทางปรับตัวปรับวิถีชีวิตให้พอไปกันได้กับบริบทใหม่ในทางกลับกันนักพัฒนามองออกและพยายามทำให้โครงการพัฒนาต่างๆ ต่างจากภายนอกเข้าไปให้ฐานเหล่านี้แข็งแกร่งขึ้น ชุมชนก็จะได้รับประโยชน์มากและสามารถเข้มแข็งขึ้นได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน (สีลาภรณ์ บัวสาย. 2547 : 11-12)

ชีรวัดน์ นิจนตร ( 2528:2) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับองค์ประกอบของชุมชนว่า เนื่องจากชุมชนมีลักษณะเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม การที่จะแยกแยะองค์ประกอบของชุมชนให้เข้าใจชัดเจนนั้นจำเป็นต้องอธิบายโครงสร้างของสังคมโดยทั่วไปเสียก่อน ตามหลักสังคมวิทยานั้น สังคมประกอบด้วยโครงสร้างสำคัญ 2 ประการ คือ

1. องค์การทางสังคม (Social Organization)
2. สถาบันทางสังคม (Social Institution)

#### องค์การทางสังคม

องค์การทางสังคม หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่รวมกันอยู่ในรูปแบบขนาดต่าง ๆ กัน โดยมีเป้าหมายหรือหน้าที่โดยเฉพาะของกลุ่มและมีระเบียบแบบแผนที่เป็นของตนเอง องค์การทางสังคมจึงมีลักษณะเป็นชีวิตทางสังคมที่จัดระเบียบแล้ว ซึ่งมีอยู่หลายประการ เช่น กลุ่มทางสังคม (Social group) ครอบครัว (Family) ชุมชน (Community) สมาคม (Association) ชนชั้น (Class) เป็นต้น องค์การทางสังคมเหล่านี้มีส่วนประกอบที่สำคัญเหมือนกันอยู่ 3 ประการ คือ คณะบุคคล ระเบียบและแบบแผนเป้าหมายหรือหน้าที่ กลุ่มทางสังคมซึ่งเป็นองค์ประกอบทางสังคมที่มีขนาดเล็กที่สุด อาจมีคณะบุคคลเพียง 2-3 คน มีข้อตกลงกันเพียงไม่กี่ข้อ และมีเป้าหมายเพียงอย่างเดียว เช่น กลุ่มแม่บ้าน ทีมกีฬา ในขณะที่ชุมชนประกอบด้วยบุคคลจำนวนมากนับร้อยๆคนขึ้นไป มีระเบียบหรือกฎหมายใช้บังคับในหลายๆกรณี และมีเป้าหมายร่วมกันหลายประการ เช่น การจัดหาสินค้าและบริการตอบสนองความต้องการของสมาชิก การอบรมสั่งสอน การถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณี แก่คนรุ่นเยาว์ เป็นต้น

นักสังคมวิทยาบางกลุ่มเรียกโครงสร้างส่วนของสังคมว่าเป็น “การจัดระเบียบทางสังคม” เพื่อให้คนในสังคมมีแบบแผนในการดำเนินชีวิตร่วมกัน วิธีการจัดระเบียบสังคมได้แก่ การกำหนด บรรทัดฐานของสังคม การใช้กฎหมายขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ บรรทัดฐานที่ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ มีทั้งการกำหนดให้กระทำและบังคับให้งดเว้นการกระทำ คนกลุ่มต่างๆจะมีบรรทัดฐานทางสังคมแตกต่างกันขึ้นอยู่กับสถานภาพและชนชั้นทางสังคม อย่างไรก็ตามผลของการจัดระเบียบทางสังคมจะก่อให้เกิด “องค์การที่จัดระเบียบแล้ว” ซึ่งก็คือองค์การทางสังคมประเภทต่างๆ นั่นเอง

### สถาบันทางสังคม

หมายถึง แนวทางทั่วไปในการคิดและกระทำกิจกรรมพื้นฐานต่างๆของสังคมเช่น ในครอบครัวก็มีแนวคิดและแนวปฏิบัติที่ยึดถือกันต่อๆมา พ่อแม่ก็มีหน้าที่เลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตรหลาน ผู้เยาว์ก็ต้องเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ และมีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียน

แนวทางในการตัดสินใจและการกระทำดังกล่าวนี้นี้ เกิดเป็นแบบอย่างขึ้นภายหลังจากการปฏิบัติหน้าที่เพื่อสนองความต้องการด้านต่างๆของคนในสังคมนั้นเป็นเวลานาน จนกระทั่งกลายเป็นสถาบันขึ้นมา แต่ละสถาบันจะมีองค์ประกอบที่เหมือนกันอยู่ 3 ประการคือ ตำแหน่งทางสังคม หน้าที่และแบบอย่างของพฤติกรรม เช่น สถาบันทางการเมืองหรือการปกครองก็มีบุคคลในสถาบันนี้ก็จะทำหน้าที่และประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนที่มียู่ ซึ่งได้แก่ ระเบียบ กฎหมาย ส่วนสถาบันครอบครัวก็มีตำแหน่งคือ พ่อ แม่ ลูก และญาติคนอื่นๆ ซึ่งต่างก็มีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อกันตามระเบียบหรือจารีตประเพณี ซึ่งมีแบบอย่างกันมานานแล้วแต่ครั้งบรรพบุรุษเป็นต้น

จากการรวมกลุ่มขององค์ประกอบของชุมชนที่มีการแสดงความคิดเห็น และแบ่งไว้ดังกล่าวดังนี้ ก็จะสรุปได้ว่าองค์ประกอบของชุมชนนั้นจะมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ

1. องค์ประกอบทางด้านวัตถุและทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ องค์การและสถาบันต่างๆที่อยู่ในชุมชน เช่น สถาบันทางศาสนา สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันทางการศึกษา สถาบันทางอัยการ และรวมถึงทรัพยากรต่างๆที่มีอยู่ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ อันได้แก่ ดิน หิน แร่ แม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้ เป็นต้น
2. องค์ประกอบที่เกี่ยวกับมนุษย์ ได้แก่ จำนวนพลเมือง จำนวนครอบครัว อาชีพ และการประกอบการของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ขึ้นในชุมชน
3. องค์ประกอบทางจิตใจ ได้แก่ องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ค่านิยมระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ที่สมาชิกในชุมชนยึดเหนี่ยวถือปฏิบัติสืบทอดกันมา

### ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนที่มีหลักการในการยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและมีการกำหนดปรัชญาการพัฒนาชุมชน (จินตนา สุจิตานนท์. 2549 : 45) ดังนี้

1. การพัฒนาชุมชนนั้นมีความชุมชนนั้นมีความเชื่อมั่นว่าคนเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญที่สุดในความสำคัญเชื่อมั่นว่าคนเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญที่สุดในความสำเร็จของการทำกิจกรรม และความเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองได้ถ้ามีโอกาส
2. การพัฒนาชุมชน เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนต้องการอยู่ในสังคมที่มีความยุติธรรมมีความสุข และต้องการเป็นที่ยอมรับของสังคม

มนตรี กรรพุมมาลย์ (2532 : 43) ได้สรุปหลักปรัชญาซึ่งเป็นมูลฐานของงานพัฒนาชุมชนไว้ ดังนี้

1. มนุษย์ทุกคนมีความสำคัญและมีสิทธิได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรมและอย่างมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง
2. มนุษย์ทุกคนมีสิทธิสามารถกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนไปในทิศทางที่ต้องการ
3. มนุษย์ทุกคนถ้ามีโอกาสจะสามารถเรียนรู้เปลี่ยนแปลงทัศนคติ พฤติกรรมและสามารถมีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นได้
4. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำและความคิดใหม่ ๆ ที่สามารถนำออกมาใช้ ถ้าพลังงานที่ซ่อนเร้นเหล่านี้ได้รับการพัฒนา
5. การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของชุมชนในทุกด้านเป็นสิ่งจำเป็น และมีความสำคัญต่อชีวิตของบุคคล ชุมชนและประเทศ

### ลักษณะของความรู้ของชุมชน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างถึงใน ภาสกร อินทุมาร. 2547 : 53) มีความคิดเห็นว่าความรู้ของชุมชนหรือความรู้ท้องถิ่น มีลักษณะ 4 ประการดังนี้

1. เป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติ เพื่อตอบปัญหาบางอย่างในเชิงปฏิบัติ เช่น การประกอบอาชีพ การอาศัยอยู่ การรักษาโรคเป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในชุมชนโดยการบรรลุสัมฤทธิ์ผลในเรื่องนั้นๆ คือผลลัพธ์ของการเรียนรู้
2. เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับศาสนธรรม คือ มีพื้นฐานมาจากหลักศาสนา เกี่ยวกับมุมมองต่อโลก หรือต่อชีวิตที่ใช้ความรู้ในเชิงเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันกัน ไม่ใช่เพื่อการแข่งขัน
3. ไม่อ้างความเป็นสากล คือไม่อ้างความรู้ของชุมชนในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเหมือนกันหมดทั้งโลก แต่เป็นความรู้ที่ตอบปัญหาเฉพาะชุมชนท้องถิ่นของตน ไม่มีทฤษฎีตายตัวถ้าชุมชนอื่นจะนำไปใช้ต้องประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน เพราะชุมชนมีบริบทที่แตกต่างกัน

4. มักจะไม่อยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษร แต่อยู่ในรูปของวัฒนธรรม ประเพณีหรือแบบแผนความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหรือวิถีชีวิตของคนในชุมชน ไม่ได้อยู่ในตำราหรือเอกสารใดๆ

#### กระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ของชุมชน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (ภาสกร อินทุมาร (บก.). 2547 : 53) เสนอแนะว่ากระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ของชุมชน ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ความรู้ของชุมชนมาจากปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน แล้วคนในชุมชน แล้วคนในชุมชนร่วมกันแก้ไขปัญหาจนประสบผลสำเร็จ ซึ่งเป็นความรู้สาธารณะหรือของส่วนรวม ไม่ใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง
  2. เป็นความรู้ที่ถ่ายทอดมาจากชุมชนอื่น หรือถ่ายทอดไปยังชุมชนอื่นก็ได้ อันเป็นผลจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่ในชุมชนของตนเพียงชุมชนเดียว
  3. สืบทอดผ่านระบบครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก โดยมีบ้าน องค์กรศาสนาหนุนเสริมในรูปแบบของการขัดเกลาทางสังคม การจัดกิจกรรมทางสังคม พิธีกรรมต่างๆ ทำให้ความรู้ของชุมชนถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง
  4. อิทธิพลของผู้เชี่ยวชาญหรือความรู้พิเศษที่ชุมชนยอมรับ คนในชุมชนจึงขอเรียนรู้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ทั้งความรู้ที่เป็นของชุมชนเองและความรู้ที่มีภายนอกชุมชน
- เดวิด แมททิวส์ (David Mathews อ้างถึง ปาริชาติ วลัยเสถียร (บก.) 2548 : 8-9) ได้สรุปว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นสิ่งที่คนในชุมชนเรียนรู้และผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น เช่น อะไรคือสิ่งที่มีคุณค่าต่อชุมชน ชุมชนมีเป้าหมายตรงกันหรือไม่คือสิ่งที่ชุมชนคิดเมื่อเกิดปัญหาขึ้น กระบวนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะ ทำให้คนในชุมชนรู้ในสิ่งที่ต้องการรู้ ซึ่งไม่อาจจะรู้ได้โดยลำพัง จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนกำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาสาธารณะร่วมกัน การเรียนรู้ของคนในชุมชนจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของของชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหน่วยเดียวกันกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและแยกไม่ขาดจากการสร้างสำนึกสาธารณะ ฉะนั้น ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็งคือชุมชนแห่งการเรียนรู้นั่นเอง

### ความหมายของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

นักวิชาการและนักพัฒนาชุมชนได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนไว้หลายความหมาย และมีความหมายคล้ายคลึงกัน ดังนี้

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีวัตถุประสงค์ คือ การเรียนคือเพื่อตนเอง เพื่อสิ่งนอกตัวที่มีผลพันธุกับตัวเองทั้งที่ใกล้และที่ไกล และเรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสิ่งนอกตัวและสามารถจัดความสัมพันธ์เกื้อกูลกันได้ (ประเวศ วะสี. 2542 : 31)

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน หมายถึง กระบวนการที่ทำให้ชุมชนมีความสามารถในการแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชนแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ กระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่างๆ ภายในชุมชนอีกลักษณะหนึ่งคือ กระบวนการการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่าง ๆ ระหว่างชุมชน (วิมลลักษณ์ ชูชาติ. 2540 : 8)

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้อันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์ได้มีศักยภาพในการพัฒนาสามารถดำรงชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้ (พรพิไล เลิศวิชา. 2542 : 7)

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่กระบวนการสร้างความรู้ผ่านตัวผู้เรียนเอง หรือเป็นการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาทั้งองค์ความรู้ เจตคติ ทักษะและพฤติกรรมของผู้เรียนได้สูงสุด เนื่องจากการเรียนรู้ที่ดังประสบการณ์ศักยภาพของผู้เรียนออกมาใช้อย่างเต็มที่ (กรมการพัฒนาชุมชน. 2547 : 6)

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน หมายถึง สิ่งที่เราเรียนรู้จากคนอื่น และผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่นที่ไม่แยกขาดจากสำนึกสาธารณะ เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นสิ่งที่เดียวกันกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะ มีสุขภาพดีหรือมีประชาสังคมเข้มแข็งจึงเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะการเรียนรู้ไม่ใช่เป็นการเรียนรู้เพื่อรู้ แต่จะต้องเป็นการเรียนเพื่อสามารถปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้ และปฏิบัติได้อย่างชำนาญารวมทั้งต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น โดยมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะด้วย ขณะเดียวกันการมีส่วนร่วมก่อให้เกิดการเรียนรู้เช่นเดียวกัน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคนอื่น ๆ. 2543 : 7-8)

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นสิ่งที่บุคคลเรียนรู้และผ่านการแลกเปลี่ยนคนอื่นเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะหรือการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชน ไม่ใช่เพียงการรับฟังข้อเสนอแนะและข้อมูลเท่านั้น แต่ต้องเข้าใจทัศนะต่อปัญหาที่คนอื่นเสนอเพราะ

มีปัญหาบางปัญหาที่บุคคลไม่สามารถต้องสร้างสำนึกร่วมต่อสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนกำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาสาธารณะร่วมกัน (จิรวุฒิ เสนาคำ. 2540 : 8)

การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง ทั้งในการพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง หรือเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน หรือสภาพความเป็นอยู่ กิจกรรมดำเนินไปเพื่อสนองต่อการแก้ปัญหา และสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลังพลวัตของการเรียนรู้ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหาหาแนวทางแก้ไข แล้วสมาชิกนำกลับไปลงมือปฏิบัติแล้วกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียนเพื่อหาแนวทางต่อไปอีก กระบวนการที่เกิดขึ้นๆ นี้ เท่ากับเป็นการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม และผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงดังกล่าวยังช่วยแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นรูปธรรมได้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคนอื่นๆ. 2543 : 174)

จากความหมายของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน อาจสรุปได้ว่าการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ส่วนบุคคลและประสบการณ์ของชุมชน ทำให้ได้ข้อสรุปบทเรียนของชุมชน ยกกระดับสติปัญญาของตนในชุมชน เกิดจิตสำนึกชุมชน เพื่อร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเองให้ประสบความสำเร็จต่อไป

#### ลักษณะของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

มีผู้กำหนดลักษณะของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนไว้หลายท่านมีลักษณะใกล้เคียงกันดังนี้ สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2543 : 61-67) กำหนดลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ไว้ 4 ประการ และอธิบายไว้ดังนี้

1. เป็นกระบวนการกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เกิดจากการที่คนในชุมชนแต่ละคนได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ซึ่งเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน ทำให้เกิดพลังสติปัญญาสามารถหาทางออกที่ดีที่สุด และเป็นที่ยอมรับของทุกคนทุกฝ่าย
2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ร่วมของชุมชน เป็นการแสวงหาแนวทางเพื่อการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน การเรียนรู้จึงมีลักษณะเป็นพลวัตที่เกิดจากการร่วมกันแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุของปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหาล้วนนำไปปฏิบัติจริง ผลเป็นอย่างไรก็นำมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสมมากที่สุดต่อไป เรียกว่า กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน

3. เป็นการเรียนรู้ปัญหาในชีวิตจริง เพื่อแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นจริง ดังนั้นนอกจากเป็นการยกระดับความคิด สติปัญญาของคนในชุมชนแล้ว การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนยังหมายถึงการร่วมแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เมื่อร่วมกันแก้ปัญหได้แล้วจะทำให้เพิ่มความมั่นใจในศักยภาพของบุคคลและชุมชนมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อร่วมกันแสวงหาแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไป การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงเป็นการเรียนรู้ในเรื่องใกล้ตัวที่รู้อยู่แล้ว จึงเรียนรู้ได้ง่ายและมีประสิทธิภาพมากกว่าการเรียนรู้ในเรื่องไกลตัวที่ไม่มีความรู้มาก่อน

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่าย คนที่เรียนรู้ร่วมกันจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในแนวราบมากกว่าแนวดิ่ง หรือมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ ความคิดเห็นและทรัพยากรระหว่างกันด้วยความสมัครใจ ช่วยเหลือกันติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ แต่มีจุดที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายระหว่างองค์กรหรือชุมชนต่อชุมชนที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และติดต่อสื่อสารถึงกันเป็นระยะ

สถาบันการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อกำหนดการพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (2544 : 26-31) มีความคิดว่าการเรียนรู้อย่างร่วมกันของชุมชนมุ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมซึ่งควรมีลักษณะ 10 ประการดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้ที่สร้างจิตสำนึกทางอุดมการณ์ สำนึกของคุณค่าศักดิ์ศรีของมนุษย์พล่งของคนในกลุ่มและพลังของชุมชน มีเป้าหมายหลักคือการสร้างสำนึกในคุณค่า ศักดิ์ศรี สำนึกทางชนชั้น ความตระหนักในสิทธิ เสรีภาพ คุณค่าของตนเองและชุมชน รวมทั้งการพัฒนาความรู้ความสามารถของบุคคลเพื่อนำไปสู่การมีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนที่เชื่อมโยงพลังศักยภาพต่างๆ เสริมสร้างความเข้มแข็งของคนและองค์กรชุมชน เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน การพึ่งตนเองความเสมอภาคและเป็นธรรม

2. การเรียนรู้แบบองค์รวมเชื่อมโยงความสัมพันธ์กัน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเน้นการให้คุณค่าและการพัฒนาแบบองค์รวม ที่ทุกส่วนชุมชนมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เป็นการเรียนรู้ที่ไม่แยกส่วน เพราะการพัฒนาแบบแยกส่วนทำให้เกิดการตัดตอนไม่สามารถเชื่อมโยงคุณค่าของทุกส่วนเข้าด้วยกัน ผลของการพัฒนาชุมชนได้อย่างแท้จริง แต่การเรียนรู้แบบองค์รวมเป็นการบูรณาการระหว่างความคิด วัฒนธรรมและระบบค่านิยม ทั้งภายในชุมชนกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงภายนอกชุมชน การจัดกระบวนการเรียนรู้จึงจำเป็นต้องค้นหาคุณค่าเดิมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นเอง สัมผัสและสืบทอดกันมาเป็นพื้นฐานสำคัญ

3. การเรียนรู้ที่ประสานงานระหว่างการเรียนรู้เชิงประจักษ์ร่วมกับทฤษฎี เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือจากการทำจริงด้วยตนเองมาระยะหนึ่ง แล้วมีกระบวนการสรุปทบทวนจาก

การปฏิบัตินั้นเพื่อสรุปผลของการทำงานที่ผ่านมา ปัญหาที่เกิดขึ้น วิธีการทำงานการปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานที่เหมาะสมยิ่งขึ้นเพื่อนำไปปฏิบัติจริงอีกครั้ง แล้วนำมาสู่กระบวนการเดิมซ้ำอีก อันเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การร่วมวิเคราะห์ร่วมกับผู้อื่นซึ่งทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นในชุมชน

4. การเรียนรู้ตรงจากการเห็นของจริงหรือการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง เป็นการเรียนรู้ที่คนในชุมชนได้พบได้เห็นของจริงเป็นรูปธรรม จับต้องได้ สัมผัสได้หรือได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ที่มีประสบการณ์ตรงด้วยกัน ทำให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์ เลือกและตัดสินใจจากการวิเคราะห์สิ่งที่พบเห็น และประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกับประสบการณ์ตรงของตนเอง เช่น การศึกษาดูงาน การสาธิตเป็นต้น เกิดเป็นความรู้ใหม่ที่มีฐานร่วมกับความรู้ที่มีอยู่เดิม

5. ให้ผู้เรียนเป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนต้องคำนึงถึงพื้นฐานและประสบการณ์ของผู้เรียนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนค้นหาข้อมูล ประเมินปัญหาความต้องการ และความจำเป็นของการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์ของกันและกันเป็นหลัก เพราะธรรมชาติของคนนั้นต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ มีอิสระในการเรียนรู้มากกว่าฟังผู้อื่น

6. ใช้กระบวนการกลุ่มที่เน้นความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความร่วมมือในการเสริมการเรียนรู้ และสร้างสำนึกมีส่วนร่วมแก่ผู้เข้าร่วมเรียน จึงต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เข้าร่วมเรียน จึงต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เข้าร่วมยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง กัน กระตุ้นสำนึกความเชื่อ ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีความพร้อม ความมั่นใจในการแสดงความคิดเห็น การเสนอประสบการณ์และแสดงศักยภาพของตนและพร้อมที่จะให้โอกาสซึ่งกันและกันมีบรรยากาศของการทำงานร่วมกันเป็นทีมเพื่อร่วมกันคิดวิเคราะห์ แก้ปัญหา ซึ่งจะทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์กระบวนการใหม่ๆ ในการค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันมากกว่าเพียงการรับฟังจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้น

7. เป็นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะไม่กำหนดโครงสร้างของการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้มีรูปแบบตายตัว แต่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนรู้ตามสถานการณ์ โดยเนื้อหาและกระบวนการกำหนดขึ้นจากการค้นคว้า ซักถาม อภิปราย ตรวจสอบ ฝึกปฏิบัติ ทดลองลงมือแก้ปัญหาในกลุ่มเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน เน้นที่ความคิดสร้างสรรค์ กระบวนการใหม่ๆ ในการค้นหาแนวทางแก้ปัญหาที่เปิดกว้างๆ ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์มาตรฐานที่ตายตัว การประเมินตรวจสอบไม่มุ่งผลของการเรียนรู้ด้านเนื้อหาว่าผิดหรือถูก แต่เน้นการมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง สามารถแสดงออกและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างเต็มที่ โดยสามารถวิเคราะห์เรียนรู้จากประสบการณ์ของตน แต่บางครั้งก็มีความจำเป็นต้องให้เทคนิค

วิธีการเครื่องมือบางอย่างที่ช่วยเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ดี แต่ต้องไม่ยึดติดกับเครื่องมือและเทคนิคต่างๆ มากเกินไป

8. กระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องกันและส่งผลในระยะ เช่น การพัฒนาแกนนำชุมชนที่เชื่อมโยงไปสู่การจัดทำแผนการจัดการเกษตรในชุมชน ควรมีการวางแผนงานในการติดตามสนับสนุนให้แกนนำชุมชนสามารถดำเนินการจัดทำแผนการจัดการเกษตรในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทั้งการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยการศึกษาดูงานเพิ่มเติม การสนับสนุนกองทุนการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกร เป็นต้น

9. เน้นการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ บรรยากาศในระหว่างการเรียนรู้จึงต้องมีความเป็นกันเองเพื่อช่วยให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้มีความไว้วางใจกัน เปิดใจกว้าง เกิดความสามัคคีร่วมมือช่วยเหลือกัน มีการให้และรับกันอย่างเต็มที่

10. จัดวางความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ผู้ที่เข้าร่วมการเรียนรู้และจัดการเรียนรู้ต้องมีความสัมพันธ์แบบเท่ากัน ไม่ใช่แบบผู้ให้กับผู้รับ แต่ต่างเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการกำหนดและตัดสินใจต่อการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของตนเองให้เกิดการสื่อสารโต้ตอบ สามารถเสนอความรู้ ความคิดเห็นและสะท้อนในขณะที่ยุติทำการกระบวนการเรียนรู้มีบทบาทเป็นผู้เอื้ออำนวย สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เรียนมีการซักถามด้วยการใช้วิจารณญาณของตนเองหัวใจสำคัญของการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนก็คือการมีเจตคติความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน เคารพและเห็นคุณค่าของความเป็นคนอย่างจริงใจ ซึ่งจะทำให้มีความอ่อนน้อมพร้อมจะเปิดใจกว้างรับฟังทุกคน เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะสร้างความเชื่อมั่นใจ ความวางใจ กล้าที่จะเปิดเผย พร้อมทั้งจะเรียนรู้ทั้งการให้และการรับซึ่งกันและกัน

#### การวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

หลักการในการวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA) (กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข. 2540 : 7-8) ดังนี้

1. การเรียนรู้จากชาวบ้าน ยึดหลักการเรียนรู้จากชาวบ้านโดยตรงถือชาวบ้าน เป็นครู โดยเรียนรู้เกี่ยวกับสภาพร่างกายรวมทั้งความรู้ทางเทคนิคทางสังคม

2. การเรียนรู้อย่างรวดเร็วและก้าวหน้า ค้นหาความจริงอย่างจริงจัง โดยคำนึงถึงความยืดหยุ่นของวิธีการ การใช้โอกาสให้เป็นประโยชน์ การทำตัวอย่างเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การถามซ้ำ การตรวจสอบความถูกต้อง ทั้งนี้ไม่ยึดรูปแบบที่ตายตัว แต่ปรับตัวให้เข้ากับกระบวนการเรียนรู้ที่กำลังดำเนินการอยู่

3. การลดความผิดพลาดที่อาจเกิดจากการเรียนรู้ที่ผิดสมมติฐานของตนเองเป็นเกณฑ์คนเรามักจะมีสมมติฐานของตนเองต่อการเรียนรู้หนึ่งๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งอาจเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ผิดพลาดได้ ดังนั้นเราจึงควรยึดหลักการฟังให้มากพูดแต่น้อย ไม่รีบร้อนแต่เรียนรู้อย่างชัดเจนและตามสบาย ไม่ยึดเอาแต่ตัวเองเป็นสำคัญคือ ต้องหาโอกาสพูดคุยกับคนยากจนและสตรีเพื่อรู้ปัญหาและความจำเป็นเร่งด่วนของเรา

4. การจัดความสมดุล ควรจัดความสมดุลระหว่างค่าใช้จ่ายกับประโยชน์ที่ได้รับจากการเรียนรู้จากข้อมูลที่เป็นจริง โศกพิณาจากเกณฑ์เรื่องของปริมาณ ความแม่นยำ ความทันใช้ ความสอดคล้องกับเรื่องที่ทำอยู่ และต้องพิจารณาด้วยว่าเรื่องใดไม่คุ้มค่าต้องการเรียนรู้เรื่องใด ไม่ต้องการความแม่นยำมาก หรืออีกในหนึ่งต้องไม่ทำอะไรเกินความจำเป็นประมาณการอย่างถูกต้อง

5. การตรวจสอบความถูกต้อง ตรวจสอบความถูกต้องโดยใช้สิ่งต่างๆ ประกอบกัน เช่น วิธีการหาข้อมูล ประเภทของข้อมูล ผู้วิจัย สาขาวิชา เป็นต้น จึงอาจใช้ทั้ง 3 อย่าง เพื่อความถูกต้อง

6. ความหลากหลาย ยึดหลักการแสวงหาความแตกต่างมากกว่าการใช้ค่าเฉลี่ย โดยเจาะตัวอย่างที่มีความหลากหลายแทนการสุ่มตัวอย่าง

กระบวนการเรียนรู้เป็นไปอย่างมีระบบและเป็นไปตามวิถีทางธรรมชาติองค์กรต่าง ๆ เช่น โรงเรียน บ้าน วัด ฯลฯ สามารถประสานงานกันเป็นเครือข่าย เพื่อร่วมมือกับทักษะกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพเพื่อให้การศึกษามีลักษณะต่อเนื่องเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง และเป็นการศึกษาตลอดชีวิต กระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ เกิดจากกิจกรรมที่มีลักษณะปฏิสัมพันธ์การซึมซับเอาจากสังคมการเรียนรู้ การเผชิญสถานการณ์ การแก้ปัญหา การเลียนแบบ การเรียนรู้จากข่าวสารและสื่อประเภทต่างๆ กระบวนการเรียนรู้จึงมีลักษณะเชื่อมโยง สัมพันธ์และเป็นกิจกรรมที่สอดแทรกอยู่เป็นวิถีชีวิตของผู้เรียนตลอดเวลา

#### หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

โดยหลักการนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประกอบไปด้วยกระบวนการค้นคว้าทางสังคม (Social Investigation) การให้การศึกษา (Education) และการกระทำหรือการปฏิบัติการ (Action) เพื่อที่จะให้กลุ่มผู้ถูกกดขี่หรือด้อยโอกาสในสังคมได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และทำความเข้าใจกับสถานการณ์ที่ปรากฏอยู่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้เรียนรู้และแก้ไขปัญหาร่วมกันระหว่างหลายฝ่าย อันเป็นการสร้างความรู้ให้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในรายละเอียด พันธุ์ทิพย์ งามสุด (2535 : 33-35 ) อธิบายไว้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีหลักการสำคัญที่ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาของชาวบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ ซึ่งแตกต่างไปจากของนักวิชาการ โดยประกอบด้วย

1. ปรับปรุงความสามารถและพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมยกระดับนักศึกษาและพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดการวิเคราะห์/สังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง

ซึ่งเป็น การนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์

2. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน ตลอดจนมีการนำไปใช้อย่างเหมาะสม

3. สนใจปรีติชนของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับประเด็นปัญหา

4. การปลดปล่อยแนวความคิดเพื่อให้ชาวบ้านและคนยากจนด้อยโอกาสสามารถมองเห็นความคิดเห็นของตนเองได้อย่างเสรี มองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง วิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

## 2. แนวทางการเสริมสร้างชีวิตครอบครัว

การดำเนินชีวิตร่วมกันของหญิงชายด้วยเป้าหมายของการใช้ชีวิตคู่ฉันท์สามี ภรรยา อย่างราบรื่นผาสุกนั้น จำเป็นที่จะต้องมีการเตรียมตัว และเตรียมความพร้อมในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวางแผนชีวิตครอบครัวที่เป็นสุข เริ่มตั้งแต่การเลือกคู่ครองเป็นคู่ชีวิต การปรับตัวเข้าสู่ชีวิตครอบครัว การกำหนดเป้าหมายชีวิตครอบครัว และการวางแผนจัดการ ทรัพยากรของครอบครัวอย่างเหมาะสม

### 2.1 การเลือกคู่ครองเป็นคู่ชีวิต

ความเป็นครอบครัวโดยทั่วไปเกิดขึ้นเมื่อหญิงชายตกลงใจที่จะดำเนินชีวิตร่วมกัน กับพื้นฐานของความรัก ความเข้าใจ และความผูกพันระหว่างกัน ซึ่งนำไปสู่การแต่งงาน และเป็น จุดเริ่มต้นของชีวิตครอบครัว ทั้งนี้ ก่อนที่หญิงชายจะตัดสินใจใช้ชีวิตร่วมกันกับผู้อื่น จำเป็นอย่างยิ่งที่ จะต้องคำนึงถึงการเลือกคู่ครองที่จะมาเป็นคู่ชีวิตด้วย เพราะการมีคู่ครองที่ดีถือเป็นจุดเริ่มต้นสู่ ความสำเร็จของชีวิตครอบครัว นักวิชาการหลายท่านระบุเกณฑ์ประกอบการตัดสินใจเลือกคู่ครอง แตกต่างกันไป นั่นคือ

เกษม ตันติผลาชีวะ และกุลยา ตันติผลาชีวะ (มปป.) กล่าวคุณสมบัติของการ เลือกคู่ครองที่ดี สำหรับการเริ่มต้นครอบครัวที่ดี และการอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข 13 ประการ ได้แก่

1. คู่แต่งงานควรมีสติปัญญาดี มีความคิดเฉียบแหลม รู้ทันคน
2. มีความซื่อสัตย์และมีคุณธรรม
3. มีวุฒิภาวะทางอารมณ์ หรือมีจิตใจเป็นผู้ใหญ่ สามารถควบคุมอารมณ์ได้ ไม่ เอาแต่ใจตัวเอง ไม่แสดงอารมณ์ก้าวร้าวและใช้กำลัง
4. มีความเป็นผู้นำ และกล้าตัดสินใจ รู้จักแยกแยะดีชั่ว มีจุดยืนที่มั่นคง
5. มีฐานะทางการเงินมั่นคง
6. มีภาระงานที่มั่นคง ไม่ประกอบอาชีพที่น่ารังเกียจ
7. มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เข้ากันกับคนทั่วไปได้ดี

8. มีใจกว้าง เสียสละ และไม่เห็นแก่ตัว
9. มีรสนิยม และความสนใจใกล้เคียงกัน
10. ไม่มีความแตกต่างด้านเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมมากเกินไป
11. อายุไม่ต่างกันมากนัก
12. ไม่ติดสุรา ยาเสพติด และการพนัน
13. มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งกายและใจ

พะยอม อิงคตานุวัฒน์ (2533) ระบุหลักเกณฑ์ที่เป็นคุณสมบัติเบื้องต้นของการเลือกคู่สมรสไว้ 6 ประการได้แก่

1. อายุ ผู้ที่จะมีชีวิตคู่ร่วมกันอายุควรใกล้เคียงกัน เพราะจะทำให้เกิดความเข้าใจ และสามารถหยั่งรู้ถึงความต้องการ และความรู้สึกของกันและกันได้ ทำให้เกิดความเข้าใจอีกฝ่ายหนึ่งแล้วโอนอ่อนผ่อนตามซึ่งกันและกัน
2. ชั้นทางสังคมเศรษฐกิจระดับใกล้เคียงกัน การอบรมเบื้องต้นในวัยเด็กก็จะคล้ายคลึงกันการปรับตัวให้เข้ากันก็ง่าย ในทางตรงกันข้าม ถ้ามาจากครอบครัวที่ชั้นทางสังคมเศรษฐกิจแตกต่างกันมาก การปรับตัวให้เข้ากันย่อมจะยาก และจะยากมากขึ้นถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่ยอมคล้อยตามกัน
3. เชื้อชาติ ความแตกต่างของเชื้อชาติทำให้การอบรมเบื้องต้น และการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน ทั้งขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม การปรับตัวย่อมต้องใช้ความอดทน และใช้ความพยายามมาก ๆ
4. ศาสนา ความขัดแย้งในเรื่องศาสนาซึ่งไม่ได้คำนึงถึงก่อนที่จะใช้ชีวิตร่วมกัน มักจะทำให้ชีวิตคู่มีปัญหาไม่มากก็น้อย ถ้าไม่ยอมผ่อนปรนกัน โดยต่างฝ่ายต่างคิดว่าศาสนาของตนสำคัญกว่า แม้กระทั่งมีลูกแล้วก็ยังตกลงกันไม่ได้ว่าจะให้ลูกนั้นนับถือศาสนาพ่อหรือแม่ เป็นปัญหาที่ค้างคาอยู่ในใจตลอดเวลา
5. สติปัญญาและการศึกษา ถ้าแตกต่างกันมาก ไม่อาจเป็นที่ปรึกษาของกันและกันในการดำเนินชีวิต ไม่เป็นคู่คิดในการช่วยกันแก้ปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพเศรษฐกิจของประเทศในขณะนี้ต้องช่วยกัน ครอบครัวจึงจะอยู่รอด
6. ความสนใจ มนุษย์มีสิ่งที่สนใจมากมาย เช่น กีฬา บันเทิง การพักผ่อนหย่อนใจ ถ้าคู่สมรสมีความสนใจอย่างเหมือนกันบ้าง การปรับตัวก็จะง่ายขึ้น โดยทำสิ่งที่เขาชอบบ้างสิ่งที่เราชอบบ้าง

## 2.2 การเตรียมความพร้อมก่อนมีชีวิตคู่

เมื่อชายหญิงเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ สามารถพึ่งพาตนเองได้ และได้ผ่านกระบวนการเลือกคู่ครองหลังจากได้ศึกษาอุปนิสัยใจคอ และเรียนรู้พฤติกรรมต่าง ๆ มาระยะหนึ่งแล้ว ก็มักจะตกลงใจที่

จะใช้ชีวิตคู่ร่วมกันเพื่อสร้างครอบครัวใหม่ การเตรียมความพร้อมก่อนที่จะมีชีวิตคู่ไว้ในคู่มือการครองเรือนดังนี้

1. การเตรียมความพร้อมด้านเศรษฐกิจ การที่จะแต่งงานกันนั้นฝ่ายหญิงและฝ่ายชายควรมีอาชีพ และรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัว โดยเฉพาะฝ่ายชายที่จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและเป็นผู้นำครอบครัว ซึ่งการเริ่มชีวิตครอบครัวใหม่จะมีค่าใช้จ่ายของครอบครัวร่วมกัน ไม่สามารถที่จะใช้จ่ายได้ตามต้องการ นอกจากนี้ ยังมีลูกซึ่งเป็นสมาชิกใหม่ก็จะทำให้ค่าใช้จ่ายต้องเพิ่มขึ้นมาก

2. การเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพ สภาพจิตใจที่สมบูรณ์มักจะอยู่ในร่างกายที่สมบูรณ์ทั้งฝ่ายหญิงและชายควรมีการตรวจสุขภาพก่อนการใช้ชีวิตคู่ นอกจากจะไม่เจ็บไข้แล้วร่างกายจะต้องสมบูรณ์แข็งแรง มีอารมณ์สดชื่นแจ่มใส และสามารถปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ เนื่องจากชีวิตครอบครัวนั้นมีเรื่องที่จะต้องรับผิดชอบ และเผชิญกับปัญหาต่างๆ มากมายคนที่มีอารมณ์มั่นคง และร่างกายแข็งแรงจึงสามารถปรับตัวให้อยู่ภายใต้ความกดดันของสถานการณ์ต่าง ๆ มากมาย และสามารถแก้ไขปัญหาดัง ๆ ให้ผ่านพ้นไปได้

3. การเตรียมความพร้อมด้านอารมณ์ การที่จะใช้ชีวิตคู่กัน ฝ่ายหญิงจะต้องเตรียมจิตใจที่จะต้องปรับบทบาทของตนเองจากการเป็นคู่รักซึ่งเคยได้รับการทะนุถนอมเอาอกเอาใจจากฝ่ายชาย ไปเป็นภรรยาเพื่อสร้างครอบครัว ซึ่งจะต้องรับผิดชอบต่อชีวิตคู่ และรับผิดชอบต่อครอบครัวที่แตกต่างไปจากการเป็นคู่รัก ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายจะต้องเตรียมที่จะปรับความเป็นอยู่ส่วนตัว ภูมิหลังต่างๆรวมทั้งอุปนิสัยใจคอ ซึ่งแตกต่างกันให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้โดยไม่ใช้อารมณ์มาตัดสิน หรือแก้ปัญหา

4. การเตรียมความพร้อมด้านความรู้ การศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตสมรส หรือชีวิตครอบครัวเป็นเรื่องจำเป็นในสังคมปัจจุบัน ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายควรมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมโรงเรียนพ่อแม่ หรือการฝึกอบรมความรู้เกี่ยวกับครอบครัว หรือครอบครัวศึกษา เพื่อจะได้เข้าใจความต้องการ และตอบสนองได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

### 2.3 การปรับตัวสู่ชีวิตครอบครัว

ชีวิตหลังการแต่งงานจะประสบผลสำเร็จ ขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของคู่สมรส ทั้งสองฝ่ายในการสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน แต่ละฝ่ายจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ดังนี้

1. การปรับตัวในบทบาทสามีภรรยา ทั้งสามีและภรรยาควรมีการพูดคุยเรื่องชีวิตครอบครัว และบทบาทหน้าที่ของแต่ละคนตามสถานภาพใหม่ที่จะทำให้ครอบครัวมีความสุข บางครอบครัวอาจยึดแนวปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา หรือใช้หลักการครองเรือนตามที่ทั้งคู่ยอมรับ

2. การปรับตัวเพื่อการอยู่ร่วมกัน เมื่อสามีภรรยาต้องมาใช้ชีวิตร่วมกันเป็นประจำ ก็ย่อมพบความแตกต่างในแบบแผนการดำเนินชีวิตของอีกฝ่ายหนึ่งที่ถูกใจ ทำให้ต้องปรับตัวเข้าหากัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดี และลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะเรื่องที่อยู่ร่วมกัน

3. การปรับตัวด้านการเงิน คู่สมรสตกลงเห็นชอบร่วมกันในการจัดการรายรับ รายจ่ายของครอบครัว ให้เหมาะสมกับความต้องการตามความจำเป็น โดยมีการจัดทำแบบแผน งบประมาณของครอบครัว สามารถประมาณการค่าใช้จ่าย และวางแผน หรือกำหนดการใช้จ่ายล่วงหน้าได้ รวมทั้งสามารถทบทวนความเหมาะสมของการใช้จ่ายให้คุ้มค่า เพื่อให้เหลือเงินเก็บสะสม เป็นเงินออม

4. การวางตัวทางสังคม สามีภรรยาที่แต่งงานกันใหม่ย่อมต้องปรับตัวเข้ากับ ญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่าย การยอมรับนับถือญาติของสามี หรือภรรยาเสมอญาติของตนเป็นสิ่งที่ควร กระทำ

### 3. ครอบครัว

“ครอบครัว” เป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญที่สุด เพราะเป็นสถาบันแรกที่ทำ หน้าที่ในการถ่ายทอดค่านิยม ปลูกฝังความเชื่อ เสริมสร้างทัศนคติ กำหนดบุคลิกภาพ วิธีปฏิบัติตน รวมทั้งสร้างบรรทัดฐานทางสังคมให้แก่สมาชิก ครอบครัวจะทำหน้าที่หล่อหลอมบุคลิกภาพของบุคคล ให้เป็นไปตามที่สังคมต้องการ นำไปสู่การดำรงชีวิตที่ปกติสุข

#### 3.1 ความหมายของครอบครัว

มีนักการศึกษาและนักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่า ครอบครัว ไว้หลากหลาย ดังนี้

คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (2537 : 15) ได้กล่าวว่า ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกัน ทางอารมณ์และจิตใจมีการดำเนินชีวิตร่วมกัน รวมทั้งพึ่งพิงกันทางสังคมเศรษฐกิจ มีความสัมพันธ์กันทางกฎหมายและทางสายโลหิต

สนธิ สมครการ (2538 : 1) ให้ความหมายครอบครัวไว้ว่า “กลุ่มของญาติสนิท กลุ่มหนึ่งซึ่งอยู่ร่วมหลังคาบ้านเดียวกัน หรืออยู่ในบริเวณรั้วบ้านเดียวกัน (ในกรณีที่มีบ้านมากกว่า หนึ่งหลัง) ตามปกติแล้วครอบครัวย่อมทำหน้าที่เบื้องต้นที่จำเป็นต่างๆ เพื่อสนองความต้องการ พื้นฐาน(Basic need) ของมนุษย์ อย่างไรก็ตามหน้าที่บางประการของครอบครัวอาจเปลี่ยนแปลงไป ตามวิวัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อภาวะความเป็นญาติของสมาชิกแต่ละครอบครัวทั้งแบบชีวภาพและแบบสังคมกำหนดก็ได้”

สุพัตรา สุภาพ (2540 : 26) ได้กล่าวว่า ครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุด ของสังคม เป็นหน่วยย่อยของสังคมที่มีความสัมพันธ์และร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด เป็นสถาบันที่คงทน ที่สุดและยังไม่เคยปรากฏว่า สังคมมนุษย์เป็นสังคมที่ไม่มีสถาบันครอบครัว เพราะมนุษย์ทุกคนต้อง

อยู่ในสถาบันครอบครัว เนื่องจากเป็นกลุ่มสังคมกลุ่มแรก ที่มนุษย์ทุกคนเจอ ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเติบโต และมีครอบครัวแยกออกมาครอบครัวจะให้ตำแหน่ง ชื่อ และสกุลซึ่งเป็นเครื่องบอกสถานภาพ บทบาทตลอดจนกำหนดสิทธิหน้าที่ที่สมาชิกมีต่อกันและต่อสังคม ครอบครัวเป็นสถาบันแห่งแรก และแห่งสำคัญของสังคมในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผน ซึ่งมีการกำหนดมาตรฐานความประพฤติของครอบครัว

นิยพรรณ วรณศิริ (2540) ครอบครัว คือ กลุ่มทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะคือ สมาชิกอยู่ร่วมกันมีความสัมพันธ์ทางเพศและทางเศรษฐกิจเป็นหลัก มีลักษณะของการร่วมมือกันเสมอในครอบครัวจะต้องมีผู้ใหญ่ 2 เพศ ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกัน และเป็นที่ยอมรับกันในสังคมมีลูก 1 คนหรือมากกว่า 1 คน ไม่ว่าจะเป็นลูกที่แท้จริงหรือเป็นบุตรบุญธรรมก็ตาม

Kingsley Davis (1966:392 อ้างถึงใน วรณาภรณ์ โภคภิรมย์, 2545:6) ให้ความหมายไว้ว่า ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานและสากลที่สุดสำหรับทุกสถาบัน มุ่งอธิบายครอบครัว 2 แนวทางด้วยกัน

1) แนวจิตวิทยา มุ่งชี้ให้เห็นว่าครอบครัวเป็นกลุ่มปฐมภูมิ เพราะเนื่องด้วยความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดของบรรดาสมาชิกของกลุ่มที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน มีการพบปะและแสดงอาการตอบสนองต่อกันและกัน

2) แนวสังคมวิทยา ถือว่าบรรดาสมาชิกในครอบครัวนั้นต่างฝ่ายต่างให้ และรับ ประสพการณ์จากกันและกัน ซึ่งถือว่าต่างฝ่ายต่างถ่ายทอดพฤติกรรมให้แก่กันและกัน อันเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม

ครอบครัวมีความหมายแตกต่างกันออกไปตามนิยามสุดแต่จะเป็นไปในแง่ชีววิทยา กฎหมาย เศรษฐกิจ หรือสังคมครอบครัวต่างกัน โดยประเภทอาจเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวเสริม ซึ่งต่างจากครอบครัวเดี่ยวอาจด้วยจำนวนและฐานะของบุคคลในครอบครัว ลักษณะเฉพาะของครอบครัวไทย ทั้งในเมืองและชนบท ซึ่งทำให้แตกต่างไปจากครอบครัวชาติอื่นๆ

แม้คำว่าครอบครัวจะเป็นคำที่เราใช้กันอยู่เป็นนิจ และความหมายที่เข้าใจกัน โดยทั่วไปว่าหมายถึง บิดา มารดา หรือ สามี ภรรยา พี่น้อง บุตร ฯลฯ แต่เมื่อพิจารณานิยามของครอบครัวจากแง่วิชาการต่าง ๆ (กรมวิชาการ. 2523 : 1-3) ดังนี้

1. ในแง่ชีววิทยา ครอบครัว หมายถึง กลุ่มคนที่เกี่ยวพันกันทางสายโลหิต เช่น สามี ภรรยา บุตร บุตรเกิดจากอสุจิของบิดาผสมกับไข่ของมารดา ฉะนั้นบิดา มารดาจึงเกี่ยวพันกันทางสายโลหิต แล้วแต่โครโมโซม และยีนส์ ที่บุตรได้รับมาจากทั้งบิดาและมารดา

2. ในแง่กฎหมาย ชายหญิงจดทะเบียนกันมีบุตร คนเหล่านี้เป็นครอบครัวเดียวกันตามกฎหมาย บุตรมีสิทธิได้รับมรดกจากบิดามารดา ถ้าไม่มีบุตรผู้สืบสายโลหิตขึ้นไป หรือลงมาโดยตรง หรือที่จดทะเบียนเป็นบุตรบุญธรรมก็นับว่าเป็นครอบครัวเดียวกันตามกฎหมาย

3. ในแง่เศรษฐกิจ ครอบครัวคือ คนที่ใช้จ่ายร่วมกัน เงินจากงบเดียวกัน ที่ทำการสมรสแล้วแยกบ้านไปอยู่ต่างหากแต่มีพันธะทางศีลธรรมที่จะเลี้ยงน้อง คือ ต้องส่งเสียให้เงินน้องเล่าเรียน เช่นนี้นับว่าใช้จ่ายงบเดียวกันและเป็นครอบครัวเดียวกัน

4. ในแง่สังคม ครอบครัวคือ กลุ่มคนที่ร่วมอยู่ในบ้านเดียวกัน อาจเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวพันทางสายโลหิตหรือทางกฎหมาย แต่มีปฏิภานสัมพันธ์กัน ให้ความรักและความเอาใจใส่ต่อกัน มีความปรารถนาดีต่อกันแต่เดิมความหมายของครอบครัว ไม่มีความซับซ้อนมากเพราะครอบครัวแต่เดิมมีเพียงผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิต ได้แก่ บิดา มารดา บุตร และแม้แต่จะมีเครือญาติ ก็คงหมายถึงผู้มีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิตร่วมกัน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย พี่ ป้า น้า อา แต่ในสภาพการปัจจุบันเนื่องจากครอบครัวมีรูปแบบและความสัมพันธ์ที่หลากหลายซับซ้อนมากขึ้น จึงทำให้คำนิยามความหมายของครอบครัวหลากหลายมากขึ้นตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปด้วย ซึ่งนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาครอบครัว พ.ศ. 2547 – 2556 ได้กำหนดความหมายครอบครัวไว้กว้าง ๆ ดังนี้

ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันและใช้ชีวิตร่วมกัน ทำหน้าที่เป็นสถาบันหลักเป็นแกนกลางของสังคมที่เป็นรากฐานสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต ครอบครัวมีหลากหลายรูปแบบและหลายลักษณะ นอกเหนือจากครอบครัวที่ครบถ้วนทั้งบิดา มารดาและบุตร ในอดีตครอบครัวมีบทบาทหน้าที่อย่างน้อย 3 ประการ

1. เป็นแหล่งขัดเกลาทางสังคม (socialization) ให้การอบรม การเรียนรู้ การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ประเพณีและชีวิตความเป็นอยู่ การสร้างบุคลิกภาพ ระบบวิถีคิด การให้คุณค่าของสิ่งต่างๆ
2. เป็นแหล่งถ่ายทอดวิชาชีพและฝึกฝนอาชีพ การบ่มเพาะให้เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่มีคุณภาพ
3. เป็นแหล่งให้การสังคมสงเคราะห์เบื้องต้น มีความเอื้ออาทร ให้ความช่วยเหลือในเครือญาติในสภาวะวิกฤตต่าง ๆ

นอกจากนี้ ครอบครัวยังเป็นเสมือนแหล่งบ่มเพาะทักษะทางการเมือง การอยู่ร่วมกันอย่างมีกติกา มีบทบาท หน้าที่รับผิดชอบ เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน การตัดสินใจร่วมกัน รู้จักรับฟัง และสื่อสารเจรจาประนีประนอมกันด้วยความรัก ความเข้าใจ และเหตุผล รู้จักการให้อภัยกัน มีการแบ่งอำนาจหน้าที่และแบ่งหน้าที่กัน ครอบครัวอย่างชัดเจน จะเห็นได้ว่าสมัยก่อนแม้ภรรยาจะมีฐานะเป็นรองสามี แต่ก็มีบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน ซึ่งฝ่ายสามีมีอำนาจการตัดสินใจภายนอกบ้าน การเป็นผู้นำ ในขณะที่เดียวกันภาระการดูแลบ้านเรือนละผู้คนในบ้านเป็นหน้าที่ของภรรยา สำหรับผู้สูงอายุจะทำหน้าที่อบรม สั่งสอน ขัดเกลาสมาชิกที่เป็นเด็กให้เรียนรู้การดำเนินชีวิตเพื่อสืบทอดวงศ์ตระกูล (ความหมายของครอบครัว (<http://human.cmu.ac.th/-hc/ebook/006103/lesson/03.htm>))

และครอบครัวยังหมายถึง กลุ่มคนตั้งแต่สองคนที่มาแต่งงานกัน หรือมีความสัมพันธ์ฉันท์สามี – ภรรยา อาศัยอยู่ร่วมกันในสถานที่เดียวกัน อาจจะมีหรือไม่มีการสืบสายโลหิตหรืออาจจะเลี้ยงดูผู้อื่น โดยการรับมาอุปการะ อีกทั้งยังอาจมีญาติพี่น้องหรือผู้อื่นมาอาศัยอยู่ด้วยในสถานที่เดียวกัน (www.m-society.go.th/document/edoc\_594.doc)

ยังมีผู้ให้ความหมายของคำว่าครอบครัวไว้แตกต่างกันมากมายตามมุมมองที่นำ มา ใช้ในศาสตร์ต่างๆแต่ละสาขา ซึ่ง Hanson, Shierley & Boyd (1996) กล่าวว่า ความหมายของ ครอบครัวมีหลายอย่าง ขึ้นกับศาสตร์แต่ละสาขาดังนี้

ทางกฎหมาย หมายถึง ความสัมพันธ์กันทางสายโลหิต การนำมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญ ธรรม การเป็นผู้ปกครองหรือการแต่งงาน

ทางชีววิทยา หมายถึง บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกันในการสืบพันธุ์หรือดำรงเผ่าพันธุ์ มนุษย์ทางสังคมศาสตร์ หมายถึง กลุ่มของบุคคลที่อยู่ร่วมกัน

ทางจิตวิทยา หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันอย่างมากทางด้านอารมณ์ เมื่อพิจารณาจากความหมายของครอบครัวดังกล่าวมาแล้ว พอจะสรุปได้ว่า ครอบครัวหมายถึงดังนี้

ความหมายของครอบครัวที่เป็นบุคคล กลุ่มคน

บรูม และ เซลซนิก (Broom & Selznick. 1984) ครอบครัวเป็นหน่วยเครือญาติที่มีการติดต่อซึ่งกันและกัน มีความสัมพันธ์กันทางชีววิทยาโดยเกี่ยวพันกันทางสายโลหิต อันเป็นพื้นฐาน สำคัญของการเป็นเครือญาติ หรือมีความสัมพันธ์กันโดยการแต่งงาน

เบลแลค (Bellack. 1984) ครอบครัว หมายถึง เป็นกลุ่มของบุคคลหลายๆ คนที่มีความใกล้ชิดกัน มีผลต่อการขัดเกลาพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัว มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ระหว่างสมาชิกในครอบครัว และกับกลุ่มทางสังคมหรือวัฒนธรรมเดียวกันที่ครอบครัวมีส่วนร่วมด้วย

ดิวเวล (Duvall. 1977) ครอบครัว คือ หน่วยของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันทาง กฎหมาย การแต่งงาน การกำหนดหรือการรับมาเป็นบุตรบุญธรรม โดยมีเป้าหมายของครอบครัวเพื่อ ส่งเสริมพัฒนาการทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจของสมาชิกในครอบครัวให้เป็นไปตามปกติ

เอสเคลแมน (Eschleman. 1981) ครอบครัวหมายถึง กลุ่มบุคคลที่เป็นเครือญาติ กัน มีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิต การแต่งงานหรือการนำมาเลี้ยง โดยปกติมีความสัมพันธ์กันโดย การแต่งงาน รวมถึงการมีสิทธิและหน้าที่ และยังหมายถึงหน่วยที่มีปฏิสัมพันธ์กัน มีการพึ่งพาอาศัย กัน ช่วยเหลือสนับสนุน ซึ่งกันและกัน อาศัยอยู่ด้วยกัน มีวัตถุประสงค์ มีข้อผูกพันและสิ่งที่ต้องการ กระทำ ร่วมกันตลอดเวลา

Friedman (1992) ครอบครัวหมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า 2 คนขึ้นไป ที่มีความผูกพันกัน มีความใกล้ชิดกันทางอารมณ์ และถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว

Hanson, Shirley & Boyd (1996) ครอบครัวหมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า 2 คนขึ้นไป มีความเกี่ยวข้องและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ปฏิบัติกิจกรรมร่วมกัน สมาชิกในครอบครัวจะบอกได้ว่าตนเองเป็นสมาชิกในครอบครัวหรือไม่

Johnson (1992) ครอบครัวหมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า 2 คน อาจเป็นเครือญาติหรือต่างกันได้ มีความเกี่ยวพันในการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยปกติจะอาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน มีความผูกพันกันทางอารมณ์ มีข้อผูกมัดระหว่างกันในครอบครัว

Jordheim (1980) ครอบครัวหมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า 2 คนขึ้นไปมีความสัมพันธ์กันภายในชุมชน อาจเป็นบุคคลที่มารวมกลุ่มหรือเครือญาติเดียวกันหรือต่างเครือญาติกันก็ได้ หรืออาจมาจากการให้กำเนิดหรือทางอื่นก็ได้ บุคคลในครอบครัวมีความสัมพันธ์ที่มั่นคงต่อกัน มีความรับผิดชอบ ช่วยเหลือสนับสนุน เพื่อรักษาไว้ซึ่งครอบครัวของตนเอง

Petze (1984) ครอบครัวหมายถึง หน่วยของบุคคลที่ประกอบด้วยผู้ใหญ่ 2 คนที่แต่งงานกันตามกฎหมายและมีบุตรด้วยกัน อาจเป็นครอบครัวที่มีเพียงบิดา มารดากับบุตร พวกกรักร่วมเพศหรือผู้ใหญ่กับเด็กที่นับถือศาสนาเดียวกัน มีความผูกพันกัน มีความรัก ความซื่อสัตย์ ความเคารพและมีพันธกิจที่จะต้องปฏิบัติร่วมกัน

Roberts (1983) ครอบครัวหมายถึง กลุ่มของบุคคลที่อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิต การแต่งงาน หรือการรับมาเป็นบุตรบุญธรรม ยกเว้นเพื่อนร่วมห้อง ทั้งพวกกรักร่วมเพศและรักต่างเพศ และกลุ่มบุคคลอื่นที่อาศัยอยู่ร่วมกันและมีข้อตกลงอันเดียวกัน อย่างเช่น กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน เป็นต้น

Ross & Cobb (1990) ครอบครัวหมายถึง คนหรือสมาชิกที่มาอาศัยอยู่ร่วมกัน มีความผูกพันกันทางอารมณ์ กฎหมาย และดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน มีวัฒนธรรมและกฎระเบียบของครอบครัวร่วมกัน มีการถ่ายทอดค่านิยมและความเชื่อสืบทอดกันมา

Skolnic & Skolnic (1977) ครอบครัวคือ หน่วยของคู่สมรสตามกฎหมายที่อาศัยอยู่ด้วยกันในบ้านของตนเอง และมีบุตรด้วยกัน

เมื่อพิจารณาความหมายของครอบครัวที่เป็นบุคคล กลุ่มคน โดยสรุปแล้วจะเห็นว่า ครอบครัวหมายถึง บุคคล 2 คนหรือมากกว่า 2 คนขึ้นไปหรือเป็นหน่วยของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กัน อาจมีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิต การเป็นเครือญาติกัน การแต่งงาน การนำมาเลี้ยง การรับมาเป็นบุตรบุญธรรม การเกี่ยวข้องกันทางกฎหมาย หรือทางเศรษฐกิจ เป็นต้น สมาชิกในครอบครัวอยู่ด้วยกันหรือไม่ก็ได้ สมาชิกในครอบครัวมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีความใกล้ชิดกันทางอารมณ์ มีข้อผูกพันต่อกัน มีความรับผิดชอบ ช่วยเหลือซึ่งกันและกันรวมถึงสิทธิหน้าที่ของการเป็นบิดามารดา มีการถ่ายทอดค่านิยมและความเชื่อสืบทอดกันมายกเว้นเพื่อนร่วมห้องและกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ในชุมชนเดียวกันความหมายครอบครัวที่เป็นหน่วยหรือกลุ่มทางสังคม

จากความหมายของครอบครัวที่กล่าวมาแล้ว พอสรุปได้ว่า ครอบครัวหมายถึง กลุ่มทางสังคมที่ประกอบด้วยบุคคลที่เป็นผู้ใหญ่หรือบุคคลต่างเพศตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีความสัมพันธ์กันทางเพศและทางเศรษฐกิจ มีบุตรด้วยกันถูกต้องตามกฎหมาย อาจเกิดจากการสืบสายเลือดหรือการรับเป็นบุตรบุญธรรม ครอบครัวมีความผูกพันกันและรับผิดชอบในการดูแลเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตรอันเป็นหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคม ถือว่าเป็นสถาบันที่มีความสำคัญต่อสมาชิกในครอบครัวและสังคมมากที่สุดครอบครัวในความหมายที่เป็นระบบ ได้มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

Spradley & Allender (1996) ครอบครัวเป็นระบบสังคมขนาดเล็ก ประกอบด้วยบุคคลตั้งแต่ 1 คนขึ้นไป โดยปกติอาศัยอยู่บ้านเดียวกัน มีความผูกพันกันทางอารมณ์ มีวัฒนธรรม ค่านิยม และกฎระเบียบของตนเอง มีโครงสร้างและหน้าที่พื้นฐาน และครอบครัวมีการเคลื่อนไปสู่ระยะต่าง ๆ ของวงจรชีวิตของครอบครัว

Logan (1986) ครอบครัวหมายถึง ระบบของสังคมซึ่งมีกลุ่มของบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันสมาชิกในครอบครัวจะมีการตอบสนองต่อสังคมภายนอกครอบครัวและภายในระบบด้วย

Horton & Hunt (1964) ครอบครัวคือ ระบบเครือญาติกลุ่มหนึ่งซึ่งจัดเตรียมและสนองความต้องการต่างๆของมนุษย์

Getty & Humphries (1990) ครอบครัวคือ ระบบสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต (dynamic social system) เพื่อที่จะให้การเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวให้มีพัฒนาการที่ดีเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพดี มีความสมบูรณ์ เป็นตัวของตัวเอง และมีความอดทน

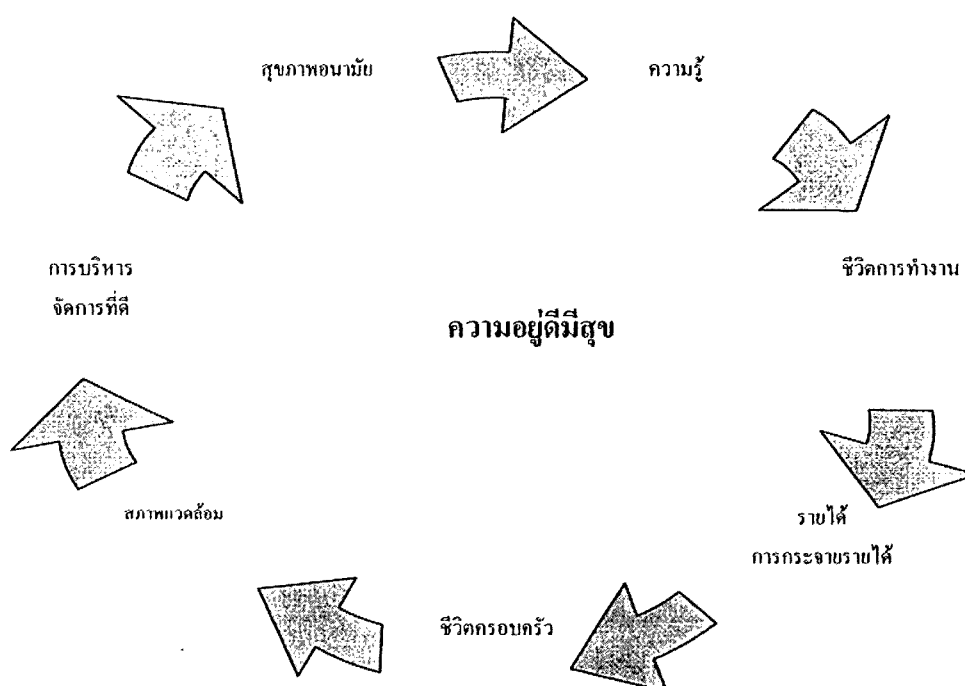
ความหมายของครอบครัวที่เป็นระบบจะเห็นว่า ครอบครัวเป็นระบบประกอบด้วยกลุ่มบุคคลโดยปกติจะมีปฏิสัมพันธ์กัน มีความผูกพันกันทางอารมณ์ มีวัฒนธรรม ค่านิยมและกฎระเบียบของตนเอง ทำให้มองเห็นว่าครอบครัวมีโครงสร้างและหน้าที่ของตนเอง และเป็นระบบสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นพลวัต เพื่อที่จะให้การเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว ให้มีการพัฒนาที่ดีเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพดี มีความสมบูรณ์ มีความอดทน และมีความเป็นตัวของตัวเองซึ่งจะทำให้ครอบครัวมีการดำเนินเข้าสู่ระยะต่าง ๆ ของวงจรชีวิตครอบครัว

กล่าวโดยสรุป ความหมายของครอบครัว คือระบบที่ประกอบด้วยกลุ่มบุคคล โดยปกติจะอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันโดยการเป็นเครือญาติ กลุ่มบุคคลจะมีปฏิสัมพันธ์กัน มีความผูกพันกันทางอารมณ์ มีวัฒนธรรม ค่านิยมและกฎระเบียบของตนเอง และเป็นระบบสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นพลวัต เพื่อที่จะให้การเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว ให้มีพัฒนาการที่ดี โตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพดี มีความสมบูรณ์ มีความอดทน และมีความเป็นตัวของตัวเอง

### 3.2 ลักษณะของครอบครัวเข้มแข็ง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545-2549 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2545:35) ได้ระบุและกำหนดไว้เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน โดยให้อัตถุคณในพื้นทึ่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของคณในชุมชนตั้งแต่กระบวนการร่วมคิดร่วมทำร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาคของชุมชนคณนี้ชีวิตความอยู่ดีมีสุข : เชื่อมโยง 7 องค์ประกอบของการพัฒนาคุณภาพชีวิตคณ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้พัฒนาคณนี้ชีวิตความอยู่ดีมีสุขเพื่อประเมินผลกระทบขั้นสุดท้ายของการพัฒนาที่กั่กักับคณ ตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) โดยมีกรอบแนวความคิดว่า “ความอยู่ดีมีสุข หมายถึง การมีสุขภาพอนามัยที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มึงานทำที่ทั่วถึง มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพ มีครอบครัวที่อบอุ่นมั่นคง อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีและอยู่ภายใต้ระบบบริหารจัดการที่ดีของภาครฐ”

“ความอยู่ดีมีสุข” ของคณในแต่ละสังคมย่อมแตกต่างกันไปตามมาตรฐานการดำรงชีวิตของแต่ละปัจเจกบุคคลในสังคมนั้น สำหรับความอยู่ดีมีสุขตามความหมายข้างต้นครอบคลุมทุกมิติของการดำรงชีวิตที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวมทั้ง 7 องค์ประกอบ และมีแนวคิดของแต่ละองค์ประกอบดังนี้



ภาพที่ 1 กระบวนการการดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

ที่มา : วิณา เตชะพนาดร. 2547 : 76

ปัจจัยแรกที่จะทำให้คนดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข คือ การมีสุขภาพอนามัยที่ดีมีภาวะปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ รู้จักป้องกันดูแลสุขภาพที่ดีของตนเองและสามารถเข้าถึงบริการสาธารณสุข ปัจจัยต่อมาคือการมีความรู้ เพราะการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างโอกาสและพัฒนาสติปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของคนให้สามารถดูแลความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัวให้อยู่ดีมีสุข

ในขณะเดียวกันต้องคำนึงถึงการมีรายได้และการกระจายรายได้ เพื่อให้คนมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีอำนาจซื้อเพียงพอต่อการดำรงชีวิต ครอบครัวอยู่ดีมีสุขคือครอบครัวที่มีความรักความอบอุ่น รัฐบาลทำหน้าที่ของครอบครัวมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ลดปัจจัยเสี่ยงของครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้ และคนจะมีความสุขต้องอยู่ในสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตที่ดี มีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง ได้รับบริการสาธารณสุขที่พอเพียง และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีอนามัยสิ่งแวดล้อมที่ดีรวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลคุณภาพการดำรงชีวิต

ดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืน: มีคุณภาพและเกื้อกูลกันระหว่างทางเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย มีพื้นฐานแนวคิดมาจาก “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่มีคุณภาพทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาทั้ง 3 มิติ จะต้องเกื้อกูลและไม่เกิดความขัดแย้งซึ่งกันและกัน นั่นคือ การพัฒนาเศรษฐกิจให้ขยายตัวอย่างมีคุณภาพ โดยใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดมีประสิทธิภาพสูงสุดและคงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนเพื่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชนและสังคมสันติสุขตลอดไป โดยได้กำหนดเป้าประสงค์ของการพัฒนา 4 ประการ คือ คุณภาพ เสถียรภาพและการปรับตัว การกระจายการพัฒนาอย่างเป็นธรรมและระบบการบริหารจัดการที่ดี (วิภา เสงี่ยมพนาคร. 2547: 77-78) และจะเห็นได้ว่าการพัฒนาดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทยที่สามารถสะท้อนการพัฒนาใน 3 มิติอย่างมีคุณภาพและเกื้อกูลกันสอดคล้องกับบริบทการพัฒนาของประเทศไทย ดังนี้

**มิติเศรษฐกิจ** หมายถึง การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญเติบโตอย่างต่อเนื่อง มีคุณภาพ มีเสถียรภาพเป็นการเติบโตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและยั่งยืนได้ในระยะยาวและมีการกระจายความมั่นคงอย่างทั่วถึง ประกอบด้วย การพัฒนาอย่างมีคุณภาพ การพัฒนาอย่างมีเสถียรภาพ และการกระจายความมั่งคั่ง

**มิติสังคม** หมายถึง การพัฒนาที่มุ่งให้คนและสังคมไทยมีคุณภาพสามารถปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึกพฤติกรรมและวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความมั่นคงในการดำรงชีวิต มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ โดยอยู่ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ดี ประกอบด้วย การพัฒนาศักยภาพและการปรับตัวบนสังคมฐานความรู้ การพัฒนา

คุณภาพชีวิตและความมั่นคงในการดำรงชีวิต การสร้างค่านิยม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ให้มี ภูมิคุ้มกันของสังคม การสร้างความเสมอภาคและการมีส่วนร่วม

**มิติสิ่งแวดล้อม** หมายถึง การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความอุดม สมบูรณ์ตามธรรมชาติ ตลอดจนการคงไว้ซึ่งคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี เพื่อสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันและสงวนรักษาไว้ให้คนรุ่นอนาคต ประกอบด้วย การสงวน รักษา การมีคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี และการมีส่วนร่วม และการกระจายการใช้ทรัพยากรลักษณะของ ครอบครัว

มีสถาบันและหน่วยงานได้กำหนดลักษณะของครอบครัวเข้มแข็งไว้หลายรูปแบบ ดังนี้

สหประชาชาติ กำหนดตัวชี้วัดของคุณลักษณะครอบครัวที่พึงปรารถนาไว้จำนวน 17 ตัวชี้วัด ดังนี้

1. ครอบครัวสมบูรณ์
2. ทุกคนอยู่ร่วมกัน
3. มีเวลาและอยู่ใกล้ชิด
4. รักใคร่กลมเกลียว
5. เคารพกันและกัน
6. เป็นแบบอย่างที่ดี
7. มีลูกไม่เกิน 2 คน
8. เข้าใจและให้อภัย
9. ประหยัด
10. อบรมเลี้ยงดูทุกคนอย่างทั่วถึง
11. มีอาชีพมั่นคง
12. บ้านสะอาดเป็นสัดส่วน
13. สุขภาพดีทั้งกายและใจ
14. ให้การศึกษาเท่าเทียมกัน
15. มีสิทธิและประชาธิปไตย
16. เป็นที่ยอมรับ
17. ไม่ติดพนัน สุรา สิ่งเสพติด

กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม. (2538) ได้กำหนด หมวดและตัวชี้วัดของ ครอบครัวผาสุกไว้จำนวน 4 หมวด 20 ตัวชี้วัดดังนี้

หมวดที่ 1 ครัวเรือนมีองค์ประกอบสมบูรณ์ (7 ตัวชี้วัด)

- 1.1 มีสมาชิกอย่างน้อยพ่อ แม่ ลูก ในแต่ละครอบครัวอยู่พร้อมหน้าเป็นการถาวร
- 1.2 มีผู้ทำงานหาเลี้ยงครัวเรือนที่อยู่ในวัยแรงงาน
- 1.3 เด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี อยู่ร่วมกับพ่อแม่
- 1.4 ไม่มีสมาชิกที่พิการทางกาย จิต สติปัญญา หรือพิการซ้ำซ้อนจนช่วยเหลือ

ตนเองไม่ได้

1.5 ไม่มีสมาชิกที่เจ็บป่วยเรื้อรัง ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ หรือได้น้อยมากในการดำรงชีวิตประจำวัน

- 1.6 ไม่มีเด็กกำพร้าพ่อแม่
- 1.7 ไม่มีเด็กถูกทอดทิ้ง

หมวดที่ 2 ครัวเรือนมีสัมพันธภาพที่อบอุ่น (3 ตัวชี้วัด)

- 2.1 เด็กในครัวเรือนไม่เคยหนีออกจากบ้าน
- 2.2 ผู้สูงอายุได้รับการดูแลเอาใจใส่
- 2.3 สมาชิกในครัวเรือนปฏิบัติต่อกันด้วย

หมวดที่ 3 ครัวเรือนพึ่งพาตนเองได้ (7 ตัวชี้วัด)

- 3.1 มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย
- 3.2 ผลิต และ/หรือรายได้พอกินพอใช้ในครัวเรือน
- 3.3 ครัวเรือนมีรายได้ตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน
- 3.4 สมาชิกในครัวเรือนอายุ 14-50 ปี อ่านออกและเขียนภาษาไทยได้ทุกคน
- 3.5 สมาชิกในครัวเรือนมีการป้องกันและรักษาสุขภาพอนามัย
- 3.6 สมาชิกในครัวเรือนรู้จักใช้สิทธิและหน้าที่ขั้นพื้นฐาน

หมวดที่ 4 ครัวเรือนมีโอกาสพึ่งพาระบบสังคมภายนอก (3 ตัวชี้วัด)

- 4.1 สมาชิกในครัวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มหรือชมรม
- 4.2 สมาชิกในครัวเรือนรู้แหล่งบริการทางสังคม
- 4.3 สมาชิกในครัวเรือนสามารถได้รับการบริการตามสิทธิขั้นพื้นฐาน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2545) ได้กำหนดคุณลักษณะ

ของครอบครัวอบอุ่น 6 คุณลักษณะ ดังนี้

1. สมาชิกในครอบครัวรู้จักบทบาทหน้าที่ของตน ในฐานะสมาชิกที่ดีของครอบครัว
2. สมาชิกในครอบครัวต้องมีความรักความเข้าใจ ความห่วงใย ความเอื้ออาทรและทุกคนมีส่วนร่วมในการช่วยแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์

3. สมาชิกในครอบครัวมีการวางแผนการดำเนินชีวิตที่ดี มีคุณธรรม ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของชุมชนประกอบอาชีพสุจริต รู้จักประหยัดและออมร่วมกันเสริมสร้างฐานะของครอบครัวให้มั่นคง

4. สมาชิกในครอบครัวบำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อสังคม ยึดมั่นในศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมและมีส่วนร่วมในการรักษาสิ่งแวดล้อม

5. สมาชิกในครอบครัวต้องเห็นความสำคัญของการศึกษาหาความรู้ให้ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง

6. สมาชิกในครอบครัวต้องปฏิบัติตามครรลองประชาธิปไตยในครอบครัวเคารพกฎหมายปฏิบัติตามหน้าที่ของพลเมืองที่ดี ส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล. (2545). ได้กำหนดครอบครัวอยู่ดีมีสุขเป็น 5 องค์ประกอบ 22 ตัวชี้วัดดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 รูปแบบครอบครัว (2 ตัวชี้วัด)

1.1 ครอบครัวมีสมาชิกครบสมบูรณ์ตามวงจรชีวิตครอบครัว

1.2 ครอบครัวที่สมาชิกมีความตั้งใจที่จะสร้างและพัฒนาครอบครัวร่วมกัน

องค์ประกอบที่ 2 บทบาทหน้าที่ของครอบครัว (6 ตัวชี้วัด)

2.1 ครอบครัวมีจำนวนสมาชิกที่หาหน้าที่หารายได้/ผลผลิตมาเลี้ยงดูที่เหมาะสมกับขนาดครอบครัว

2.2 มีผู้ทำมาหาเลี้ยงครัวเรือนที่อยู่ในวัยแรงงาน

2.3 ครอบครัวที่สมาชิกมีการเอาใจใส่ ดูแล ช่วยเหลือ และสนับสนุนซึ่งกันและกัน

2.4 ครอบครัวที่อบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี

2.5 ครอบครัวที่เอื้อต่อการเรียนรู้และพัฒนาทักษะในการดำรงชีวิต

2.6 ครอบครัวที่ปลูกฝังและถ่ายทอดคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมและประเพณี

ที่สร้างสรรค์

องค์ประกอบที่ 3 สัมพันธภาพในครอบครัว (4 ตัวชี้วัด)

3.1 ครอบครัวที่สมาชิกมีการแสดงออกถึงความรัก เคารพนับถือซึ่งกันและกัน และเอื้ออาทรต่อกัน

3.2 ครอบครัวที่สมาชิกมีโอกาสอยู่พร้อมหน้ากันและทำกิจกรรมที่สร้างสรรค์ร่วมกันเป็นประจำ

3.3 ครอบครัวที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือและตัดสินใจในเรื่องสำคัญ  
ต่างๆของครอบครัวร่วมกัน

3.4 ครอบครัวที่อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

องค์ประกอบที่ 4 การพึ่งพาตนเองของครอบครัว (8 ตัวชี้วัด)

4.1 ครอบครัวพึ่งพาตนเองได้ในเชิงเศรษฐกิจ

4.2 ครอบครัวที่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย

4.3 ครอบครัวที่มีสมาชิกร่วมกันแบ่งเบาภาระการทำงานบ้าน ดูแลความเป็นอยู่

4.4 สมาชิกในครอบครัวช่วยกันดูแลสุขภาพ

4.5 ครอบครัวที่สมาชิกรับผิดชอบป้องกันอุบัติเหตุ

4.6 ครอบครัวที่สมาชิกไม่ติดสุรา บุหรี่ และสารเสพติด

4.7 สามารถเข้าถึง รับรู้ และติดตามข้อมูลข่าวสาร

4.8 สมาชิกเข้าถึงบริการทางสังคม

องค์ประกอบที่ 5 การก่อกลั้วสังคมของครอบครัว (2 ตัวชี้วัด)

5.1 ครอบครัวที่สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อส่วนรวม/ สาธารณประโยชน์ใน  
รอบปีที่ผ่านมา

5.2 ครอบครัวที่สมาชิกไม่มีพฤติกรรมต่อต้านสังคม หรือทำความเดือดร้อน

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคง  
ของมนุษย์ (2548) ได้กำหนดหลักเกณฑ์ของครอบครัวร่วมเย็นไว้ดังนี้

ครอบครัวร่วมเย็น หลักเกณฑ์ในการพิจารณาให้เป็นครอบครัวร่วมเย็น มีดังนี้

1. ครอบครัวเป็นที่รู้จักและยอมรับกันดีในชุมชนว่าเป็นครอบครัวที่ดี โอบอ้อม  
อารีแก่คนทั่วไป

2. เป็นครอบครัวที่มีอย่างน้อย 3 ช่วงอายุในครอบครัว คือ ปู่ ย่า ตา ยาย คนใด  
คนหนึ่งพ่อ แม่คนใดคนหนึ่ง ลูกหรือหลานคนใดคนหนึ่ง

3. เป็นครอบครัวที่ยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงและมีความซื่อสัตย์สุจริตในการ  
ประกอบอาชีพ

4. เป็นครอบครัวที่จัดสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยอย่างเหมาะสม

5. เป็นครอบครัวที่มีพฤติกรรมทางสังคมดี มีศีลธรรม

6. บุคคลในครอบครัวสามัคคี กลมเกลียวกัน เอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน  
ในครอบครัว

7. ไม่เคยมีปัญหาหย่าร้างหรือฟ้องร้องกันในระหว่างสมาชิกในครอบครัวและ  
บุคคลในครอบครัวไม่เคยถูกตัดสินว่ามีความผิดทางแพ่งและทางอาญา

8. ไม่มีบุคคลในครอบครัวติดยาเสพติดหรือติดสุรา การพนันและอบายมุขอื่นๆ  
กรมสุขภาพจิต กำหนดลักษณะของครอบครัวเข้มแข็งได้กำหนดไว้ 14 ตัวชี้วัด ดังนี้

#### ด้านสัมพันธภาพ

1. มีการจัดองค์การภายในครอบครัว
2. มีขอบเขตระหว่างรุ่นที่ชัดเจน
3. สื่อสารกันอย่างมีประสิทธิภาพ
4. สมาชิกในครอบครัวมีความรู้สึกมั่นคงและมีความภาคภูมิใจ
5. มีโอกาสใช้เวลาร่วมกัน
6. เคารพนับถือซึ่งกันและกัน และตระหนักถึงคุณค่าของกันและกันด้าน

#### การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ

7. มีความสมดุลระหว่างความเป็นอิสระและการพึ่งพากัน
8. มีการส่งเสริมให้สมาชิกพึ่งตนเองได้และความนับถือตนเอง

#### ด้านทุนทางสังคม

9. รู้สึกมองสิ่งต่างๆ ในแง่ดี
10. มีการรับถือศาสนาอย่างแน่นแฟ้น
11. มีความสัมพันธ์ที่ดีกับระบบอื่นๆ นอกครอบครัว ด้านการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบาก
12. มีความยืดหยุ่น
13. การประนีประนอมกันในข้อขัดแย้งและความต้องการของแต่ละฝ่าย
14. อุทิศตนให้แก่กันและสามารถประคับประคองทางอารมณ์แก่กันและกันได้

### 3.3 ยุทธวิธีในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

เมื่อสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดสำหรับทุกคน ดังนั้นหากสถาบันครอบครัวอันประกอบไปด้วยพ่อ แม่ ลูก รวมไปถึงผู้ใหญ่ในบ้านเช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ไม่มีความปรองดองหรือความรัก ความเข้าใจให้กันและกัน ซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะสร้างครอบครัวเข้มแข็งได้โดยที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นแพทย์ นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ มูลนิธิต่างๆ รวมไปถึงนักบวชที่ออกมาสะท้อนให้สังคมได้ตระหนักถึงสถาบันครอบครัวมากขึ้น เพื่อที่ว่าเด็กๆ ที่จะต้องเป็นผู้ใหญ่ในวันข้างหน้าจะได้เติบโตมาอย่างมีคุณภาพมากขึ้น

## หน้าที่ที่สามี่ ภาระยาพึงปฏิบัติต่อกันเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของ

### ครอบครัว

1. ซื่อสัตย์ต่อกัน หนักแน่น อดทน มีความรับผิดชอบ และไว้น้ำใจเชื่อใจกัน
  2. อย่าพยายามไปเปลี่ยนแปลงอีกฝ่ายหนึ่ง ควรปรับตัวเข้าหากันจะดีกว่า หากไม่ชอบสิ่งใดควรหาทางบอกกันดี ๆ
  3. ช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยความปรารถนาดีต่อกัน
  4. จงเชื่อว่าทุกคนต้องการเป็นคนดีของครอบครัว และพร้อมจะเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ไม่ดีของตนเอง ขอเพียงให้อีกฝ่ายหนึ่งยอมเสียสละเพื่อทำผิดพลาด ให้อภัยไม่ถือโทษโกรธกัน
  5. อย่าโกรธพร้อมกัน เมื่อคนหนึ่งเป็นไฟ อีกคนต้องเป็นน้ำ ยามมีปัญหาขอให้ใช้ความรักคุยกัน (เพราะบางครั้งเหตุผลไม่ช่วยให้อะไรดีขึ้น)
  6. ไม่พินิจหย่าหาตะเข็บรื้อฟื้นความผิดพลาดในอดีตมากล่าวอ้างให้ขุ่นเคืองใจกัน
  7. หลีกเลี่ยงการใช้คำหยาบคายในบ้าน เพราะจะทำลายความนับถือซึ่งกันและกัน
  8. ต้องไม่เริ่มต้นใช้ความรุนแรง เพราะนอกจากไม่ช่วยแก้ปัญหาแล้ว ยังสร้างบาดแผลทั้งทางกายและใจแก่กันด้วย
  9. ถ้ามีการโต้แย้ง อย่าแฉดเสียงใส่กัน และไม่ฟังกล่าวคำท้าทายใด ๆ ออกมา เช่น กล้าดีเก็บของออกจากบ้านไปเลย หรือเราหย่ากันดีกว่า
  10. เมื่อเกิดเรื่องบาดหมาง ขอให้คุยกันให้จบ อย่าเข้านอนโดยไม่ทำความเข้าใจกัน
  11. หากจะวิพากษ์วิจารณ์กัน ฟังระวังและคำนึงถึงจิตใจของอีกฝ่ายหนึ่งด้วย
  12. เมื่อได้ทำผิดพลาด จงอย่าลืมนึกถึงจะขออภัย และแสดงความรู้สึกเสียใจ
  13. เมื่ออีกฝ่ายทำสิ่งดี ๆ ให้กัน อย่าลืมที่จะกล่าวคำขอบคุณ
  14. ยามทะเลาะกัน คนที่ผิดมากที่สุด คือคนที่พูดมากที่สุด ถ้าอยากเป็นคนผิดน้อย จงพยายามนิ่งให้มาก
  15. เรียนรู้ความผิดพลาดของตนเอง แทนจะหาข้อแก้ตัว
  16. หากอยากได้อะไรอยากมีอยากซื้อหาสิ่งใด ให้นึกถึงอีกฝ่ายหนึ่งก่อน
  17. แม้กาลเวลาเปลี่ยนไป จงมอบความรัก ความมั่นคงต่อกันอย่างสม่ำเสมอ
  18. ดูแลกันยามเจ็บไข้ ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ปลอดภัยยามผิดหวัง ให้กำลังใจกัน
- สิ่งที่พ่อแม่พึงปฏิบัติต่อลูกเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว**
1. ภาควุมิใจในการมีลูก แม้จะมีลูกกี่คนก็ตาม และพร้อมที่จะรักเขาเสมอในทุกสถานการณ์
  2. ร่วมมือกันอบรมเลี้ยงดูลูก ปรองดองไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ปล่อยให้ลูกเป็นหน้าที่ของฝ่ายใดฝ่ายเดียว ทั้งสองฝ่ายควรร่วมมือทำงานเป็นทีมเดียวกัน

3. เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกในทุกด้าน ทั้งการคิด พูด และทำ
  4. สอนลูกให้รู้จักอดทน ขยัน มีน้ำใจ และรู้จักให้อภัย เพราะนี่คือคุณธรรมของคนดี
  5. ให้โอกาสลูกได้พัฒนาศักยภาพที่มีในตัวเขาอย่างเต็มที่ สร้างเสริมสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแก่การเรียนรู้ของลูก
  6. ไม่เร่งรัด ไม่เร่งเรียน ไม่กดดันลูก เพราะเด็กยังมีเวลาแห่งความสำเร็จรอคอยอยู่ข้างหน้าอีกมาก
  7. ให้ความรู้แก่ลูกเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในโลก และสอนเขาให้รู้จักปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ
  8. เมื่อลูกทำผิดควรสั่งสอนให้เขารู้ และเมื่อลูกทำถูกก็ต้องรู้จักชื่นชมให้กำลังใจด้วย
  9. การอบรมสั่งสอนลูกควรใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ และหลีกเลี่ยงการลงโทษด้วยการตี การตีควรเป็นตัวเลือกลำดับท้าย ๆ
  10. หาเหตุผลที่จะเข้าใจลูกยามเกิดปัญหาระหว่างกัน เพราะเมื่อพบเหตุที่แท้ การแก้ไขอาจไม่ยุ่งยาก และควรพูดถึงปัญหานั้นร่วมกันในครอบครัว
  11. ให้ลูกรู้ว่าเขาเป็นที่รักและต้องการของพ่อแม่ และพ่อแม่จะอยู่เคียงข้างเขาเสมอ อย่าให้เขารู้สึกตัวเองด้อยค่า ไร้ค่า ไร้ความสามารถ และไร้ที่พึ่ง
  12. ให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูกสม่ำเสมอ มีเวลาทำกิจกรรมประจำวันร่วมกัน ดูแลเอาใจใส่ พูดคุยโอบกอดสัมผัสกันเพื่อแสดงความรักที่มีต่อเขา
- ข้อควรปฏิบัติสำหรับลูกเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว**
1. ตั้งใจใฝ่เรียนรู้ เพราะชีวิตคือการเรียนรู้
  2. หาตัวเองให้พบ ค้นหาตัวเองให้เจอว่าเราถนัดอะไร ชอบอะไร และนำพาตัวเองไปในทิศทางที่มุ่งหวัง
  3. แบ่งเวลาให้เหมาะสมสำหรับการอ่านหนังสือ ทำการบ้าน เล่น และช่วยงานบ้าน
  4. พยายามดูแลจัดการตัวเอง ไม่ทำตัวเป็นภาระให้พ่อแม่และคนรอบข้าง ช่วยพ่อแม่ประหยัดและอดออม เอาธุระกับเรื่องของครอบครัว
  5. ออกนอกบ้านทุกครั้งไม่กระทำสิ่งไม่ดี ให้สมกับที่พ่อแม่รักและไว้วางใจ
  6. กลับบ้านตรงเวลา มีปัญหาต้องโทรศัพท์หรือติดต่อบอกกล่าวทุกครั้ง พึงระลึกเสมอว่าพ่อแม่เฝ้ารอการกลับบ้านของลูกด้วยใจจดจ่อเสมอแม้จนดึกดื่นค่อนคืน
  7. เมื่อกลับถึงบ้านไม่เพียงสวัสดีพ่อแม่เท่านั้น แต่ควรเข้าไปกอดท่านด้วย
  8. ไม่โกหกพ่อแม่ เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นไม่ว่าจะเรื่องเล็กหรือใหญ่ ให้พูดคุยกับพ่อแม่ พี่น้อง หรือคนในครอบครัว

9. ไม่โกหกพ่อแม่ เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นไม่ว่าจะเรื่องเล็กหรือใหญ่ ให้พูดคุยกับพ่อแม่พี่น้อง หรือคนในครอบครัว

10. พี่น้องกันต้องไม่ทะเลาะกัน ไม่ทำร้ายกัน ไม่ว่าจะด้วยการกระทำ คำพูด หรือสีหน้าท่าทาง เพราะเมื่อพี่น้องไม่รักกันคนที่เสียใจที่สุดคือพ่อแม่

11. ช่วยกันสร้างรอยยิ้มและเสียงหัวเราะในบ้าน ทำบ้านให้เป็นที่น่าอยู่ของทุกคน

12. ช่วยเป็นกาวใจเชื่อมพ่อแม่เข้าหากันยามท่านมีเรื่องบาดหมาง

13. หมั่นเอาใจเขามาใส่ใจเรา พยายามเข้าใจความคิดความรู้สึกของทุกคนในบ้าน ทั้งพ่อแม่พี่น้อง รวมทั้งคุณปู่คุณย่าคุณตาคุณยายด้วย

14. โนมน้าวให้พ่อแม่ญาติพี่น้องเลิกดื่มเหล้า สูบบุหรี่ เลิกเล่นหวย หวังรวยพนัน

**ข้อควรปฏิบัติสำหรับทุกคนเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว**

1. อย่าละเลยกันในวันสำคัญ ๆ เช่น วันเกิดของสมาชิกในครอบครัว วันครบรอบแต่งงานของคุณพ่อคุณแม่ วันปีใหม่ หรือวันสงกรานต์ ฯลฯ

2. วางแผนการใช้จ่ายร่วมกัน แสดงรายรับรายจ่ายให้ทราบ ให้โอกาสแต่ละคนแสดงผลเพื่อเพิ่มหรือลดรายจ่ายในครอบครัว

3. หมั่นใช้คำพูดที่กลั่นกรองด้วยเหตุผลและความรัก เพราะการพูดที่สร้างสรรค์ ช่วยเสริมคุณภาพความสัมพันธ์ให้ครอบครัว

4. ไม่เอาปัญหาจากนอกบ้านไม่ว่าจะเป็นจากที่ทำงานหรือที่ใด ๆ มารบบายใส่คนในครอบครัว

5. การทำบ้านให้น่าอยู่ถือเป็นหน้าที่ของทุกคน ควรทำบ้านให้เป็นที่ ๆ พร้อมจะให้ความรักความเข้าใจ ให้อภัย เป็นที่พึ่งเป็นที่พักยามเดือดเนื้อและร้อนใจ

6. เห็นคุณค่าของผู้สูงอายุ เพราะท่านคือคลังแห่งภูมิปัญญาที่สำคัญของครอบครัว ทั้งนี้พลังครอบครัวถือเป็นพลังหนึ่งของสังคม และการสร้างความรักความสุขให้เกิดขึ้นในครอบครัว เท่ากับเป็นการเติมความเข้มแข็งแก่สังคมอีกด้วย

### 3.4 การครองเรือนให้ชีวิตครอบครัวมีความสุข

การเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว ความสุขในครอบครัวเกิดจากการที่สมาชิกในครอบครัวรู้จักพูดคุยสื่อสารในทางบวก มองโลกในแง่ดี มีความยืดหยุ่นต่อกัน และมีความเป็นประชาธิปไตยในครอบครัว การรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน การเคารพให้เกียรติซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกในครอบครัว การยอมรับเชื่อฟัง และรู้จักให้อภัย รวมทั้งการพูดคุยกันด้วยเหตุผล ล้วนเป็นคุณสมบัติที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในทางบวก ด้วยความรู้สึกรักใคร่ คำพูด และการกระทำที่ปราศจากความรุนแรงใด ๆ

โสภา ขปิลมันน์ และคณะ (2537) ชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ซึ่งสะท้อนมาจากมุมมองของเด็กวัยรุ่นอายุ 12- 17 ปี ที่เขียนเรียงความในชื่อเรื่อง “ครอบครัวที่ฉันต้องการ” โดยกล่าวว่าเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นสำหรับทุกคนในครอบครัวในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขมั่นคง ดังนี้

1. การปฏิสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ และลูก เด็กๆต้องการให้พ่อแม่อยู่ใกล้ชิดได้พบหน้ากันมีรอยยิ้มให้กัน ให้ความสนใจห่วงใยกัน แสดงความรู้สึกพร้อมกันร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ตลอดจนมีเวลาทำกิจกรรมร่วมกัน
2. การสื่อสารทางบวก เด็กๆต้องการให้พ่อแม่พูดจาด้วยดีๆโดยใช้ภาษาสุภาพ ไม่ใช้คำพูดเสียดสี กระแทกกระเทียบเปรี้ยวเปรย พูดคุยและรับฟังปัญหาของลูก
3. การดูแลอบรมสั่งสอน เด็ก ๆ ต้องการให้พ่อแม่เอาใจใส่ และดูแลชีวิตประจำวัน ได้รับประทานอาหารพร้อมหน้ากัน แม้จะไม่ครบมือ เพื่อให้พ่อแม่มีเวลาได้ถามทุกข์สุข รวมทั้งได้อบรมสั่งสอนกิริยามารยาท ศีลธรรม จริยธรรมเพื่อให้ลูกรู้จักบทบาทของตนเอง
4. การยอมรับและไว้วางใจ เด็กๆต้องการให้พ่อแม่รับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีความไว้วางใจกัน เพื่อให้ลูกจะได้เชื่อใจฟังฟังพ่อแม่ได้ ตลอดจนให้การยอมรับและเชื่อใจลูก
5. การอยู่อย่างประหยัดเด็ก ๆ ต้องการให้พ่อแม่ใช้ชีวิตอยู่อย่างเศรษฐกิจพอเพียง มีความพอใจสิ่งที่ตนเองมีอยู่ ไม่อยากให้ใช้เงินตามอย่างคนอื่น ไม่อยากให้พ่อแม่ทำงานหาเงินให้ลูก อยู่อย่างสนุกสนานโดยไม่มีเวลาสนใจลูก และพ่อแม่ควรที่จะมีเวลาให้กับลูก
6. การเป็นแบบอย่างที่ดี เด็กๆต้องการให้พ่อแม่เป็นแบบอย่างคุณค่าที่ดีของชีวิตที่สามารถทำตามได้และมีชีวิตที่มีความสุข เด็กต้องการเห็นพ่อแม่ที่เข้าใจกัน รักกัน มีปัญหาที่พูดคุยกันได้โดยไม่ใช้อารมณ์รุนแรง ใช้เหตุผลในการตัดสินใจ และเป็นพ่อแม่ที่มีเวลาให้กับลูก

### 3.5 การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตครอบครัว

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ส่งผลกระทบต่อครอบครัวไม่มากนักน้อย ซึ่งครอบครัวจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงนั้น เพื่อให้การดำเนินชีวิตครอบครัวเป็นไปอย่างราบรื่นผาสุก นอกจากนี้ ครอบครัวยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงภายในครอบครัวที่เกิดจากสมาชิกในครอบครัวด้วย ตั้งแต่ปัญหาเล็กน้อยไปจนถึงปัญหาที่รุนแรงถึงชีวิตเพื่อรักษาสมดุลของความเป็นครอบครัวมิให้สูญสลายไป

### 3.6 สภาพปัญหาการเปลี่ยนแปลงชีวิตครอบครัว

ปัญหาชีวิตครอบครัวเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในครอบครัว และมีความเกี่ยวข้องกับสมาชิกภายในครอบครัว โดยทั่วไปจะมีลักษณะเฉพาะเพียงคนเดียวหนึ่งในครอบครัว หรือหลายคน เนื่องจากครอบครัวประกอบขึ้นด้วยบุคคลหลายสถานภาพ หลายบทบาท ความขัดแย้งในครอบครัวย่อมเกิดขึ้นได้เป็นธรรมดา ปัญหาชีวิตครอบครัวสามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. ปัญหาภายในครอบครัว เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในครอบครัว โดยเฉพาะเกิดจากสมาชิกในครอบครัวเป็นสำคัญได้แก่

1.1 ปัญหาเกี่ยวกับสามีภรรยา ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยามีโอกาสเกิดความขัดแย้งได้ โดยมีสาเหตุของความขัดแย้งหลายประการ ปัญหาของแต่ละครอบครัวก็มีสาเหตุเฉพาะของครอบครัวนั้นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเริ่มต้นจากความไม่เข้าใจกัน เกิดความขัดแย้ง การทะเลาะกันและการหย่าร้างในที่สุด

1.2 ปัญหาเกี่ยวกับการเป็นพ่อแม่ การที่สามี ภรรยา ต้องทำงานนอกบ้าน ทำให้ไม่สามารถอบรมเลี้ยงดู และดูแลบุตรอย่างเต็มที่ได้ จำเป็นต้องพึ่งพาบุคคลอื่นทำหน้าที่เลี้ยงดูเด็กแทนหรือใช้บริการการเลี้ยงดูเด็กนอกบ้าน เป็นปัญหาให้เด็กต้องอยู่กับผู้เลี้ยงที่มิใช่พ่อแม่ หรือบางรายไม่ได้รับการดูแลที่เหมาะสม ทำให้เด็กไม่ได้รับการพัฒนาตามศักยภาพที่ควรจะเป็น

1.3 ปัญหาเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน สภาพปัญหาของเด็กและเยาวชนส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากผลกระทบมาจากครอบครัวเป็นประการสำคัญ ปัญหาที่พบทั้งปัญหาสุขภาพกาย สุขภาพจิต จากการเลี้ยงดูที่ไม่เหมาะสม ปัญหาด้านสติปัญญา และความสามารถพื้นฐานเป็นผลจากการขาดสารอาหาร และการเตรียมความพร้อมในการเรียนรู้ตามพัฒนาการของวัย รวมทั้งปัญหาด้านคุณธรรม และจริยธรรมที่ส่งผลให้เด็กมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานของสังคม

1.4 ปัญหาเกี่ยวกับผู้สูงอายุ จากปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงลักษณะ และโครงสร้างของครอบครัว จากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว เป็นผลให้ผู้สูงอายุมักจะถูกทอดทิ้ง ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากลูกหลาน บทบาทของผู้สูงอายุในครอบครัวมีน้อยลง

1.5 ปัญหาเกี่ยวกับผู้พิการ ครอบครัวที่มีสมาชิกเป็นผู้พิการ หรือมีความบกพร่องด้านใดด้านหนึ่ง มักประสบปัญหาการปรับตัว และการยอมรับสภาพความพิการ หรือความบกพร่องบางครอบครัวอาจจะรู้สึกเป็นภาระ และมีความยากลำบากในการดูแล

2. ปัญหาภายนอกครอบครัว เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอกครอบครัว ที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตครอบครัว ได้แก่

2.1 ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่จะเกิดจากปัญหาความยากจน และการไม่มีงานทำ อันเป็นผลจากภาวะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ภาวะการณ์ครองชีพสูงขึ้น ส่งผลให้มีเวลา กับสมาชิกในครอบครัวน้อยลง และเกิดความไม่มั่นคงในชีวิตครอบครัว

2.2 ปัญหาด้านสังคม การเปลี่ยนแปลงค่านิยม และการยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกเป็นผลให้รูปแบบการดำเนินชีวิตของครอบครัวเปลี่ยนไป โดยเฉพาะการใช้จ่ายเงิน เพื่อบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อทัดเทียมกับผู้อื่นโดยไม่มีคามจำเป็น

2.3 ปัญหาด้านเทคโนโลยี ปัญหาความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเป็นไปอย่างรวดเร็ว และไร้พรมแดน โดยเฉพาะเทคโนโลยีสารสนเทศ ทำให้การกระจาย

ข้อมูลความรู้ต่างๆ เป็นไปอย่างไม่มีขีดจำกัด สื่อหลายประเภทขาดการตรวจสอบควบคุม ทำให้มีการนำเสนอข้อมูลที่เร้าเร้าค่านิยมทางวัตถุ และพฤติกรรมเสี่ยงหลากหลายรูปแบบ ส่งผลให้สมาชิกในครอบครัวมีความอยาก ประารถรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบแปลกใหม่ทันสมัย

2.4 ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ปัญหามลพิษต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางน้ำ ทางอากาศ และทางเสียง ทั้งที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ และอาจเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ล้วนบั่นทอนสุขภาพพลานามัยของสมาชิกในครอบครัว ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย ส่งผลให้ครอบครัวต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายมากขึ้น

### 3.7 แนวทางการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตครอบครัว

เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ใดๆ ก็ตามในครอบครัว สมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะเด็กย่อมได้รับผลกระทบไม่มากนักทั้งทางตรง และทางอ้อม เมื่อครอบครัวประสบปัญหาที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ก็จำเป็นต้องเผชิญกับปัญหาเหล่านั้นอย่างตรงไปตรงมาและใช้เหตุผลในการพิจารณาตัดสินใจ ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ต่อไป

การปรับตัวเข้าหากันของสมาชิกในครอบครัวด้วยความยืดหยุ่นในการมองปัญหา จะช่วยคลี่คลายปัญหาไปในทางที่ดีขึ้นได้ โดยใช้วิธีการต่อไปนี้

1. ฝึกการควบคุมอารมณ์ การใช้คำพูดในช่วงเวลาที่คนพูดมีอารมณ์ไม่ดี ย่อมทำให้เกิดความรำคาญได้ง่าย บางครั้งทำให้ปัญหาเล็กๆ กลายเป็นปัญหาที่ลุกลามไปใหญ่โต ขณะที่พูดคุยกุยปรึกษาหารือการแก้ไขปัญหาใด ควรทำจิตใจให้สงบ ผ่อนคลาย และใช้สติในการคิดพิจารณาด้วยเหตุและผล

2. เลือกเวลาที่เหมาะสม การจัดเวลาในการสนทนาเพื่อร่วมกันคิด ปรึกษาหารืออย่างผ่อนคลายมากกว่าการเร่งรัด หรือรีบเร่ง จะทำให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้ตรึงตรองประเด็นปัญหาสาเหตุและแนวทางแก้ไข เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันได้ดีขึ้น

3. เลือกใช้คำพูดในทางสร้างสรรค์ การใช้คำพูด และกิริยาท่าทางที่นุ่มนวล สุภาพ และอ่อนโยน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือ และมีความเป็นกันเอง จะช่วยให้บรรยากาศในการแก้ปัญหา มีความปลอดโปร่ง ไม่ตึงเครียดจนเกินไป มีการสื่อสารที่ตรงกับความรู้สึกนึกคิดกับประเด็นต่างๆ ได้ชัดเจน

4. ตั้งใจฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การยอมรับ และเคารพต่อความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นเรื่องที่สำคัญมาก สมาชิกในครอบครัวอาจมีมุมมองที่แตกต่างกันไปตามภูมิหลังของแต่ละคน หากไม่รับฟังกันก็จะทำให้ไม่ได้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ และอาจผิดใจกันได้ง่าย

จะเห็นได้ว่า การเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงชีวิตครอบครัวเป็นเรื่องปกติที่สามารถหาทางออกหรือแนวทางแก้ไขได้ไม่ยากนัก หากสมาชิกในครอบครัวได้ร่วมแรง ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมทำในหนทางที่สร้างสรรค์ เพื่อให้ครอบครัวสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างสมดุล และมั่นคง

นอกจากนี้ อูมาพร ตรังคสมบัติ (2544) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตครอบครัวว่ามักจะมีชีวิตเกิดขึ้นด้วยเสมอ เมื่อครอบครัวไม่สามารถเปลี่ยนแปลงกฎ และความสัมพันธ์ภายในครอบครัวให้เหมาะสมกับสภาพชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งนี้ การจัดการกับการเปลี่ยนแปลงของแต่ละครอบครัวจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับความแข็งแกร่งภายในครอบครัวเอง และความสัมพันธ์ของครอบครัวกับระบบภายนอก หากครอบครัวรู้จักกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยรู้จักเปลี่ยนความคิดและมองปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างไร และค้นหาวิธีที่จะแก้ปัญหาได้ดีที่สุดก็จะช่วยให้ครอบครัวสามารถเผชิญปัญหาได้ดีขึ้น อีกทั้งจำเป็นต้องมีการปรับตัวของครอบครัวที่เหมาะสม กล่าวคือ มีความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ บทบาท และกฎต่างๆภายในครอบครัว เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เป็นไป ทั้งนี้คุณสมบัติที่จะช่วยให้ครอบครัวปรับตัว และทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพประกอบด้วย

1. มีการจัดโครงสร้างภายในครอบครัวอย่างเหมาะสม
2. มีความสมดุลระหว่างความเป็นอิสระ และการพึ่งพา
3. มีขอบเขตระหว่างรุ่นอายุอย่างชัดเจน
4. มีความรู้สึกมั่นคง และภาคภูมิใจในครอบครัวของตน
5. มีการส่งเสริมให้สมาชิกพึ่งตนเองได้ และมีความนับถือตนเอง
6. รู้จักมองสิ่งต่างๆในแง่ดี
7. มีความยืดหยุ่นในบทบาท
8. มีการประนีประนอมกันในข้อขัดแย้ง และความต้องการของแต่ละฝ่าย
9. สื่อสารกันอย่างมีประสิทธิภาพ
10. อุทิศตนให้แก่กัน และสามารถประคับประคองทางอารมณ์แก่กันและกันได้
11. เคารพนับถือซึ่งกันและกัน และตระหนักถึงคุณค่าของกันอย่างแท้จริง
12. มีโอกาสใช้เวลาร่วมกัน
13. มีการนับถือศาสนาอย่างแน่นแฟ้น
14. มีความสัมพันธ์ที่ดีกับระบบอื่นๆ นอกครอบครัว

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชีวิตครอบครัวทั้งแง่บวกและแง่ลบ ในแง่บวกถือเป็นโอกาสที่ครอบครัวจะเติบโตขึ้น และค้นพบศักยภาพใหม่ของตนเอง ในขณะที่แง่ลบจะนำมาซึ่งความตึงเครียดและปัญหาอื่น ๆ ติดตามมา หากสมาชิกในครอบครัวไม่สามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เป็นโอกาสที่ดีได้ ดังนี้ ครอบครัวจะอยู่อย่างมีความสุขในภาวะการเปลี่ยนแปลงทุกวันนี้ได้ จึงต้องรู้จักพัฒนาความสามารถในการปรับตัว และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองตลอดเวลา โดยใช้ปัญญาในการคิดพิจารณาไตร่ตรองค้นหาสมดุลของการดำเนินชีวิตครอบครัวอย่างมีความสุข และพอเพียง

### 3.8 สถาบันครอบครัว ครอบครัวไทยและปัญหา

สังคมไทยได้พัฒนามาจากลักษณะที่เรียบง่ายมาเป็นสังคมที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้นจึงก่อให้เกิดปัญหามากมายซึ่งปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องที่นำศึกษา ค้นคิด เพื่อหาแนวทางที่จะแก้ไข ปัญหาที่ประสบอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งชี้แนวทางที่อาจจะเกิดขึ้นใหม่ และวิถีทางแก้ไขที่ถูกต้องตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

#### สถาบันครอบครัวไทย

ในขณะที่ชายหญิงเป็นคู่สมรสกันโดยถูกต้องตามกฎหมายนี้ ถ้าชายไปสมรสกับหญิงที่มีสามีแล้ว ก็ถือว่าชายนั้นเป็นชายชู้ฮั่นเป็นการต้องห้าม และสามีของหญิงที่มีสิทธิจะฟ้องร้องได้ตามกฎหมายทั้งยังห้ามมิให้ชายที่มีภรรยาถูกต้องตามกฎหมายแล้วทำการสมรสกับหญิงอื่นอีก ให้ถือว่าการสมรสครั้งต่อมาเป็นโมฆะคือไม่มีผลตามกฎหมายแต่ก็มีปรากฏอยู่บ่อยครั้งที่มีการละเมิดในเรื่องดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่มีผู้ชายมีภรรยาหลายคนในเวลาเดียวกัน และสังคมเรียกภรรยาที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมายว่า “อนภรรยา” (เมียน้อย)

1. การสืบสกุลถือผู้ชายเป็นหลัก (Patronymic) ในเรื่องการสืบสกุลนั้นกฎหมายไทยถือ “ผู้ชาย” เป็นหลักกล่าวคือ หญิงที่ทำการสมรสโดยไม่ถูกต้องกับชายใด เปลี่ยนนามสกุลเดิมของตนไปใช้นามสกุลของสามีได้ และบุตรที่เกิดมาก็มีสิทธิใช้นามสกุลตามบิดาได้ด้วย

2. ครอบครัวไทยถือผู้ชายเป็นหลัก (Patriarchal Family) ประเพณีไทยถือว่าสามีเป็นหัวหน้าในครอบครัว เป็นผู้เลือก และเป็นอำนวยการในเรื่องอุปการะเลี้ยงดู ที่เป็นเช่นนี้เข้าใจว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการอบรมสั่งสอนมาแต่โบราณกาล ที่ทำให้ผู้หญิงเคารพเชื่อฟังสามีซึ่งมักปรากฏว่าภรณานิยมเรียกสามีว่า “พี่” เพราะฉะนั้นการตัดสินใจในเรื่องสำคัญของครอบครัวจึงตกเป็นหน้าที่ของผู้ชายเสมอ ดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า”

3. ครอบครัวไทยมีความเข้มข้นในเรื่องความสัมพันธ์ทางโลหิต (Consanguinity) ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของครอบครัวไทยก็คือ มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตอย่างแน่นแฟ้นอธิบายได้ว่าบิดามารดา และบุตรตลอดจนหลานมีความผูกพันกันแน่นหนา กล่าวคือมีการติดต่อและเยี่ยมเยียนกันอยู่เสมอเพราะฉะนั้นจึงปรากฏอยู่เนืองๆ ว่าคนโตจะเป็นหนุ่มเป็นสาวหรือเป็นเหยา มีเรือนไปแล้วยังคงติดพ่อติดแม่อยู่ คือไม่ยอมจะจากพ่อจากแม่ไปที่ไหนไกล ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ เป็น “แม่” มีความผูกพันกับ “ลูก” มากกว่าบุคคลอื่น เช่นลูกตกทุกข์ได้ยากเพียงใด ผู้เป็นแม่จะคอยติดตามเอาใจใส่ช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลาจนทำให้รู้สึก ว่า “เลี้ยงลูกไม่รู้จักโตซักที”

4. เด็กเป็นจุดรวมความสนใจของครอบครัว ลักษณะที่สำคัญประการสุดท้ายนั้น อาจกล่าวได้ว่าเด็กเป็นจุดรวมสนใจตลอดจนความสามัคคีในครอบครัว กล่าวคือ เมื่อมีบุตรเกิดขึ้นแล้วก็มีการวางแผนอนาคตสำหรับเด็ก เช่น จะให้เรียนหนังสือไปเป็นนักการเมือง นักการทหาร หรือ พ่อค้ามีการสะสมเงินทองไว้ให้ลูก และมีอยู่เสมอที่ลูกเป็นโซ่สัมพันธ์อันสำคัญผูกพันพ่อกับแม่ ซึ่งอาจ

มีเรื่องทะเลาะกันลูกเป็นคนกลางประสานรอยร้าวของครอบครัวเพราะเห็นแก่ลูก ในปัจจุบันนี้สถาบันทางครอบครัวไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างเหมาะสม ทั้งที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือทุกคนต่างมุ่งหวังที่จะแสวงหาความสุขของตน ทำให้สถาบันครอบครัวเสื่อมความสำคัญลงจากเดิม เพราะสมาชิกครอบครัวต่างปรารถนาที่ปลดปล่อยภาระต่าง ๆ ลง

สถาบันครอบครัวไทยนั้น จะมีลักษณะคือการสืบสกุลคือผู้ชายเป็นหลัก สามีเป็นหัวหน้าในครอบครัว นอกจากนี้แล้วครอบครัวไทยควรมีความเข้มข้นในเรื่องความสัมพันธ์ทางโลหิตอย่างแน่นแฟ้นและเด็กที่เกิดมาในครอบครัวจะเป็นจุดรวมความสนใจของครอบครัว

### สภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหาในสถาบันครอบครัว

จากผลการวิจัยปัญหาครอบครัวที่ทำให้เด็กต้องไปอยู่สถานพินิจและคุ้มครองเด็กว่าเกิดจากความไม่สงบในบ้านปัญหาการแตกร้างและการถูกทอดทิ้งผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เด็กชายในสถานพินิจจำนวน 300 คน และเด็กหญิงที่สถานฝึกอบรมฝ่ายหญิงที่ปากคลองตลาด 39 คน ปรากฏผลว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาสังคมนี้มาจากความไม่สงบภายในบ้านบิดามารดาทะเลาะกัน อันเป็นการทำลายสุขภาพจิตของเด็ก ความสัมพันธ์ภายในบ้านระหว่างบิดามารดาเด็กไม่มี ความยากจน การเลี้ยงดูเด็กชายอย่างขึงขัง และการถูกทอดทิ้งอันสืบเนื่องมาจากสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

ฉะนั้น สังคมไทยควรจะได้ตระหนักและสนับสนุนบทบาทของครอบครัวให้เข้มแข็ง แต่ก็มักจะติดขัดในเรื่องสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือตราบโดที่คนเราต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในทางหาเลี้ยงปากท้องอยู่ ตราบโดนั้นย่อมยากที่จะทำให้คนเรานั้นสนใจเรื่องสวัสดิภาพ และความเป็นอยู่ของครอบครัวตน

ปัญหาครอบครัวในยุคปัจจุบันนับว่าทวีความรุนแรงขึ้นทุกวัน ทั้งนี้พิจารณาสาเหตุของปัญหาในแต่ละลักษณะและสภาวะการณ์แล้ว ย่อมเห็นถึงสาเหตุที่สำคัญคือ ความตึงเครียดในครอบครัว หมายถึง ความไม่พึงพอใจกันระหว่างสามีภรรยา ซึ่งโดยทั่วไปเกิดจากสาเหตุ ดังนี้

1. ค่านิยม ความเชื่อ ความต้องการและพื้นฐานการที่ได้รับการอบรมปลูกฝังมาไม่เหมือนกันทำให้มีบทบาทที่ต่างกันจนอีกฝ่ายหนึ่งไม่พอใจ เช่นฝ่ายหนึ่งถูกเลี้ยงดูตามใจ และเอาแต่ใจตนเอง ฝ่ายหนึ่งเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แต่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นแก่ตัว ฯลฯ
2. สภาพทางเศรษฐกิจ ฐานะที่ทางเศรษฐกิจยากจน เงินสำหรับใช้สอยไม่เพียงพอ อาจก่อให้เกิดความเครียดในจิตใจ ก่อให้เกิดการทะเลาะกัน
3. ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง เช่น ระหว่างลูกเขยกับพ่อตาแม่ยาย ลูกสะใภ้กับพ่อแม่สามี ซึ่งทั้งสองฝ่ายอาจมีจุดมุ่งหวังและกระทำไปด้วยเจตนาดี แต่อาจขัดกันกับแนวคิด และวิถีปฏิบัติของลูกเขยลูกสะใภ้ก็ได้

4. การทำงานของภรรยานอกบ้าน เพื่อช่วยเหลือเศรษฐกิจของครอบครัวทำให้สถานภาพของสามีภรรยาอยู่ในระดับเดียวกัน ถ้าไม่มีใครอยู่ในฐานะต่ำกว่าก็จะเป็นเหตุก่อให้เกิดความตึงเครียดได้ นอกจากนั้นเมื่อภรรยาออกไปทำงานนอกบ้าน ก็อาจทำให้ภรรยาพร่องในหน้าที่แม่บ้านไป และก่อความไม่พอใจให้เกิดกับสามีได้

5. การมีอาชีพที่ต่างกันไปของสมาชิกในครอบครัวทำให้บทบาทแตกต่างกัน ก่อให้เกิดความสนใจที่ต่างกัน และอาจนำไปสู่ความตึงเครียดในครอบครัวได้

6. ความผิดหวังในตัวภรรยาหรือสามี ดังเช่น ผลจากการศึกษาของ เทอร์แมน ที่ได้ศึกษาพบว่า สามีภรรยา ต่างมีความผิดหวังซึ่งกันและกัน คือ

สามีรู้สึกผิดหวังในตัวภรรยาเพราะเหตุต่างๆ คือ ภรรยาชอบพูดค่อนข้างและเปรียบเทียบ

- 6.1 ภรรยาชอบพูดมีอำนาจเหนือ ไม่ให้เกียรติ
- 6.2 ภรรยาเห็นแก่ตัวไม่เอาใจใส่สามีและลูก
- 6.3 ภรรยาขี้บ่นจู้จี้
- 6.4 ภรรยาเจ้ากี้เจ้าการทั้งในเรื่องส่วนตัวและเรื่องการทำงานของสามี
- 6.5 ภรรยาสกปรก สะเพร่า ไม่เรียบร้อย ไม่เป็นแม่บ้านที่ดี
- 6.6 ภรรยาเจ้าอารมณ์
- 6.7 ภรรยาพูดจาไม่ไพเราะอ่อนหวาน
- 6.8 ภรรยาไม่จริงใจ ไม่ซื่อสัตย์ ชอบหลอกลวง
- 6.9 ภรรยาเฉื่อยชาจนเกินไป
- 6.10 ภรรยามีข้อบกพร่องเรื่องเพศ

ภรรยาผิดหวังในตัวสามี คือ

- 6.11 สามีเห็นแก่ตัวสามีไม่ประสบความสำเร็จในด้านการงาน
- 6.12 สามีไม่ซื่อ
- 6.13 สามีขี้บ่น
- 6.14 สามีพูดไม่รู้เรื่อง เอาแต่ใจตัวเอง
- 6.15 สามีโกรธง่าย ใจน้อย หงุดหงิด
- 6.16 สามีพูดจาหยาบค้ายไม่ให้เกียรติ
- 6.17 สามีเฉื่อยเกินไป จนไม่รู้ว่าทำอะไรอย่างไร
- 6.18 สามีมีข้อบกพร่องเรื่องเพศ

ความผิดหวังในตัวซึ่งกันและกันระหว่างสามีและภรรยาดังกล่าวมานี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความตึงเครียดในครอบครัว และจะนำไปสู่การทะเลาะ และหย่าร้างกันได้ที่สุด อย่างไรก็ตาม ความตึงเครียดในครอบครัวอาจเกิดจากสาเหตุอื่นๆ เป็นต้นว่าการปฏิบัติต่ออีกฝ่ายหนึ่ง ดังเช่น

คนรับใช้หรือเด็ก สามีหรือภรรยาอาจไม่เห็นความผิดหรือข้อบกพร่องของตนเองอีกทั้งหาข้อบกพร่องของอีกฝ่ายหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงปัญหาในแง่ 8 ประการ คือ

1. สามีเป็นคนเซ็งใจ
2. สามีเป็นคนขี้โรค
3. สามีเป็นคนแก่
4. สามีเป็นคนขี้เมา
5. สามีเป็นคนโหดเหี้ยม
6. สามีเป็นคนเพิกเฉย
7. สามีไม่ทำมาหากิน
8. สามีหาทรัพย์มาเลี้ยงดูไม่ได้

การขัดกันในครอบครัว การขัดกันในครอบครัวอาจเกิดจากค่านิยม ทศนคติความคิด ความเชื่อไม่ตรงกัน การขัดกันในครอบครัวอาจจะมีตั้งแต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่น แก้วน้ำนี้เป็นของใคร การถือแก้วน้ำจะถืออย่างไรวางไว้ตรงไหน การวางรองเท้าวางไว้ที่ใดตลอดไปจนถึงเรื่องการอบรมเลี้ยงดูลูกเรื่องเงินทอง เรื่องวงศาคณาญาติ

การขัดกันในครอบครัวอาจแยกออกได้ 2 ลักษณะคือ การขัดกันทางส่วนตัวกับการขัดกันโดยทางเศรษฐกิจและสังคม

1. การขัดกันโดยทางส่วนตัว เป็นการขัดกันทางด้านบุคลิกภาพ เช่นค่านิยมที่ต่างกัน สถานภาพที่ขัดแย้งกัน สิ่งเหล่านี้ต่างฝ่ายต่างพยายามปรับตัวก็ช่วยขจัดความขัดแย้งได้

1.1 ด้านอารมณ์ ถ้าสมาชิกในครอบครัวมีอารมณ์มั่นคงไม่หวั่นไหวง่าย เรื่องเล็กๆ น้อยๆ เกิดขึ้นก็ไม่มีอารมณ์ ไม่ทะเลาะทุบตีกัน สมาชิกในครอบครัวก็ไม่หวาดกลัวโดยเฉพาะเด็กๆ ซึ่งถ้าพ่อแม่ขัดแย้งกันมีการทะเลาะกันเป็นประจำ เด็กก็ไม่มี ความมั่นคงทางจิตใจ และจะรับเอา รูปแบบของพฤติกรรมนั้นๆ ติดตัวไปด้วย

1.2 แบบของความประพฤติดของคู่สมรส หรือระหว่างสามีภรรยาอาจแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การได้รับการอบรมให้เรียนรู้ตั้งแต่เล็กโดยตลอดมา

ปัจจุบันนี้ แบบของพฤติกรรมของสามี และภรรยามีขอบเขตกว้างขวางแต่ละคน อาจมีตำแหน่งหน้าที่และบทบาทในวงกว้างไม่จำกัดเหมือนแต่ก่อน หรือไม่จำกัดว่างานบ้านหรือหน้าที่แม่บ้านเป็นของภรรยาส่วนสามีมีหน้าที่ทางด้านเศรษฐกิจ ปัจจุบันนี้สังคมได้เปลี่ยนแปลงไป มากสมาชิกต้องช่วยกันทำมาหากินภรรยาต้องออกไปทำงานนอกบ้านหรือสังคมมากขึ้น ความเสมอภาคบทบาทเท่าเทียมกันมากขึ้นดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวเข้าหากัน

1.3 บทบาท ถ้าสมาชิกในครอบครัวรำที่ของตนและแสดงบทบาทให้เหมาะสม ก็ไม่เกิดการขัดกัน แต่ถ้าคนใดหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแสดงบทบาทผิดไป อาจด้วยความเคยชินจากการได้รับการอบรมเลี้ยงดูหรือด้วยเหตุใดก็ตาม ก็จะทำให้เกิดการขัดแย้งขึ้นได้เช่น ผู้หญิงบางคนเป็นพี่คนโต เคยปกครองน้องๆ เมื่ออยู่กับสามีก็พยายามปกครองสามีด้วย หรือหญิงที่มีอาชีพเป็นครูอาจเคยชินกับการสอนเด็ก แล้วเลยมองสามีเหมือนเด็กนักเรียน ปฏิบัติต่อสามีเหมือนเป็นเด็ก

ค่านิยม สามีภรรยาอาจได้รับการอบรมเลี้ยงดูในลักษณะที่แตกต่าง เช่น เรื่อง เศรษฐกิจสอนให้เป็นคนประหยัด ตระหนี่ เรื่องเพศสอนให้เป็นคนรั้งเคียงเรื่องเพศหรือเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดา เรื่องศาสนาเคร่งศาสนา ทำบุญเป็นประจำทุกวันหรือเห็นศาสนาเป็นสิ่งที่น่าท้อ เศรษฐกิจ ถ้าสามีภรรยาได้รับการอบรมในลักษณะต่างกันมาก ก็มีโอกาสดำเนินให้เกิดความขัดแย้งกันได้มาก เว้นแต่ต่างฝ่ายพยายามปรับตัวเข้าหากัน

ความรักรวมถึงความสัมพันธ์ทางเพศ ถ้าสามีภรรยารักกันมากมีความพอใจกัน และกันมีรสนิยมตรงกันก็จะลดอัตราการขัดแย้งลงได้มาก

2. การขัดกันทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ สมาชิกในครอบครัวจะเกิดการขัดแย้งกันเนื่องจากสาเหตุดังต่อไปนี้

2.1 การขัดแย้งกันทางด้านวัฒนธรรม สามีภรรยาที่มาจากท้องถิ่นมีวัฒนธรรมต่างกันแม้แต่ในประเทศหรือสังคมเดียวกัน ก็มีโอกาสดำเนินการขัดแย้งกันได้ เพราะต่างคนอาจถือว่า วัฒนธรรมของฝ่ายตนดี เช่น ถือว่าภาษาที่ตนใช้ดีกว่า วิธีการกินอยู่ของตนดีกว่าฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่าง ถ้าคนจนไปแต่งงานกับคนรวย มักจะมีโอกาสขัดแย้งกันได้ เพราะอาจเกิดการดูถูกซึ่งอาจเกิดจากสามีหรือภรรยา หรือญาติพี่น้องของฝ่ายที่ร่ำรวยกว่าก็ได้คู่สมรสที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกัน อาจขัดแย้งกัน เพราะฝ่ายร่ำรวยกว่าอาจดูถูกฝ่ายที่จนกว่า ส่วนฝ่ายที่จนกว่าอาจมีความรู้สึกที่ตนมีบั้นปลายและพยายามหาจุดเด่น อื่นๆ ของตนชมอีกฝ่ายหนึ่งหรือพูดถากถางให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดความไม่พึงพอใจ อนึ่ง ความแตกต่างกันในทางเศรษฐกิจระหว่างคู่สมรสนั้น อาจมีมาตั้งแต่ก่อนการแต่งงานหรือหลังการสมรสแล้วก็ได้ เช่นการมีทรัพย์สินสมบัติติดตัวมา หรือภายหลังได้รับเงินเดือนหรือรายได้แตกต่างกัน

การขัดกันในเรื่องอาชีพ ซึ่งอาจเกิดจากการที่สามีและภรรยามีอาชีพที่ ทำงานต่างเวลากัน สามีทำงานตอนกลางคืนภรรยาทำงานตอนกลางวัน สามีหรือภรรยามีอาชีพไร้เกียรติ และสังคมไม่ยอมรับ เช่น เป็นพาร์ตเนอร์ เป็นมีอาชีพที่ ทำงานต่างเวลากัน สามีทำงานตอนกลางคืน ภรรยาทำงานตอนกลางวัน สามีหรือภรรยามีอาชีพไร้เกียรติ และสังคมไม่ยอมรับ เช่น เป็นพาร์ตเนอร์ เป็นแมงดา สามีมีอาชีพต่ำกว่าภรรยา เช่น ภรรยาเป็นหัวหน้าสามีเป็นลูกน้อง สามีไม่พึงพอใจในอาชีพของภรรยาที่เป็นนักร้องเป็นนางแบบ

1) การทำงานของฝ่ายหญิง เช่น ในกรณีที่ฝ่ายหญิงมีโอกาสทำงานทำมีตำแหน่งสูงมีรายได้ดี อาจเป็นผลให้ฝ่ายหญิงวางตนสูงขึ้น ถือว่าตนมีความสำคัญ อาจเกิดปัญหา

2) การว่างงาน ทำให้ขาดรายได้ เกิดการแตกแยกหรือไม่ก็มีผลต่อสุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัวรวมทั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมา เช่น ปัญหาอาชญากรรม

3) ปัญหาอื่น ๆ เช่น ความแตกต่างระหว่างวัย ปัญหาชาติพันธุ์มาอยู่อาศัยด้วย และสิ่งแวดล้อมรอบๆ บ้านก็อาจก่อให้เกิดการขัดแย้งกันในครอบครัวได้เหมือนกัน

### ปัญหาสังคมที่สืบเนื่องมาจากปัญหาครอบครัว

ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งมีสาเหตุที่ต่างกันไปทำให้เกิดปัญหาครอบครัว ย่อมนำผลเสียมาสู่สังคมได้มากมาย ทั้งนี้เนื่องมาจากสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันขั้นต้นที่ปลูกฝังบุคลิกภาพให้แก่บุคคลในสังคมถ้าสถาบันครอบครัวสามารถอบรมสมาชิกให้รู้จักระเบียบของสังคม ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคมก็จะทำให้สังคมมีระเบียบไม่เกิดปัญหาในทางตรงกันข้ามถ้าครอบครัวมีปัญหาที่ย่อมมีโอกาสก่อให้เกิดปัญหาสังคมได้ ผลเสียที่อาจเกิดจากปัญหาครอบครัวดังนี้

1. ปัญหาพฤติกรรมเบี่ยงเบนและติดยาเสพติด หัวหน้าครอบครัวออกเที่ยวเตร่ตามแหล่งสำราญ มารดาเที่ยวนอกบ้านติดการพนัน บุตรอาจคบเพื่อนไม่ดีและมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศ เที่ยวเตร่ ติดยาเสพติด และอาจก่ออาชญากรรมได้

2. ปัญหาสุขภาพจิต บุคลิกภาพ และสุขภาพกาย สุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัวเด็กที่มาจากครอบครัวที่พ่อแม่ไม่ปรองดองกัน ทำให้เด็กไม่มีความมั่นคงทางจิตใจ เกิดความหวาดกลัว ไม่ไว้วางใจผู้อื่นขาดความรับผิดชอบ อาจมองโลกในแง่ร้ายในส่วนของผู้ปกครองก็จะได้รับผลกระทบทั้งทางกายและทางจิตใจและโรคร้ายไข้เจ็บ อาจเกิดขึ้นได้

3. ปัญหาโสเภณี ผู้ที่มีปัญหาทางบ้าน เช่น ภรรยาไม่พอใจในคู่สมรสของตนหรือลูกๆ ขาดที่พึ่งขาดความรักความเข้าใจ ก็อาจนำไปสู่แหล่งการค้าประเวณี และอาจเกิดปัญหาอื่นตามมา

4. ปัญหาเด็ก และเยาวชน เด็กและเยาวชนที่ขาดความอบอุ่นและขาดรูปแบบบุคลิกภาพที่ดีอาจกลายเป็นอาชญากร ประพฤติผิดทางเพศ กลายเป็นเด็กจรจัดเร่ร่อน หนีบ้านหนีโรงเรียน ฯลฯ

5. ปัญหาทางเศรษฐกิจ หลังจากเกิดปัญหาการแตกแยกของครอบครัวฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ หรือทำงานเลี้ยงตัวเองได้แต่ลูกไม่พอเพียงก็เกิดปัญหาอาชญากรรมโสเภณี ฯลฯ ในการแก้ไขปัญหานี้ เมื่อเกิดปัญหาการขัดแย้งกัน เกี่ยวกับปัญหาความตึงเครียดในครอบครัว วิธีการแก้ไขอาจกระทำโดย

1. การขอคำปรึกษาแนะนำจากหน่วยงานให้คำปรึกษา เกี่ยวกับปัญหาครอบครัว เพื่อจะได้ใช้เป็นตัวกลางในการปรับตัวเข้าหากัน

2. การปรึกษาหารือทางปรับตัวเข้าหากัน โดยทั้งสองฝ่ายยินดีจะฟังความคิดเห็นของอีกฝ่ายหนึ่งและพิจารณาหาสาเหตุของปัญหาและปฏิบัติการแก้ไขข้อบกพร่องหรือสาเหตุแห่งปัญหานั้น ๆ

3. การหันไปพิจารณาคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้แนวทางในการดำเนินชีวิตคู่ที่ถูกต้องเหมาะสม เช่น แนวปฏิบัติของผู้ที่เป็นพ่อบ้านแม่เรือน ธรรมที่ช่วยให้ครอบครัวมั่นคงตั้งอยู่ได้นาน ซึ่งได้นำมากล่าวไว้แล้ว

4. การหย่าร้างหรือแยกกันอยู่ ซึ่งจะใช้เป็นวิธีสุดท้ายเมื่อไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีอื่นใดแล้ว ฉะนั้นครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่สร้างคนในชาติ เป็นสถาบันที่ช่วยจัดระเบียบของสังคมได้อย่างมาก ปัจจุบันพบว่าครอบครัวมีแนวโน้มจะเกิดการไร้ระเบียบ และไม่สามารถจะทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์ สาเหตุสำคัญนั้นเนื่องมาจากบทบาทที่ไม่เหมาะสมของสมาชิกในครอบครัว นอกจากนั้นยังมีตัวแบบที่ทำให้ครอบครัวเกิดการไร้ระเบียบมากขึ้น เช่น การหย่าร้าง การเปลี่ยนคู่ครองบ่อย ๆ กฎหมายความเสมอภาคเท่าเทียมกันระหว่างสตรีและบุรุษ การที่ชนบทกลายเป็นเมืองอย่างรวดเร็วอาชีพต่าง ๆ ในสังคมมีมากขึ้น ด่วนเหตุนี้จึงทำให้ปัญหาครอบครัวมีมากขึ้นและมีแนวโน้มว่าจะมากขึ้นเรื่อย ๆ

จากการศึกษาแนวคิด และทฤษฎีการบริหารงานครอบครัวทั่วไบนั้น จะเห็นได้ว่าครอบครัวมีความสำคัญเป็นอย่างมากในการสร้างรากฐานความเป็นปึกแผ่นของสังคม ให้สังคมสามารถที่จะดำเนินต่อไปในทิศทางที่เหมาะสม แต่จากวิวัฒนาการของสังคมในปัจจุบันที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาสังคมต่าง ๆ ควรที่จะมีการหาหลักการในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว และหลักการที่นับว่าเหมาะสมที่สุดคือ หลักการบริหารงานครอบครัวตามแนวพุทธศาสน์นั่นเอง

## องค์ความรู้เพื่อพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเสริมรายได้ของครอบครัว

### 1. หลักสูตรปุ๋ยชีวภาพ

การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรวิธีหนึ่งที่มีประสิทธิภาพสูง นอกจากการใช้สารเคมีแล้ว ปุ๋ยชีวภาพหรือปุ๋ยอินทรีย์ เป็นวิธีการหนึ่งช่วยที่การเพิ่มศักยภาพในการผลิตพืชผล ปุ๋ยชีวภาพนอกจากจะมีส่วนช่วยเพิ่มธาตุอาหารพืชและดินแล้ว ยังเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินอย่างยั่งยืน ทำให้เกษตรกรลดปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีลงได้ และยังช่วยปรับสภาพแวดล้อมให้อยู่ในสมดุล

ปุ๋ยชีวภาพ หมายถึง การหมัก เศษพืช ผัก ผลไม้ เศษอาหารและกากน้ำตาลเพื่อสกัดเอาสารเหลวเข้มข้นที่เกิดจากการย่อยสลาย จากพืช สัตว์ โดยใช้เชื้อจุลินทรีย์ ทำให้พื้นดินเกิดความอุดมสมบูรณ์ หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในดิน เพื่อบำรุงความเจริญเติบโตแก่พืช (กรมวิชาการเกษตร. 2542 : 152)

ปุ๋ยน้ำชีวภาพ มีชื่อหลายมาก แล้วแต่ผู้ผลิตจะเป็นผู้ตั้งชื่อ เช่น น้ำหมักชีวภาพ/น้ำสกัดชีวภาพ/ปุ๋ยหมักจากหอยเชอรี่/ปลา/ปุ๋ยหมักพืชสด/น้ำหมักผลไม้สุก/ปุ๋ยอินทรีย์/ปุ๋ยน้ำอินทรีย์/ปุ๋ยน้ำอินทรีย์ชีวภาพและอื่น ๆ อีกมากมาย

#### วัสดุหมักกับการใช้ให้ถูกกับระยะพืช

| สูตร | พืช<br>สด | ผล<br>ดิบ | ผล<br>สุก | เมล็ด    | ซาก<br>สัตว์ | กาก<br>น้ำตาล | น้ำ<br>มะพร้าว | จุลินทรีย์            | ตัวเสริม                                  |
|------|-----------|-----------|-----------|----------|--------------|---------------|----------------|-----------------------|-------------------------------------------|
| 1    | 5<br>กก.  | 1<br>กก.  | 2<br>กก.  | 1<br>กก. | 5 กก.        | 2กก.          | ท่วม ๆ         | พด.2<br>ทำเอง<br>5 กก | นมสด 2กก.<br>ไข่ไก่ 5 ฟอง<br>ยาкуль 3 ขวด |
| 2    | 2<br>กก.  | 2<br>กก.  | 5<br>กก.  | 2<br>กก. | 2 กก.        | 2 กก.         | ท่วม ๆ         | พด.2<br>ทำเอง<br>5 กก | นมสด 1กก.<br>ไข่ไก่ 2 ฟอง<br>ยาкуль 3 ขวด |
| 3    | 1<br>กก.  | 2<br>กก.  | 5<br>กก.  | 5<br>กก. | 2 กก.        | 2 กก.         | ท่วม ๆ         | พด.2<br>ทำเอง<br>5 กก | นมสด 1กก.<br>ไข่ไก่ 2 ฟอง<br>ยาкуль 3 ขวด |

หมายเหตุ สูตร 1 ระยะกล้าแตกกอ เร่งโต  
สูตร 2 ระยะตั้งท้อง ก่อนออกดอก เร่งดอก  
สูตร 3 ระยะติดผลอ่อนถึงแก่ เร่งผล

#### ปุ๋ยน้ำชีวภาพ

ปุ๋ยชีวภาพที่สวนเกษตรดาดฟ้าใช้มี 2 ชนิด คือ ปุ๋ยน้ำและปุ๋ยแห้ง ในส่วนปุ๋ยน้ำก็ยังแบ่งเป็นหลายสูตร คือ สูตรเร่งต้นเร่งใบ สูตรเร่งดอกเร่งผล และสูตรไล่แมลง

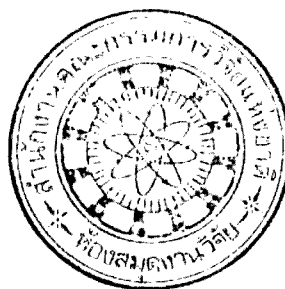
#### เคล็ดลับการทำปุ๋ยจุลินทรีย์แห้ง

ปุ๋ยจุลินทรีย์แห้งที่สวนดาดฟ้า สำนักงานเขตหลักสี่ใช้เป็นปุ๋ยหมักที่ผลิตจากเศษอาหาร ผัก ผลไม้ที่เหลือทิ้งมาหมักกับส่วนผสมอื่นๆ ตามสูตรที่พัฒนาขึ้นจนได้ปุ๋ยจุลินทรีย์แห้งคุณภาพสูงใช้ปลูกพืชผักได้ผลดี

## ปุ๋ยจุลินทรีย์แห้ง

### ส่วนผสม

1. เศษผลไม้ หรือเศษ ผัก 2 ส่วน
2. แกลบดิบ 2 ส่วน
3. ระยะเวลา 1 ส่วน
4. มูลสัตว์ 1 ส่วน
5. มูลค้างคาว เปลือกไข่ กากที่หมักหั่วเชื้อแล้ว (ถ้ามี)
6. หัวเชื้อจุลินทรีย์ และกากน้ำตาล



### วิธีทำ

1. นำส่วนผสมต่าง ๆ มาคลุกเคล้าให้เข้ากัน
2. ผสมกากน้ำตาล 2 ช้อนแกง และหัวเชื้อจุลินทรีย์ 2 ช้อนแกง ลงในน้ำ 10 ลิตร

คนให้เข้ากัน

3. นำน้ำที่ผสมแล้วรดไปในกองปุ๋ยให้ทั่ว แล้วทำการคลุกเคล้าให้เข้ากัน ให้ได้ความชื้นประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ หรือทดสอบโดยการกำปุ๋ยไว้ในมือแล้วบีบให้สังเกตว่ามีน้ำไหลออกมาจากร่องมือหรือไม่ และเมื่อปล่อยมือ ปุ๋ยจับกันเป็นก้อน

4. ปุ๋ยที่ผสมแล้วลงในกระสอบป่านในปริมาณที่พอเหมาะ หรือกองไว้ให้ได้ความสูงที่ประมาณ 10 เซนติเมตร ทิ้งไว้ 15 วัน สามารถนำไปใช้ได้

### การนำไปใช้

คลุกเคล้ากับดินก่อนการปลูก หลังจากนั้นให้ใส่ทุก 15 วัน

### เคล็ดลับการทำน้ำหมักจุลินทรีย์

เนื่องจากส่วนผสมของดินปลูกของที่นี่ไม่ได้เน้นที่ดิน แต่ใช้กาบมะพร้าวเป็นวัสดุปลูกเป็นหลัก การเจริญเติบโตของผักที่นี่จึงได้มาจากปุ๋ยน้ำชีวภาพ และฮอร์โมนต่าง ๆ ที่ทำให้พืชผักเจริญเติบโตงอกงามให้ดอกให้ผลอย่างสมบูรณ์ รวมทั้งไม่มีโรคแมลงมารบกวน เนื่องจากใช้น้ำหมักจุลินทรีย์สูตรต่าง ๆ ดังนี้

น้ำหมักจุลินทรีย์สูตรเร่งต้น เร่งใบ (จุลินทรีย์ตัวแม่)

### ส่วนผสม

1. กวางตุ้ง ผักบุ้ง คื่นช่าย 3 กิโลกรัม
2. กากน้ำตาล 1 กิโลกรัม

การผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพมีประโยชน์ต่อการเกษตร และสภาพในท้องถิ่นชุมชนเทศบาล ตำบลวังกะพือเป็นอย่างดี เพราะลดต้นทุนในการผลิตปุ๋ยที่จะนำมาบำรุงรักษาพืชชนิดต่าง ๆ และ การใช้ปุ๋ยชีวภาพยังเป็นการส่งเสริมด้านสุขภาพร่างกายของมนุษย์ ดังนั้นการที่จะส่งเสริมสนับสนุน ในการใช้ปุ๋ยชีวภาพ และสนับสนุนการผลิตปุ๋ยชีวภาพจึงเป็นเรื่องสำคัญต่อชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

## 2. หลักสูตรน้ำส้มควันไม้

น้ำส้มควันไม้ (wood vinegar) หรือชื่อทางวิทยาศาสตร์ "Pyroligneous Acid" เป็นของเหลวที่มีสารประกอบทางเคมีนับร้อยชนิด (บุญแสน เตียวนกุลธรรม. 2552 : 3 - 9)

### 2.1 ความหมายของน้ำส้มควันไม้

น้ำส้มควันไม้ เป็นผลผลิตที่ได้จากการเผาถ่านไม้ไผ่ ภายใต้สภาพอับอากาศ (Airless Condition) เมื่อผ่านแก๊สที่เกิดจากการเผาไหม้ไม้สดให้สัมผัสอากาศเย็น จะทำให้ ไอก่ล้นตัวลงจนเป็นของเหลว มีค่าความเป็นกรดสูง มีแร่ธาตุมากกว่า 260 ชนิด มีประโยชน์ ทางการเกษตร การแพทย์ ปศุสัตว์ และผลิตภัณฑ์เพื่อความงาม

### 2.2 การผลิตของน้ำส้มควันไม้

น้ำส้มควันไม้ ควันที่เกิดจากการเผาถ่านในช่วงที่ไม่กำลังเปลี่ยนเป็นถ่านเมื่อ ทำให้เย็นลงจนควบแน่น แล้วกลั่นตัวเป็นหยดน้ำ ของเหลวที่ได้นี้เรียกว่า น้ำส้มควันไม้ มีกลิ่นไหม้ ส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นกรดอะซิติกมีความเป็นกรดต่ำ มีสีน้ำตาลแกมแดง นำน้ำส้มควันไม้ ที่ได้ทิ้งไว้ในภาชนะพลาสติกประมาณ 3 เดือนในที่ร่ม ไม่สัมผัสความร้อนเพื่อให้ น้ำส้มควันไม้ที่ได้ ตกตะกอนและแยกตัวเป็น 3 ชั้น คือ น้ำมันเบา (ลอยอยู่ผิวน้ำ) น้ำส้มไม้ และน้ำมันทาร์ (ตกตะกอน อยู่ด้านล่าง) แยกน้ำส้มควันไม้มาใช้ประโยชน์ต่อไป

### 2.3 ขั้นตอนในการทำน้ำส้มควันไม้

เริ่มจากก่ออิฐบล็อก กว้างและสูงประมาณ 1.5 เมตร และยาวประมาณ 2 เมตร นำถ่านไม้ 200 ลิตรที่ตัดปากให้กว้างและเจาะปลายถึงให้เท่ากับกระบอกลูกไม้ไผ่ที่นำมาวางแล้วใส่ ตะแกรง นำไม้ที่จะเผาใส่ลงไปจนถึงแล้วติดไฟจนคิดว่าเตาติดแล้วจึงปิดปากเตาพอประมาณฝ่ามือเพื่อ ปลดปล่อยอากาศเข้าไป เมื่อดูแล้วควันเป็นสีน้ำตาลจึงนำไม้ไผ่ไปครอบไว้กับท้ายเตาเผาที่มีปล่องเจาะไว้ เพื่อจะให้อากาศออก เมื่อความร้อนที่เผาไหม้ลอยออกทางปลายไม้ไผ่กระทบกับความเย็นรวมตัวกัน เป็นหยดน้ำแล้วทิ้งไว้จนเตาเผาดับใช้เวลาประมาณ 24 ชั่วโมง ก็จะได้ น้ำส้มควันไม้ โดยเตาหนึ่งจะได้ น้ำส้มควันไม้ประมาณ 5 ลิตร นำมาทิ้งไว้ให้ตกตะกอนประมาณ 3 เดือน จึงนำออกมาทดลองใช้ ส่วนถ่านที่ได้ก็สามารถนำไปขายถือว่าได้กำไรสองต่อ

จากการทดลองใช้น้ำส้มควันไม้กับพืช เช่น ผักบุ้ง เริ่มตั้งแต่เตรียมดินแล้วฉีดยา พ่น ตากดินทิ้งไว้จึงปลูกผัก เมื่อพืชแทงยอดอ่อนขึ้นมาจึงฉีดพ่นน้ำส้มควันไม้ลงไปอีกประมาณ

3 ครั้ง โดยอัตราส่วนที่ใช้น้ำส้มคว้นไม้ 20 ซีซี ต่อน้ำ 200 ลิตร จะไม่มีแมลงมารบกวน ลำต้นแข็งแรง เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วน้ำหนกดี ทั้งไว้ค้ำคั้นลำต้นจะไม่เหลือง รสชาติดี เป็นที่ยอมรับของตลาด

#### 2.4 ประโยชน์ของน้ำส้มคว้นไม้ (กรมพัฒนาที่ดิน. 2547)

น้ำส้มคว้นไม้มีสารประกอบต่าง ๆ มากมาย สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้หลากหลายดังนี้

##### 2.4.1 อุตสาหกรรม

- 1) ใช้ผลิตสารดับกลิ่นตัว
- 2) ใช้สารผลิตสารปรับผ้านุ่ม ทั้งใช้โดยตรงโดยทางผิวหนัง หรือผสม

น้ำอาบ

- 3) ใช้ในอุตสาหกรรมย้อมผ้า
- 4) ใช้ผลิตสารป้องกันเนื้อไม้จากราและแมลง

##### 2.4.2 ใช้ในครัวเรือน

- 1) ผสมน้ำ 20 เท่า ราดทำลายปลวกและมด
  - 2) ผสมน้ำ 100 เท่า ราดโคนต้นไม้รักษาโรคราและโรคเน่า รวมทั้งป้องกันแมลงไม่ให้วางไข่ ฉีดพ่น ถังขยะเพื่อป้องกันกลิ่นและแมลงวัน ใช้ดับกลิ่นในห้องน้ำ ครัว และบริเวณชื้นแฉะ ใช้ดับกลิ่นกรงสัตว์เลี้ยง ใช้หมักขยะสดและเศษอาหารเป็นปุ๋ย
- ไม้ประดับรอบบ้าน โดยต้องผสมน้ำอีก 5 เท่าหลังจากหมักแล้ว 1 เดือน

##### 2.4.3 ใช้ในการเกษตร

น้ำส้มคว้นไม้ที่มีความเข้มข้นสูงมีฤทธิ์ในการฆ่าเชื้อที่รุนแรง เนื่องจากมีความเป็นกรดสูงและมีสารประกอบ เช่น เมธานอลและฟีนอล ซึ่งสามารถฆ่าเชื้อได้ดีเมื่อนำมาเจือจาง 200 เท่า จุลินทรีย์ที่เป็นประโยชน์และต่อต้านเชื้อแบคทีเรียจะเพิ่มปริมาณมากขึ้น เนื่องจากได้รับสารอาหารจากกรดน้ำส้ม น้ำส้มคว้นไม้จึงสามารถนำมาใช้ในการเกษตรได้ดี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกษตรกรได้นำไปใช้ เช่น

- 1) ใช้ทำปุ๋ยคุณภาพสูง โดยใช้น้ำส้มคว้นไม้ เข้มข้น 100% หมักกับหอยเชอรี่บด เศษปลา เศษเนื้อ หรือกากถั่วเหลือง โดยใช้โปรตีนต่างๆ 1 กิโลกรัมต่อ น้ำส้มคว้นไม้ 2 ลิตร หมักนาน 1 เดือน แล้วกรองกากออก เวลาใช้ผสมน้ำ 200 เท่า
- 2) ใช้หมักกับสมุนไพร เช่น เมล็ด และใบสะเดา ทางไหลแดง ข่าแก่ ตะไคร้ ฯลฯ เพื่อเพิ่มฤทธิ์ของน้ำส้มคว้นไม้ ในการไล่แมลงและป้องกันโรค และสามารถเก็บสารละลายน้ำไว้ได้ นานโดยไม่บูดเน่า
- 3) น้ำส้มคว้นไม้ มีความเป็นกรดสูง ดังนั้นก่อนใช้จะต้องทำให้ เจือจางจนเกิดสภาวะที่เหมาะสม ภูมิปัญญาเกษตรกรชาวไทยที่ได้นำน้ำส้มคว้นไม้ไปทดลองใช้

อัตราส่วน 1:100 หรือผสมน้ำ 100 เท่า ใช้ราดโคนต้นไม้รักษาโรคราและโรคเน่า รวมทั้งป้องกันไม่ให้แมลงวางไข่ อัตราส่วน 1:200 หรือผสมน้ำ 200 เท่า ใช้ฉีดพ่นใบไม้รวมทั้งพื้นดินรอบ ๆ ต้นพืช ทุก ๆ 7-15 วัน เพื่อขับไล่แมลงและป้องกันเชื้อราและโรคโคนต้น เพื่อเร่งการเจริญเติบโต อัตราส่วน 1:500 หรือผสมน้ำ 500 เท่า ใช้ฉีดผลอ่อนของพืชเพื่อช่วยขยายให้ผลโตขึ้นและช่วยเพิ่มน้ำตาลในผลไม้

### 3. หลักสูตรชุมชนและบ้านเรือนสตรีร่วมกันจัดการขยะ

#### 3.1 ทฤษฎีและแนวคิดในการจัดการขยะมูลฝอย

รูปแบบการจัดการขยะมูลฝอยตามทฤษฎีของ Coninck และคณะได้อธิบายถึงการแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยไว้ว่า เทคโนโลยีเพียงอย่างเดียวไม่สามารถแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยได้อย่างแท้จริง แต่การจัดการวางแผนการจัดการขยะมูลฝอยได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องอยู่บนพื้นฐานของหลักการที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)
2. หลักการการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม (Environmental Protection)
3. หลักการความรับผิดชอบต่อประชาชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน

(Citizen Responsibility and Citizen Participation)

สำหรับแนวคิดและหลักการจัดการขยะมูลฝอย มีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันทั้งทางด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม การบริหารจัดการที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยได้อย่างยั่งยืนประกอบด้วย

1. การจัดการขยะมูลฝอยอย่างครบวงจร เป็นการส่งเสริมและพัฒนาหลักการขยะมูลฝอยอย่างเป็นระบบ
2. ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการขยะมูลฝอย เนื่องจากขยะมูลฝอยเป็นปัญหาร่วมของทุกคนและเป็นปัญหาของสังคม
3. การใช้หลักการ “โครงสร้างขยะมูลฝอย คนนั้นง่าย” ซึ่งเป็นมาตรการทางกฎหมาย ด้วยการเก็บภาษีอากรค่าธรรมเนียมขยะมูลฝอยทั้งทางตรงและทางอ้อม
4. การปลูกฝังจิตสำนึก และค่านิยมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้

#### ขั้นตอนการกำจัดขยะมูลฝอย

การกำจัดขยะมูลฝอย สามารถกำหนดกระบวนการจัดการมูลฝอยในชุมชนตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. การเก็บกักขยะมูลฝอย คือ การเก็บรวบรวมขยะมูลฝอยที่เกิดจากบ้านเรือนที่อยู่อาศัยหรือจุดทิ้งตามจุดทิ้งขยะมูลฝอยรวม การเก็บกักขยะมูลฝอยที่ถูกต้องควรใส่ไว้ในภาชนะที่มีฝาปิดมิดชิดน้ำไม่สามารถจะรั่วซึมได้

2. การเก็บขนขยะมูลฝอย คือ การนำขยะมูลฝอยที่รวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ จะถูกขนถ่ายนำไปใส่รถบรรทุกขยะ

3. การขนส่งขยะมูลฝอย คือ การนำขยะมูลฝอยที่เก็บรวบรวมได้จากแหล่งชุมชนต่าง ๆ ใส่ในรถบรรทุกขยะ เพื่อนำไปยังสถานที่กำจัดขยะมูลฝอย

4. การกำจัดขยะมูลฝอย คือ วิธีการกำจัดขยะมูลฝอยที่ใช้ต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน มีหลายวิธี เช่น นำไปกองทิ้งบนพื้นดิน นำไปทิ้งลงทะเล หมักทำปุ๋ย หมักกลางแจ้ง เป็นต้น

#### วิธีการกำจัดขยะมูลฝอยที่ถูกหลักวิชาการ ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ไม่ทำให้บริเวณที่กำจัดขยะเป็นแหล่งอาหาร แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์ และแมลงนำโรค
2. ไม่ทำให้เกิดการปนเปื้อนแก่แหล่งน้ำและพื้นดิน
3. ไม่ทำให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม
4. ไม่เป็นสาเหตุแห่งความรำคาญ อันเนื่องมาจาก เสียง กลิ่น คว้น ผง และฝุ่นละออง

#### แนวคิดการจัดการขยะแนวใหม่

เทศบาลตำบลเชียงดาว เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีหน้าที่ในการจัดการขยะมูลฝอยในเขตพื้นที่เทศบาล โดยจัดให้มีภาชนะรองรับขยะมูลฝอยของเทศบาล ด้วยระบบถังขยะใบเดียวชนิดถังดัดแปลง ผลิตจากยางรถยนต์ที่หมดอายุจากการใช้งานแล้ว การกำจัดขยะมูลฝอยนั้นได้ดำเนินการก่อสร้างระบบการกำจัดขยะตามหลักสุขาภิบาลตั้งแต่มีฐานะเป็นสุขาภิบาลและได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาล ในภาพรวมแล้วเป็นหน้าที่ของเทศบาลตำบลเชียงดาว ที่มุ่งจะกำจัดขยะเพียงอย่างเดียว แม้จะมีการประชาสัมพันธ์และรณรงค์ให้มีการคัดแยกขยะมูลฝอยก่อนทิ้งลงถัง แต่ก็ไม่สามารถลดปริมาณขยะมูลฝอยได้ สาเหตุหนึ่งเป็นเพราะประชาชนมีการทิ้งขยะทุกชนิดปะปนกันหมดโดยไม่มีการคัดแยกก่อนทิ้งลงถัง

ระหว่างวันที่ 12 – 15 สิงหาคม พ.ศ. 2548 เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งแรกในเขตพื้นที่อำเภอเชียงดาว ประชาชนได้รับความเสียหายเกิดภาวะวิกฤตจากปัญหาน้ำท่วมและเทศบาลประสบกับปัญหาขาดสถานที่ทิ้งกำจัดขยะมูลฝอยและขยะมูลฝอยล้นเมือง ในการแก้ไขปัญหาอย่างเร่งด่วนและเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพตามหลักสุขาภิบาล โดยไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของประชาชนจึงจัดให้มีการประชุมรับฟังความคิดเห็นเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาจากประสบการณ์

ภายหลังน้ำท่วมเกี่ยวกับข้อตกลง ในการดำเนินนโยบายแก้ไขปัญหามลพิษ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในทางปฏิบัติ เพราะการจัดการขยะมูลฝอยที่ดีและมีประสิทธิภาพนั้น ประชาชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องให้ความร่วมมือกันอย่างจริงจัง เพื่อให้เกิดการจัดการขยะมูลฝอยเกิดผลสัมฤทธิ์ผลดังนี้

1. เทศบาลตำบลเชียงดาว ยกเลิกการจัดเก็บค่าธรรมเนียม การกำจัดขยะมูลฝอย และสิ่งปฏิกูล แบบถังรองรับขยะมาเป็นการจำหน่ายถุงบรรจุขยะให้แก่ประชาชน
2. จำหน่ายถุงบรรจุขยะสีน้ำตาล ประทับตราเทศบาลตำบลเชียงดาว เพื่อให้ง่ายต่อการจัดเก็บ
3. ดำเนินการเก็บขนโดยเทศบาลตำบลเชียงดาว เฉพาะถุงบรรจุที่ประทับตราเทศบาลตำบลเชียงดาว วันจันทร์ถึงศุกร์ หยุดเสาร์และอาทิตย์
4. อาศัยระเบียบกระทรวงมหาดไทย ว่าด้วยพัสดุของหน่วยงานบริหารราชการส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2535 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2539 (ฉบับที่ 3 – 5) พ.ศ. 2541 ข้อ 19 การซื้อการจ้างโดยกรณีพิเศษได้แก่ การซื้อการจ้างจากส่วนราชการ หน่วยงานตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการส่วนท้องถิ่นอื่น หน่วยงานอื่น เทศบาลตำบลเชียงดาวจ้างให้เทศบาลตำบลเวียงฝางในการกำจัดขยะและสิ่งปฏิกูลโดยต้องยอมและปฏิบัติตามข้อตกลงที่ศูนย์การจัดการขยะมูลฝอยตามหลักสุขาภิบาล เทศบาลตำบลเวียงฝางกำหนด คือ ให้บริการกำจัดขยะมูลฝอยที่บรรจุด้วยถุงบรรจุขยะมูลฝอย คิดค่าบริการกำจัดขยะมูลฝอย ต้นละ 300 บาท เปิดบริการวันจันทร์ถึงศุกร์เวลา 08.00น. – 12.00 น. ปิดทำการวันเสาร์และวันอาทิตย์
5. ประชาชนเป็นผู้รับผิดชอบการเก็บขยะมูลฝอย ด้วยการซื้อถุงขยะมูลฝอยที่ประทับตราเทศบาล สำหรับการคัดแยกขยะในครัวเรือน เพื่อเก็บไว้รอการนำไปกำจัดจากเจ้าหน้าที่ประจําของเทศบาล
6. เจ้าหน้าที่ประจําขยะของเทศบาล จะดำเนินการเก็บจนถึงบรรจุขยะที่ประทับตราเทศบาล จากบ้านเรือนของประชาชน ถนน หนทาง เพื่อความสะดวกในการเก็บขน และป้องกันขยะมูลฝอยฟุ้งกระจาย หรือนำถุงบรรจุขยะมูลฝอยมามอบให้รถเก็บขนในขณะที่รถกำลังปฏิบัติงาน
7. เจ้าหน้าที่ประจําขยะของเทศบาลจะดำเนินการขนส่งขยะของเทศบาลจะดำเนินการขนส่งขยะมูลฝอยไปยังสถานที่กำจัด ณ ศูนย์การจัดการขยะมูลฝอยตามหลักสุขาภิบาล เทศบาลตำบลเวียงฝาง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่
8. ด้านการกำจัด ประชาชนสามารถพิจารณาวิธีการเพื่อลดปริมาณขยะมูลฝอย (5R) ได้แก่ Reducenการลดปริมาณของเสีย Reuse คือการนำขยะมูลฝอยมาใช้ประโยชน์ใหม่ Repair คือการซ่อมแซมใหม่ Reject คือหลีกเลี่ยงการใช้สิ่งของฟุ่มเฟือย Recycle การแปรรูปกลับมาใช้ใหม่

เพื่อให้ปริมาณขยะมูลฝอยที่จะต้องส่งเข้าไปกำจัดด้วยระบบต่าง ๆ เช่น การหมักทำปุ๋ย การฝังกลบ และวิธีอื่น ๆ ให้น้อยที่สุด

9. กระบวนการหรือกิจกรรมการจัดการขยะมูลฝอยแนวใหม่ ของเทศบาลตำบลเชียงดาว จึงสามารถแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ดังต่อไปนี้ ด้านการเก็บกัก ด้านการเก็บขน ด้านการขนส่ง ด้านการกำจัด

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะช่วยในการแก้ไขปัญหาการจัดการขยะมูลฝอยได้เป็นอย่างดี และมีประสิทธิภาพมากกว่าที่ฝ่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้จัดการแต่ผู้เดียว ซึ่งเป็นการจัดการแบบไม่ยั่งยืน

ในปัจจุบันการเพิ่มขึ้นของประชากรในชุมชนต่าง ๆ ของประเทศไทยได้ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะปัญหาขยะซึ่งเป็นปัญหาใหม่สำหรับชุมชน การจัดการสิ่งแวดล้อมด้านขยะเป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องการแก้ไขอย่างเหมาะสม เพราะปริมาณขยะที่นับวันมีแต่จะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ขยะที่เกิดจากแหล่งที่พักอาศัย สถานประกอบการ อุตสาหกรรม โรงพยาบาลและอื่น ๆ อีกมากมาย ขยะเหล่านี้มีส่วนที่สลายได้ง่ายและยาก ขยะที่มีสารพิษเป็นอันตรายและขยะที่มีเชื้อโรคปะปนอยู่ด้วยโดยขยะบางส่วนสามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ ทั้งนี้ปริมาณขยะชุมชนประมาณครึ่งหนึ่งเป็นขยะอินทรีย์ที่ไม่สามารถนำมาใช้ได้ ได้แก่ เศษอาหาร เศษผักผลไม้และเศษใบไม้ เป็นต้น ขยะเหล่านี้จะเน่าเสียได้ง่าย เพราะมีจุลินทรีย์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นตัวย่อยสลายสารอินทรีย์ รวมทั้งยังมีน้ำและความชื้นของขยะสูงเป็นตัวช่วยเร่งในการย่อยสลายที่ดี กระบวนการย่อยสลายของจุลินทรีย์ตามธรรมชาตินี้เองเป็นสิ่งที่นำมาสู่การจัดการขยะชุมชนที่เหมาะสม ซึ่งการฝังกลบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมักประสบกับปัญหาเรื่องพื้นที่ที่ใช้ในการฝังกลบขยะ น้ำชะขยะ การยอมรับของชุมชนตลอดจนยากแก่การนำขยะที่ฝังกลบแล้วมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ จึงใช้เทคโนโลยีในการนำมาใช้กำจัดขยะด้วยการทำปุ๋ยหมักโดยอาศัยหลักการ “ใช้ธรรมชาติช่วยฟื้นฟูธรรมชาติ” ซึ่งสามารถทำได้ในพื้นที่และชุมชนที่สามารถช่วยลดภาระของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการกำจัดขยะของชุมชน เกิดความสะดวกในการนำไปปฏิบัติและง่ายต่อการนำไปใช้ประโยชน์ในชุมชน (คู่มือเทคโนโลยีการจัดการขยะตามแนวพระราชดำริ. 2550 : 2)

### 3.2 หลักการจัดการขยะ

ได้มีนักวิชาการได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับหลักการจัดการขยะ มีดังต่อไปนี้

พัชร หอวิจิตร (2529 : 25) กล่าวว่าวิธีการจัดการขยะมูลฝอย (Method of Refuse Disposal) มีหลายวิธีด้วยกัน เป็นวิธีที่ดีถูกสุขลักษณะบ้าง ไม่ถูกสุขลักษณะบ้าง เช่น นำไปกองไว้บนพื้นดิน, นำไปทิ้งทะเล, นำไปฝังกลบใช้ปรับปรุงพื้นที่, เผา, หมักทำปุ๋ย ใช้เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ การจัดการและการกำจัดขยะ แต่ละวิธีต่างมีข้อดีข้อเสียต่างกัน การพิจารณาว่าจะเลือกวิธีใดต้องอาศัยองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ที่สำคัญ คือ ปริมาณของขยะที่เกิดขึ้น รูปแบบการบริหารของ

ท้องถิ่น, งบประมาณ, ชนิด – ลักษณะสมบัติของขยะมูลฝอย, ขนาด สภาพของพื้นที่ที่จะใช้กำจัดขยะมูลฝอย, เครื่องมือเครื่องใช้, อาคารสถานที่, ความร่วมมือของประชาชน, ประโยชน์ที่ควรจะได้รับ, คุณสมบัติของขยะ เช่น ปริมาณของอินทรีย์ อินทรีย์สาร การปนเปื้อนของสารเคมีที่มีพิษและเชื้อโรค ปริมาณของของแข็งชนิดต่าง ๆ ความหนาแน่น ความชื้น

ขยะที่เกิดขึ้นในชุมชนเมืองมีแหล่งที่มาจากอาคาร บ้านเรือน บริษัท ห้างร้าน โรงงาน อุตสาหกรรม โรงพยาบาล ตลาดและสถานที่ราชการ ขยะที่ทิ้งในแต่ละวันจะประกอบด้วยเศษอาหาร กระดาษ เศษแก้ว เศษไม้ พลาสติก เศษดิน เศษหิน ขี้เถ้า เศษผ้า และใบไม้กิ่งไม้โดยมีปริมาณสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ในอัตราส่วนที่แตกต่างกัน

การจัดการขยะมูลฝอย ถ้าไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการจะก่อให้เกิดผลกระทบเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม เกิดผลร้ายต่อชีวิต เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย การกำจัดขยะมูลฝอยที่ถูกสุขลักษณะจะต้องมีลักษณะดังนี้

1. ต้องไม่ก่อให้เกิดผลกระทบ เสียหายต่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุข และวิถีชีวิตที่ดีงาม ตลอดจนองค์ประกอบของสังคมด้านใด ๆ
2. ต้องไม่ก่อให้เกิดแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์หรือแมลงที่เป็นพาหนะโรค เช่น แมลงวัน แมลงสาบ หนู ยุง สัตว์พิษ ที่กัดต่อยมนุษย์
3. ต้องไม่ก่อให้เกิดเหตุเดือดร้อน รำคาญ ชัดประโยชน์ ต่อประชาชนในอาณาบริเวณใกล้เคียงกัน อันเนื่องมาจากฝุ่นละออง เสียงดัง กลิ่นเหม็น ระเกะระกะ ฯลฯ
4. ต้องไม่ก่อให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม เช่น มลพิษทางอากาศ มลพิษทางน้ำ มลพิษทางดิน มลพิษทางทัศนียภาพ

การจัดการและกำจัดขยะมูลฝอยในแต่ละวิธีต่างก็มีข้อดีข้อเสียแตกต่างกันไป ฉะนั้นควรเลือกวิธีที่เหมาะสมของแต่ละพื้นที่ โดยกระทำควบคู่กันไปทั้งการลดปริมาณขยะมูลฝอย การนำกลับมาใช้ใหม่ และการกำจัดขยะมูลฝอย สิ่งสำคัญที่ควรได้รับการส่งเสริมให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คือ การลดปริมาณขยะ ซึ่งมีแผนหรือแนวคิด 5 R ดังต่อไปนี้

**R. 1 (Reduce)** เป็นการลดปริมาณขยะมูลฝอยที่อาจเกิดขึ้นเช่น ใช้ตะกร้าใส่ของแทนพลาสติก การลดปริมาณวัสดุ (Reduce material volume) เป็นการพยายามเลือกใช้สินค้าที่บรรจุในบรรจุภัณฑ์ขนาดใหญ่แทนบรรจุภัณฑ์ที่มีขนาดเล็ก เพื่อลดปริมาณของบรรจุภัณฑ์ที่จะกลายเป็นขยะมูลฝอย การลดความเป็นพิษ (Reduced toxicity) เป็นการเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ที่มีความเป็นพิษต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

**R. 2 (Reuse)** นำขยะมูลฝอยเศษวัสดุมาใช้ใหม่หรือเป็นการใช้ซ้ำ ใช้แล้วใช้อีก ๆ เช่น ขวดน้ำหวาน นำมาบรรจุน้ำดื่ม ขวดกาแฟที่หมดแล้ว นำมาใส่น้ำตาล การนำผลิตภัณฑ์

กลับมาใช้ใหม่ (Product reuse) เป็นการพยายามใช้สิ่งของต่าง ๆ หลาย ๆ ครั้ง ก่อนที่จะทิ้งหรือเลือกใช้ของใหม่

R. 3 (Repair) การนำมาแก้ไข นำวัสดุอุปกรณ์ที่ชำรุดเสียหาย ซึ่งจะทิ้งเป็นมูลฝอยมาซ่อมแซมใช้ใหม่ เช่น แก้ว อีโต้ะ ตู้ และเตียง เป็นต้น

R. 4 (Recycle) การหมุนเวียนกลับมาใช้ นำขยะมาแปรรูป ตามกระบวนการของแต่ละประเภท เพื่อนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ หรือเปลี่ยนแปลงสภาพจากเดิมแล้วนำมาใช้ใหม่ เช่น พลาสติก กระดาษ ขวด โลหะต่างๆ ฯลฯ นำมาหลอมใหม่ นำยางรถยนต์ที่ใช้ไม่ได้แล้วมาทำรองเท้า นำแก้วแตกมาหลอมผลิตเป็นแก้วหรือกระจกใหม่ การนำวัสดุกลับมาใช้ใหม่ (Material recycling) เป็นการนำวัสดุมาผ่านกระบวนการเพื่อผลิตเป็นสินค้าใหม่

R. 5 (Reject) การหลีกเลี่ยงการใช้วัสดุที่ทำลายยาก หรือวัสดุที่ใช้ครั้งเดียวแล้วทิ้ง เช่น โฟม ปฏิเสธผลิตภัณฑ์ที่ย่อยสลายยาก หลีกเลี่ยงการใช้ที่ผิดวัตถุประสงค์

### 3.3 วิธีจัดการขยะ

การจัดการขยะมูลฝอยที่ใช้กันอยู่ มีวิธีต่าง ๆ ดังนี้

#### 3.3.1 การนำขยะไปหมักทำปุ๋ย (Composting method)

โดยแยกขยะอันตราย ขยะติดเชื้อออกไปกำจัดเป็นพิเศษเสียก่อน ส่วนขยะพวกสารอินทรีย์ย่อยสลายได้ง่าย พวกผักผลไม้ที่ไม่ต้องการ เมื่อปล่อยทิ้งไว้จะเกิดการเน่าเปื่อย สามารถนำขยะที่ผ่านการย่อยสลายนั้นมาใส่ปรับปรุงคุณภาพดินได้ นำขยะไปทำปุ๋ยสำหรับใช้บำรุงดินเพื่อการเกษตร การย่อยสลายตามกระบวนการธรรมชาติ (Composting) เป็นการนำขยะประเภทอินทรีย์วัตถุไปรวมกันไว้ แล้วปล่อยให้ขยะถูกย่อยสลายไปเองตามธรรมชาติ หรือ โดยวิธีช่วยกระตุ้นให้ขยะถูกย่อยสลายเร็วขึ้น การกำจัดขยะโดยวิธีนี้ใช้กันทั่วไปในยุโรปและเอเชีย ในประเทศไทยเอง โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครก็ใช้วิธีนี้คือ การนำขยะไปรวมกันไว้ในแหล่งขยะ เช่นที่ รามอินทรา แขวงท่าแร้ง หนองแขม และซอยอ่อนนุช จนขยะเหล่านั้นเปลี่ยนสภาพไป นอกจากนี้กรุงเทพมหานครยังใช้หลักการกำจัดขยะดังกล่าว โดยการนำขยะประเภทอินทรีย์วัตถุไปผลิตเป็นปุ๋ยจำหน่ายแก่ประชากรทั่วไป

ข้อดี ของการกำจัดขยะมูลฝอยแบบหมักทำปุ๋ย ได้ปุ๋ย ไปใช้ ตั้งโรงงานกำจัดในเขตชุมชนได้ ถ้าหากมีมาตรการป้องกันความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และเหตุรำคาญ ประหยัดค่าขนส่ง การแยกขยะมูลฝอย ก่อนหมักทำปุ๋ย จะได้เศษโลหะแก้ว กลับไปทำประโยชน์ได้อีก

ข้อเสีย ถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการจะเกิดปัญหากลิ่นเหม็น เนื่องจากการย่อยสลายไม่สมบูรณ์ สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการแยกขยะมูลฝอยที่ย่อยสลายไม่ได้ เพื่อนำไปกำจัดโดยวิธีอื่น

### 3.3.2 การนำขยะไปเทกองกลางแจ้ง หรือการนำขยะไปทิ้งไว้ตามธรรมชาติ (Open Dump)

การนำขยะไปเทกองกลางแจ้ง หรือนำไปทิ้งไว้ตามธรรมชาติ ของ เทศบาล สุขาภิบาล ในประเทศไทย มีให้เห็นกันอยู่ทั่วไป เนื่องจากไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการฝังกลบ วิธีนี้มีปัญหา เรื่องกลิ่นรบกวนรุนแรง เป็นการรบกวนผู้ที่อยู่อาศัยใกล้เคียงก่อปัญหาเกี่ยวกับทัศนียภาพ การแพร่กระจายของเชื้อโรค สัตว์แมลงต่าง ๆ เช่น แมลงวัน แมลงหวี่ และยังพบปัญหาน้ำชะจากกองขยะ เกิดความเน่าเสียแก่น้ำผิวดิน น้ำใต้ดิน การจัดการกับขยะวิธีนี้เป็นวิธีเก่าแก่ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายมานานแล้ว เป็นวิธีที่นำขยะไปกองทิ้งไว้ในที่ดินกว้าง ๆ เฉย ๆ แล้วปล่อยให้ย่อยสลายตามธรรมชาติ

**ข้อดี** ของการนำขยะไปกองไว้กลางแจ้งแทบไม่มีเลย เป็นวิธีที่เลวที่สุด เป็นวิธีที่ง่ายที่สุด แทบไม่ต้องลงทุนอะไรเลย ถ้ามีที่ดินอยู่แล้ว

**ข้อเสีย** รบกวนผู้ที่อยู่ใกล้เคียง แพร่กระจายเชื้อโรค ก่อเกิดปัญหามลพิษทางน้ำ ดิน อากาศ ทัศนียภาพ ใช้พื้นที่มาก

### 3.3.4 การเผาด้วยความร้อนสูง หรือการกำจัดโดยใช้เตาเผา หรือการสร้างโรงงานเผาขยะ (Incineration)

**ข้อดี** คือใช้พื้นที่น้อยและสามารถนำความร้อนที่เกิดจากการเผาขยะไปใช้ประโยชน์อื่น ๆ ได้อีก เช่น ผลิตไฟฟ้า แต่มีข้อเสียจำกัดที่ราคาในการก่อสร้างและดำเนินการเผาสูง และยังอาจก่อให้เกิดมลพิษทางอากาศได้ การสร้างโรงงานเผาขยะ (Incineration) เป็นการเก็บขยะไปเผาในเตาเผาในโรงงานที่จัดสร้างขึ้นโดยใช้ความร้อนสูงประมาณ 1,700 – 1,800 องศาฟาเรนไฮต์ (หรือ 676 องศาเซลเซียส – 1,100 องศาเซลเซียส) ซึ่งจะทำให้ขยะมูลฝอยที่เผาไหม้ถูกเผาอย่างสมบูรณ์กลายเป็นขี้เถ้า ทำให้ขยะลดปริมาณลงได้ถึงร้อยละ 75 – 95 การกำจัดขยะโดยวิธีนี้ช่วยลดปริมาณขยะลงได้มาก โดยเพียงแต่นำขี้เถ้าที่เหลือจากการเผาไปทิ้งในบริเวณที่จัดไว้ต่อไป

**ข้อเสีย** ของการกำจัดขยะโดยวิธีนี้คือ ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการสร้างโรงงาน ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ การดูแลรักษาค่อนข้างสูง ต้องแยกขยะที่เผาไหม้ได้และที่เผาไหม้ไม่ได้ออกจากกัน และการเผาขยะเองก็ก่อให้เกิดอากาศเสียขึ้น อย่างไรก็ตาม การกำจัดขยะโดยการเผาในโรงงานนี้เป็นที่นิยมใช้กันมาก เพราะเป็นวิธีการกำจัดขยะที่ดีที่สุดในปัจจุบัน

### 3.3.4 การฝังกลบอย่างถูกสุขอนามัยหรือถูกหลักสุขาภิบาล (Sanitary Landfill)

การจัดการขยะวิธีนี้ นิยมใช้วิธีนี้กันมาก เพราะค่าใช้จ่ายต่ำ บริเวณที่มีการฝังกลบอย่างถูกสุขอนามัยจะมีการปูพลาสติกพิเศษเพื่อป้องกันน้ำชะจากกองขยะ เมื่อเทกองขยะแล้วก็จะกลบเสร็จในแต่ละวัน วิธีนี้สามารถลดกลิ่น รบกวน ลดการแพร่กระจายจากสัตว์น้ำ

โรคต่าง ๆ ตลอดจนสามารถควบคุมน้ำชะจากกองขยะได้ การปรับปรุงพื้นที่ด้วยขยะ (Sanitary Landfill) เป็นวิธีกำจัดขยะที่นิยมแพร่หลายโดยเฉพาะในยุโรปและสหรัฐอเมริกา เนื่องจากสามารถกำจัดขยะ (mixed refuse) ได้ โดยไม่ต้องคัดแยกขยะ และสามารถปรับปรุงพื้นที่ให้เป็นพื้นที่ที่ดี มีประโยชน์ได้

**ข้อดี** ถ้ามีพื้นที่อยู่แล้วจะเป็นวิธีที่ประหยัดที่สุด ค่าใช้จ่ายในการลงทุนครั้งแรก ถูกกว่าวิธีอื่น สามารถใช้ได้ทั้งระยะสั้นและระยะยาว กำจัดขยะมูลฝอยได้เกือบทุกชนิด ได้พื้นที่ดินไปทำประโยชน์อื่น เมื่อฝังกลบเสร็จแล้วและง่ายต่อการดำเนินงาน

**ข้อเสีย** หาสถานที่ยากเพราะไม่มีชุมชนใดต้องการให้อยู่ใกล้ ต้องควบคุมดำเนินงานกลบให้ถูกต้อง ถ้ามีเหมืองที่เกิดจากการย่อยสลายของขยะมูลฝอย และน้ำชะขยะมูลฝอย อาจทำให้เกิดอันตรายได้ พื้นที่ฝังกลบบางแห่งต้องหาดินมาจากที่อื่น ทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย

การฝังกลบ ที่ฝังกลบต้องอยู่ห่างไกลชุมชนพอสมควร หลุมขนาดใหญ่ที่ขุดขึ้น ต้องมีการกรูกันอย่างดี เพราะจะย่อยได้ง่าย การกำจัดขยะด้วยวิธีนี้มีปัญหาเรื่องการขนส่ง หากเมืองขนาดใหญ่อย่างกรุงเทพฯ จะขนขยะไปฝังกลบที่ไหนจึงจะไม่สิ้นเปลืองค่าขนส่งขยะจนเกินไป วิธีฝังกลบจึงทำได้เฉพาะเมืองขนาดเชียงใหม่ หาดใหญ่ นครราชสีมา เท่านั้น

3.3.5 การนำขยะไปทิ้งทะเล (Dumping Sea) ตามปกติ ผิวดินของพื้นน้ำแหล่งต่าง ๆ โดยเฉพาะทะเล มหาสมุทร เป็นที่ทับถมสิ่งปฏิกูลตามธรรมชาติ ได้อย่างกว้างขวางอยู่แล้ว แต่เมื่อในปัจจุบัน พื้นผิวโลกที่เป็นพื้นดินนับวันจะมีน้อยลงและมีค่ามากขึ้น การนำขยะไปทิ้งทะเล มหาสมุทร จึงนิยมทำกันในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ในสหรัฐอเมริกา ขยะที่นิยมทิ้งในทะเลได้แก่ สิ่งปฏิกูลจากโรงงานอุตสาหกรรม สารพิษต่าง ๆ กากสารกัมมันตรังสี และวัสดุแข็งอื่น ๆ

**ข้อดี** ของการกำจัดขยะโดยนำไปทิ้งทะเล เป็นวิธีที่ง่าย ทะเล มหาสมุทรกว้างใหญ่ รับขยะได้มาก

**ข้อเสีย** สารพิษเข้าสู่องค์ประกอบต่าง ๆ ของระบบนิเวศทางทะเล แพร่กระจายไปทั่ว การนำขยะไปทิ้งตามลุ่มน้ำท่วมขัง ถมที่

### 3.3.6 การนำขยะกลับไปใช้ประโยชน์ใหม่ (Re-cycle and Re-use)

ขยะบางประเภทสามารถนำกลับไปใช้ประโยชน์ได้ใหม่ เช่น แก้ว กระดาษ พลาสติก โลหะต่าง ๆ วิธีนี้ช่วยลดขยะและลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การนำกลับไปใช้ใหม่ (Re-cycle and Re-use) ขยะที่ทิ้งไว้ในแต่ละวันจากอาคารสถานที่ต่าง ๆ มากมายนั้น ยังนับว่ามีสิ่งของบางอย่างที่แม้ไม่มีประโยชน์สำหรับสถานที่หนึ่ง แต่อาจเป็นความต้องการของผู้อื่นได้ เช่น กระดาษทุกชนิด สามารถนำกลับไปทำเป็นกระดาษกลับมาใช้ใหม่ได้ ซึ่งเป็นการลดต้นทุนการผลิตกระดาษลงได้ส่วนหนึ่งและเป็นการสงวนทรัพยากรธรรมชาติได้ด้วย หรือแม้แต่กล่องกระดาษที่ทิ้งตามบริษัท ห้างร้าน ก็อาจนำไปใช้บรรจุสินค้าต่าง ๆ ตามท้องตลาดได้เป็นต้น

3.3.7 การนำขยะไปเป็นอาหารสัตว์ (Hog Feeding) ขยะจำพวกเศษอาหาร ผัก ผลไม้ จากอาคารบ้านเรือน ร้านอาหาร ภัตตาคาร ตลาดสด นำไปเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู วัว เป็ด ไก่ แพะ แกะ ปลา จะเป็นการลดปริมาณขยะลงได้จำนวนหนึ่ง เพราะในแต่ละวันเศษอาหารจะมีปริมาณนับร้อยตัน การแยกขยะประเภทเศษอาหาร เพื่อนำไปเลี้ยงสัตว์จึงนับเป็นวิธีที่สะดวกและประหยัดได้มากที่สุด แต่ข้อเสียในการนำขยะพวกเศษอาหารไปเลี้ยงสัตว์นี้ อาจทำให้เกิดอันตรายแก่สัตว์เลี้ยง และผู้ที่บริโภคสัตว์เลี้ยงขึ้นได้ ถ้าในเศษอาหารมีพวกเชื้อโรคปะปนอยู่และถ้านำเศษอาหารที่ได้ไปให้ความร้อนก่อนก็จะทำให้เกิดความปลอดภัยยิ่งขึ้น

### 3.4 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการขยะ

#### ความหมาย

ตามคำจำกัดความ ตามมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ.2535

1. ขยะ (waste) หมายถึง สิ่งของเหลือทิ้งจากกระบวนการผลิตและอุปโภค ซึ่งเสื่อมสภาพจนใช้การไม่ได้หรือไม่ต้องการใช้แล้ว บางชนิดเป็นของแข็งหรือกากของเสีย มีผลเสียต่อสุขภาพทางกายและจิตใจ เนื่องจากความสกปรกเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค ทำให้เกิดมลพิษ และทัศนะอุจาด

2. มูลฝอยหมาย (Solid Waste) ความว่า เศษกระดาษ เศษผ้า เศษอาหาร เศษสินค้า วัสดุพลาสติก ภาชนะที่ใส่อาหาร ถัง มูลสัตว์ หรือซากสัตว์

จากความหมายดังกล่าวสรุปได้ว่า ขยะมูลฝอย หมายถึง สิ่งของเหลือทิ้งจากกระบวนการผลิตและอุปโภค ซึ่งเสื่อมสภาพจนใช้การไม่ได้หรือไม่ต้องการใช้แล้วบางชนิดเป็นของแข็งหรือกากของเสีย มีผลต่อสุขภาพทางการและจิตใจ เนื่องจากความสกปรกเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค ทำให้เกิดมลพิษและทัศนะอุจาด เช่น การทิ้งขยะลงในแหล่งน้ำและการเกิดกลิ่นเน่าเหม็นจากกองขยะ

#### ประเภทของขยะ

กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แบ่งประเภทขยะออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ขยะทั่วไป เป็นขยะจากสำนักงาน ถนนหนทาง การก่อสร้าง ได้แก่ กระดาษ กิ่งไม้ ฟางข้าว แก้วกระเบื้อง ยาง เศษอิฐ กรวด ทราย ขยะประเภทนี้ ไม่กำหนดการย่อยสลายและเน่าเหม็น การกำจัดขยะโดยทั่วไปควรคัดแยกขยะที่สามารถนำมาใช้ใหม่ก่อนการกำจัด

2. ขยะอินทรีย์ เป็นขยะจากครัวเรือน ภัตตาคาร โรงอาหาร ตลาดสด และการเกษตรกรรม ได้แก่ เศษอาหาร เศษผัก เศษเนื้อ เศษผลไม้ ซากสัตว์ มูลสัตว์ ขยะประเภทนี้จะเป็นพวกที่ย่อยสลายและเน่าเปื่อยได้ง่าย

3. ขยะอุตสาหกรรม เป็นเศษวัสดุที่เกิดจากการผลิต หรือขั้นตอนการผลิตของโรงงานอุตสาหกรรมอาจเป็นสารอินทรีย์ที่เน่าเปื่อย ซึ่งขึ้นอยู่กับชนิดของอุตสาหกรรม

4. ขยะติดเชื้อและขยะอันตราย เป็นขยะจากสถานพยาบาลหรืออื่นๆ ซึ่งต้องใช้กรรมวิธีในการทำลายเป็นพิษ ได้แก่ วัสดุที่ผ่านการใช้ในโรงพยาบาล แบตเตอรี่ กระป๋องสี ฟิล์มถ่ายรูป การกำจัดขยะติดเชื้อจากโรงพยาบาลจะทำลายโดยการเผาในเตาเผา ส่วนขยะอันตรายอื่นๆ ต้องมีการดำเนินการอย่างระมัดระวัง

ขยะมูลฝอยถือว่าเป็นผลผลิตที่เหลือใช้ ซึ่งอาจเกิดจากมนุษย์ สัตว์ และพืช เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการจัดแบ่งประเภทขยะมูลฝอยตามหลักเกณฑ์ใดก็ตามสามารถสรุปแหล่งที่มาของขยะมูลฝอยที่สำคัญได้ดังนี้

1. เกษตรกรรม มีขยะมูลฝอยหรือของเหลือใช้ที่เกิดขึ้นได้ เช่น เมล็ดพืช ผัก ผลไม้ เศษหญ้า เป็นต้น ส่วนใหญ่จะถูกทิ้งอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม เพราะไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้หมด บางชนิด ไม่สามารถสร้างรายได้หรือต้องการให้เป็นปุ๋ยตามธรรมชาติ แต่ของเหลือใช้จากการเกษตรบางชนิด สามารถนำมาใช้แปรสภาพเป็นของเหลือใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไปได้อีก เช่น เศษฟาง เปลือกถั่ว ชังข้าวโพด ฟาง ต้นอ้อย สามารถนำมาผลิตเป็นอาหารสัตว์และใช้คลุมดินได้อีก แต่ปัจจุบันการเกษตรกรรมก่อให้เกิดขยะมูลฝอยที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและบางชนิดอาจเป็นอันตรายต่อชีวิตของมนุษย์

2. อุตสาหกรรม ปัจจุบันขยะมูลฝอยส่วนใหญ่เกิดจากแหล่งอุตสาหกรรม โดยมีแนวโน้มปริมาณเพิ่มมากขึ้น และเป็นขยะมูลฝอยที่มีลักษณะอันตราย ซึ่งต้องมีการเก็บรวบรวม การบำบัดและวิธีการกำจัดขยะที่ปลอดภัยและพิเศษเฉพาะ ตัวอย่างขยะที่ทิ้งมาจากโรงงานอุตสาหกรรมจะมีปริมาณและคุณลักษณะแตกต่างกันไป ตามประเภทและขนาดของโรงงาน

3. โรงพยาบาล จัดอยู่ในกลุ่มขยะมูลฝอยที่เสี่ยงอันตราย เพราะอาจทำให้เกิดผลเสียต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมได้

4. ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของชุมชนเมืองหรือชนบท ก็ล้วนมีขยะมูลฝอยหรือของเหลือใช้ที่เกิดขึ้นจากบ้าน อาคาร ที่พักอาศัย ย่านการค้า ตลาดสด สถานที่ประกอบการ เส้นทางคมนาคม โรงเรียน และสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน โดยต้องคำนึงถึงความปลอดภัยต่อสุขภาพอนามัยและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ

ปริมาณการเปลี่ยนแปลงขยะมูลฝอยที่เกิดจากการดำรงชีวิตหรือขยะมูลฝอยของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ลักษณะชุมชนหรือที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ท้องถิ่น
2. ความหนาแน่นของประชากรในชุมชน
3. ฤดูกาล มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงขยะเป็นอย่างมาก
4. สภาวะเศรษฐกิจหรือรายได้ ชุมชนที่มีฐานะดีย่อมมีกำลังในการซื้อสินค้าสูงกว่าชุมชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ

5. อุปนิสัยของประชาชนในชุมชน ประชาชนที่มีอุปนิสัยรักษาความสะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย จะมีปริมาณในการเก็บขนมากกว่าประชาชนที่มีอุปนิสัยมักง่ายและไม่เป็นระเบียบ

6. การจัดการบริการเก็บขยะมูลฝอย องค์ประกอบนี้ก็เป็นผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงปริมาณขยะมูลฝอย

7. ความเจริญของอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี เนื่องจากคนบริโภคอาหารสำเร็จมากขึ้น

สำหรับประเทศไทยมีอัตราการเพิ่มของปริมาณขยะ ถึงร้อยละ 3 ต่อปี สาเหตุหลักเกิดจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรซึ่งคิดเป็นร้อยละ 1 ต่อปี เห็นได้ว่าขยะมูลฝอยมีอัตราเพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากรและเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา

#### 4. หลักสูตรสมบัติผู้ดีสี่เป็นสุข

พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ได้ให้ความหมาย คำว่า “ผู้ดี” หมายถึง บุคคลผู้มีความประพฤติดี มีจรรยาบรรณที่ดีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เช่น ย่อมรักษาความเรียบร้อยมีกิริยาอันเป็นที่รัก ไม่ทำอุจาดลามก ใจดี มีสัมมาคารวะ ไม่เห็นแก่ตัว ปฏิบัติการงานดี ซื่อสัตย์สุจริต

(<http://olddreamz.com/bookshelf/properties/properties.html>)

ผู้ดี มิใช่เกิดจากบุคคลที่มีชาติตระกูลสูง หรือร่ำรวยด้วยทรัพย์สินเงินทองแต่ประการใด แต่ผู้ดีเกิดจากการฝึกฝนอบรมมาดีทั้งด้านการกระทำ การพูด ระบบการคิด จรรยาบรรณ รู้จักมีกาลเทศะ รวมทั้งมีศีลธรรมและจริยธรรม

ลักษณะของผู้ดี คือ จะทำ จะพูด หรือจะคิดสิ่งใดก็ตามจะไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน เมื่อทำ เมื่อพูด เมื่อคิดแล้วผู้รู้ทั้งหลายก็ไม่ติเตียนสิ่งเหล่านั้นในภายหลัง ดังนั้น ผู้ดีจึงมีคุณลักษณะแห่งความดีที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาความประพฤติ หรือจรรยาได้ ๓ ทาง คือ

1. กายจริยา คือ การทำดีทางกาย หมายถึง มีลักษณะการยืน เดิน นั่ง นอนที่ดี มีความสุภาพเรียบร้อย ชวนมอง

2. วาจจริยา คือ การทำดีทางวาจา หมายถึง มีลักษณะการพูดจาปราศรัยที่อ่อนหวาน นุ่มนวล ชวนฟัง

3. มโนจริยา คือ การทำดีทางใจ หมายถึง มีลักษณะของความนึกคิดทางใจที่ออกมาในความนึกคิดที่ดี ประกอบด้วยมีความเมตตากรุณา มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น

### ลักษณะสมบัติของผู้ดี

ลักษณะสมบัติของผู้ดีนั้น ตามที่เจ้าพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) เรียบเรียงขึ้นครอบคลุมทั้งกายจรรยา วาจจรรยา และมนจรรยา หรือ กาย วาจา ใจ สามารถแยกประเภทออกได้เป็น 10 หมวด ดังนี้

#### 1. ผู้ดี ย่อมรักษา ความเรียบร้อย

กายจรรยา คือ

- (1) ย่อมไม่ใช้กิริยาขำกรายบุคคล เช่น เมื่อเดินเข้าใกล้ใครก็หลีกไปในระยะที่พอเหมาะ ไม่ยกมือยกเท้าให้กระทบใคร ไม่ชี้มือหรือยกมือให้ผ่านใคร หรือข้ามศีรษะใคร ไม่ว่าเขาจะนั่ง นอน ยืน เดิน ไม่เหยียดเท้าใส่ใคร เมื่อท่านผู้ใหญ่นั่งอยู่ ไม่เดินเฉียดไป ต้องคลานไป หรือเดินก้มหลังไป
- (2) ย่อมไม่อาจเอื้อมในที่ต่ำสูง เช่น เมื่อผู้ใหญ่นั่งอยู่จะทำอะไรในที่สูง หรือจะหยิบอะไรในที่สูงกว่าท่าน ต้องขอประทานโทษท่านก่อนจึงทำและทั้งไม่ละลาบละลั้งอาจเอื้อมจับต้องของสูง เช่น ศีรษะ หรือหน้าตาใคร ๆ ที่ไม่ใช่ลูกหลานของตน โดยผู้นั้นมีได้อนุญาตให้ทำเป็นอันขาด
- (3) ย่อมไม่ล่วงเกินถูกต้องผู้อื่น ซึ่งไม่ใช่หยอกกันฐานเพื่อน หมายความว่า การที่จะถูกต้องตัวผู้อื่นนั้น ต้องระมัดระวังถ้าเป็นผู้ใหญ่กว่า หรือคนที่ไม่ได้คุ้นเคยอย่างเพื่อนกัน
- (4) ย่อมไม่เสียดสีกระทบกระทั่งกายบุคคล หมายความว่า ตามปรกติร่างกายผู้อื่นนั้นไม่ควรถูกต้อง หากมีความจำเป็นจะต้องเสียดสีกระทบกระทั่ง เช่น ในขบวนพาหนะ ต้องขอประทานโทษก่อนจึงเสียดสีไปได้เป็นต้น
- (5) ย่อมไม่ลุกนั่งเดินเหินให้พรวดพราดโดนผู้คนหรือสิ่งของแตกเสียหาย หมายความว่า ขณะที่เรานั่งอยู่ ยืนอยู่ นอนอยู่ ก่อนที่จะเคลื่อนที่ไป เช่น จะลุกขึ้นเป็นต้น ต้องนึกก่อนว่าเราจะลุกไป จะไปทางไหน ตรวจดูให้รอบตัวก่อนว่า มีอะไรกีดขวางอยู่บ้าง เมื่อดูรอบคอบแล้วจึงค่อยลุกขึ้นเคลื่อนที่ไป เช่น นั่งอยู่ในโต๊ะเรียน เมื่อนึกก่อนได้เช่นนี้ ก็จะไม่มีเสียงโครมครามโดนโน่น โดนนี่
- (6) ย่อมไม่ผ่านหน้าหรือบังตา เมื่อเขาดูสิ่งใดอยู่ เว้นแต่เป็นที่เฉพาะไป หมายความว่า เมื่อผู้อื่นกำลังยืนหรือนั่งดูสิ่งใดอยู่ เมื่อมีความจำเป็นจะต้องผ่านไปควรผ่านไปทางหลังท่าน ถ้าจำเป็นต้องผ่านกลางไปก็ควรขอประทานโทษเสียก่อนจึงไป
- (7) ย่อมไม่ส่งของให้ผู้อื่นด้วยกิริยาอันเสือกไสผลักโยน หมายความว่า เมื่อจะส่งของให้ใครต้องถือของหงายมือ แล้วส่งให้ถึงมือผู้รับ เช่น ตักบาตรก็ต้องตักด้วยความสุภาพเรียบร้อยผู้อื่น เมื่อเขาดูสิ่งใดอยู่ เว้นแต่เป็นที่เฉพาะไป เมื่อเขาดูสิ่งใดอยู่ เว้นแต่เป็นที่เฉพาะไป หมายความว่า เมื่อผู้อื่นกำลังยืนหรือนั่งดูสิ่งใดอยู่ เมื่อมีความจำเป็นจะต้องผ่านไปควรผ่านไปทางหลังท่าน ถ้าจำเป็นต้องผ่านกลางไปก็ควรขอประทานโทษเสียก่อนจึงไป

(8) ย่อมไม่เอิกอิ่งเมื่อเวลาผู้อื่นทำกิจ หมายความว่า เมื่อผู้อื่นกำลังทำกิจอยู่ เมื่อจะเดินต้องค่อย ๆ เดิน เมื่อจะพูด ต้องค่อย ๆ พูด เพื่อให้เขาได้ทำโดยปลอดโปร่ง ขณะที่ผู้อื่นกำลังฟังอะไรอยู่ เช่น กำลังฟังครูสอน ฟังปาฐกถา ฟังพระเทศน์ กำลังดูละคร ฟังดนตรี เป็นต้น ต้องไม่พูดไม่คุยกัน หรือไม่ทำเสียงดังดัง หรือเคาะโต๊ะเคาะพื้นให้มีเสียงเป็นที่รำคาญแก่ผู้อื่น

(9) ย่อมไม่อื้ออิ่งในเวลาประชุมสดับตรับฟังหมายความว่า ขณะที่ผู้อื่นกำลังฟังอะไรอยู่ เช่น กำลังฟังครูสอน ฟังปาฐกถา ฟังเทศน์ กำลังดูละคร ฟังดนตรี เป็นต้น ต้องไม่พูดไม่คุยกัน หรือไม่ทำเสียงดังดัง หรือ เคาะโต๊ะเคาะพื้นให้มีเสียงเป็นที่รำคาญแก่ผู้อื่น

(10) ย่อมไม่แสดงกิริยาตึงตัง หรือพูดจาอีกทีในบ้านแขกหมายความว่า เมื่อไปหาท่านถึงบ้านท่านไม่ควรทำให้มีเสียงตึงตัง หรือพูดจาส่งเสียงดังผิดปกติ หรือดูดันชู้वादผู้หนึ่งผู้ใด ให้เป็นที่สะเทือนใจ

**วจีรียา** หมายความว่า การพูดจาให้เรียบร้อย แยกออกได้ดังนี้ คือ

(1) ย่อมไม่สอวดสวนวาทหรือแย้งชิงพูด หมายความว่า ขณะที่ผู้อื่นกำลังพูดอยู่ ไม่ควรพูดสอดแทรกขึ้นในขณะนั้น ต้องรอให้ท่านพูดจบเสียก่อน หากจำเป็นจะต้องพูด ก็ต้องให้จบระยะหนึ่งแล้วขอประทานโทษก่อนจึงพูด ไม่ชิงกันพูด ไม่แย้งกันพูด ไม่พูดพร้อมกัน

(2) ย่อมไม่พูดด้วยเสียงอันดังเหลือเกิน หมายความว่า เมื่อจะสนทนาปราศรัยกัน ต้องพูดด้วยน้ำเสียงตามปกติ พอได้ยินชัดเจน อยู่ใกล้กันพูดค่อย ๆ ก็ได้ยิน

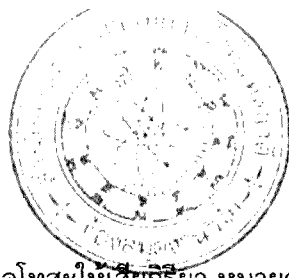
(3) ย่อมไม่ใช้เสียงवाद หรือพูดจากระโชกกระชาก หมายความว่า เมื่อจะพูดกับใคร ๆ ต้องใช้เสียงตามปกติ พอเหมาะพอควรแก่เรื่องและบุคคล ทำเสียงให้หนักแน่นและเยือกเย็น

(4) ย่อมไม่ใช้วาทอันหักหาญตึงตัน หมายความว่า เมื่อได้ฟังผู้อื่นพูดคลาดเคลื่อนปรารภจะคัดค้านก็ควรขอโทษก่อนจึงพูดคัดค้าน หรือ เมื่อจะให้ผู้ใดกระทำการสิ่งใดไม่ควรพูดจากหักหาญตึงตันเอาแต่ใจตนเป็นประมาณควรชี้แจงอย่างมีเหตุผลให้เขาเชื่อและกระทำตาม

(5) ย่อมไม่ใช้ถ้อยคำอันหยาบคาย หมายความว่า ไม่ว่าจะพูดกับใคร ในเวลาใด ในสถานที่ใด ด้วยเรื่องอะไร ต้องพูดด้วยน้ำเสียงสุภาพ นุ่มนวล อ่อนหวาน จับใจ สบายหู

**มโนจรียา** หมายความว่า การคตินึกในทางที่ดี แยกออกได้ดังนี้

(1) ย่อมไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านกำเรบหึงโยโส หมายความว่า ต้องทำใจให้ติดอยู่ในการทำงานที่กำลังทำอยู่ มุ่งทำงานให้สำเร็จเสร็จสิ้นเป็นเรื่อง ๆ ไป ไม่ทำรวนเรจับจด คิดฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ เห็นดีเห็นชอบเพียงชั่วขณะ หรือเมื่อได้ทำงานอะไรทำสำเร็จแม้แต่เพียงเล็กน้อยก็ทำหึงโยสินิกว่าไม่มีใครสู้ได้ ต้องสะกดอกสะกดใจ มุ่งทำงานที่กำลังทำอยู่นั้นให้สำเร็จเป็นเรื่อง ๆ ไป เช่น เรียนอยู่ในชั้นใดก็มุ่งให้ได้ความรู้สมชั้นที่เรียน เรียนอยู่ในชั่วโมงใดก็ตั้งใจเรียนให้ได้ความรู้ในชั่วโมงนั้น ไม่เอางานของชั่วโมงหนึ่งไปทำในชั่วโมงอื่น ไม่เอางานของวันหนึ่งไปทำในอีกวันหนึ่ง ทำงานให้เสร็จเป็นระยะตามที่มีอยู่ ตั้งใจแน่วแน่ลงในการทำงานนั้น ๆ



(2) ย่อมไม่บันดาลโทษให้เสียกิริยา หมายความว่า ต้องไม่แสดงความเดือดดาล อุญเฉียวพลุ่งพล่านด้วยอำนาจโทษ ตามปกติเรายู่กันเป็นหมู่เป็นคณะ เป็นครอบครัว เป็นบ้าน เป็นเมือง คนที่อยู่รวมกันเช่นนี้ ก็ต้องมีกระทบกระทั่งกันบ้างเป็นธรรมดา ไม่มากก็น้อย เข้าทำนองที่ว่า ลื่นกับพื้นย่อมกระทบกันบ้างเป็นธรรมดา เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็ตองอดทน เมื่อได้ประสบอารมณ์ที่ไม่พอใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ถูกเขาตำว่าเสียดสีก่อนที่จะตอบต้องคิดเสียก่อน โบราณท่านสอนว่า ให้นับสิบเสียก่อนจึงค่อยตอบ นี่ก็เป็นเครื่องเตือนใจได้อย่างดี

## 2. ผู้ดี ย่อมไม่ทำอุจาดลามก

กายจรรยา ในข้อนี้หมายถึงการแสดงอาการที่กระทำด้วยกายในทางที่เสียหายซึ่งผู้ดีไม่ควรทำไม่ว่าในที่ใด ๆ ทั้งสิ้น แยกออกได้ดังนี้

(1) ย่อมใช้เสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวอันสะอาด และแต่งโดยเรียบร้อยเสมอ หมายความว่า เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มนั้นจะเป็นชนิดใดก็ตาม ต้องระวังไม่ให้เหม็นสาบ จนเข้าใกล้ใครเป็นที่รำคาญของคนทั้งหลาย การแต่งตัวก็นุ่งห่มให้สมควร เป็นนักเรียนก็ต้องแต่งแบบนักเรียน เป็นเด็กก็ต้องแต่งอย่างเด็ก ไปงานอะไรก็ต้องแต่งให้เหมาะสมแก่งานนั้น ไม่ปล่อยให้มีอะไรน่ารังเกียจ เช่น เประเปื้อนสกปรกโสรม หรือผิระเปียบ ต้องแต่งตัวให้เรียบร้อยตามโอกาสนั้น ๆ

(2) ย่อมไม่แต่งตัวในที่แจ้ง หมายความว่า การแต่งตัวนั้นมีความจำเป็นจะต้องเปลือยกายบางส่วน เช่น ก่อนสวมเสื้อต้องเปลือยกายส่วนนั้น แล้วผลัดของเก่าออกเอาของใหม่แทน ในเวลาเช่นนี้ควรทำในที่มืดชิดเพื่อมิให้เป็นที่ยูจาดตา

(3) ย่อมไม่จ้มคิ้วคิ้วและแกะเการ่างกายในที่ชุมชน หมายความว่า ขณะที่อยู่ในที่ชุมชนไม่จ้มคิ้วในโต๊ะอาหาร ไม่แปร่งฟันในโต๊ะอาหาร ไม่คิ้วคิ้วภายในเครื่องแต่งตัวตามร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง ไม่แกะแกะเการ่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง หากมีความจำเป็นต้องปลีกตัวออกจากที่ประชุมนั้นก่อนจึงทำ

(4) ย่อมไม่กระทำการที่ควรจะทำในที่ลับในที่แจ้ง หมายความว่า กิริยาอาการบางอย่างซึ่งควรจะทำในที่ลับ ก็ต้องทำในที่ลับ อย่าไปทำในที่แจ้ง อาจกลายเป็นลามกอนาจารก็ได้ แม้มีความจำเป็นก็ควรหาทางหลีกเลี่ยงเท่าที่สามารถจะทำได้ เช่น การถ่ายอุจจาระ หรือปัสสาวะ เป็นต้น ซึ่งเป็นการที่ควรต้องทำในที่ลับ ก็ควรทำในที่ลับ เมื่อมีความจำเป็นแต่หาห้องลับไม่ได้ก็ควรหาที่กำบังคน เพื่อมิให้เป็นการอุจาดตาของผู้พบเห็น ดังนี้ เป็นต้น แม้การอย่างอื่นก็โดยทำนองนี้

(5) ย่อมไม่หาเวรให้ปรากฏในที่ชุมชน หมายความว่า อาการที่หาเวรนั้นเป็นการแสดงออกทางธรรมชาติ แต่เพราะเหตุที่การหาเวรนั้นต้องอ้าปาก ปากเปิดมองเห็นอวัยวะภายในปาก ขณะที่อยู่ในที่ประชุมแสดงอาการอย่างนั้น ก็ทำให้ผู้ที่เห็นเกิดความสะอิดสะเอียน เหตุนี้จึงควรระมัดระวังไว้เสมอ หากอาการเช่นนั้นจะมีขึ้น ก็ควรใช้ผ้าเช็ดหน้าปิดปากไว้ก่อนหรือปลีกตัวออกจากหมู่ชั่วขณะหนึ่ง ยิ่งในขณะที่กำลังรับประทานอาหารด้วยแล้วยังจำเป็นต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ

(6) ย่อมไม่จามด้วยเสียงอันดังและโดยไม่ป้องกันกำบัง หมายความว่า การไอจามเป็นอาการอย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นแก่คนทั่วไป เมื่อจะไอหรือจามไม่ว่าจะอยู่ในที่ใด ๆ ต้องพยายามให้เสียงไอจามนั้นเบาที่สุดที่จะเบาได้ และต้องใช้ผ้าเช็ดหน้าป้องปิดปากไว้ให้ทันท่วงที ถ้าสมารถจะเอาผ้านั้นชุบน้ำระเหยอย่างใดอย่างหนึ่งได้ก็ยิ่งดีมาก ทั้งนี้เพื่อป้องกันการกระจายของโรคหรือป้องกันมิให้ฝอยน้ำลายกระเซ็นออกไปถูกต้องใครหรือสิ่งใดได้

(7) ย่อมไม่บ้วนซากด้วยเสียงอันดัง หรือให้เประเปื้อน ให้เป็นที่รังเกียจ หมายความว่า ตามปกติน้ำลายไม่ควรบ้วนไม่ว่าในที่ใด ๆ เว้นแต่เมื่อถึงคราวจำเป็น ก็ไม่ควรให้เสียงถ่มซากเลยเป็นอันขาด แม้ที่บ้วนแล้ว ก็ต้องดูว่าควรหรือไม่ควร ถ้าอยู่ในรถ ในเรือโดยสาร ไม่ควรบ้วนหรือถ่มทางหน้าต่าง หากไม่มีที่บ้วนโดยเฉพาะ ก็ต้องทำให้มิดชิดเพื่อมิให้เป็นการแพร่เชื้อน้ำลายเช่นนั้น

(8) ย่อมไม่หลุกหลนเลอะเทอะมูมมามในการบริโภค หมายความว่า ในการบริโภคอาหารนั้น ต้องการความสะอาดมาก หากมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เห็นเป็นสิ่งที่สกปรกอยู่ก็ทำให้รับประทานอาหารไม่ได้ เป็นต้นว่าไม่ควรรีบดักแบ่งอย่างหลุกหลน ไม่ควรดักเลอะเทอะออกขอบจานของกลางหรือหกกราด ส่งในจานตนเองก็ไม่ควรดักมากเกินไป และไม่ควรดักสุ่ม ๆ ปนชนิดกัน จะรับประทานก็ไม่คำโตจนเกินไป และไม่ควรถูให้มีเสียง เช่น เคี้ยวดังหรือซดน้ำดัง ไม่ควรพูดคุยเวลาอาหารอยู่ในปาก

(9) ย่อมไม่ถูกต้องหรือหยิบยื่นสิ่งที่ผู้อื่นจะบริโภคด้วยมือตน หมายความว่า ขณะที่กำลังรับประทานอาหารอยู่นั้น เมื่อจะหยิบอาหารสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น ผลไม้หรือผักหรือของอื่นส่งให้ผู้อื่น ไม่ควรจับต้องสิ่งนั้นด้วยมือควรใช้ช้อนหรือส้อมกลางที่มีอยู่นั้นส่งให้ หรือหยิบทั้งภาชนะส่งให้ ทั้งนี้เพื่อกันความสกปรกอันอาจมีได้

(10) ย่อมไม่ล่วงล้ำ ข้ามหยิบ ของบริโภคผ่านหน้าผู้อื่น ซึ่งควรขอโทษและขอให้เขาส่งได้ หมายความว่า ขณะที่กำลังบริโภคร่วมกันอยู่นั้นจะต้องการของสิ่งใด ไม่ควรหยิบยกข้ามหรือผ่านหน้าผู้อื่น หากมีความจำเป็นจะต้องหยิบยกจริง ๆ ก็ควรขอประทานโทษเขาแล้วขอให้เขาช่วยหยิบส่งให้ก็จะนำดีขึ้น แต่ระเบียบในโต๊ะอาหารที่ถูกต้องนั้นควรบอกให้ผู้รับใช้หยิบส่งให้

(11) ย่อมไม่ละลาบละล้งเอาของผู้อื่นมาใช้ในการบริโภค เช่น ถ้วยน้ำและผ้าเช็ดมือ เช่น ถ้วยน้ำ และผ้าเช็ดมือ เป็นต้น หมายความว่า ในการรับประทานอาหารนั้นมีของที่ใช้ร่วมกันก็มี มีของที่ใช้เฉพาะคนก็มี เช่น ภาชนะใส่อาหารกลางวันรวมกันแต่เครื่องใช้เฉพาะตนคือ ช้อนส้อม ถ้วยน้ำ ผ้าเช็ดมือ ของที่ใช้เฉพาะเช่นนี้ต้องระมัดระวังอย่างละลาบละล้งไปใช้ของผู้อื่นเข้า เพราะของเหล่านี้เป็นของประจำเฉพาะตัวของแต่ละคนจึงไม่ควรใช้ปะปนกัน

(12) ย่อมไม่เอาเครื่องใช้ของตน เช่น ช้อนส้อมไปล้วงตักสิ่งบริโภคซึ่งเป็นของกลาง เช่น ช้อนส้อมไปตักสิ่งบริโภคซึ่งเป็นของกลาง หมายความว่า ในการรับประทานอาหารร่วมกัน

หลาย ๆ คนนั้น เขาแยกของใช้ไว้เป็นของเฉพาะตัวก็มี เป็นของใช้ร่วมกันก็มี ถ้าถึงซัณส้อมแล้ว เขามีเฉพาะตัวที่เดียว และเขามีช้อนกลางประจำไว้ตามภาชนะอาหารนั้น ๆ ในการนั้นต้องใช้ช้อนกลางร่วมกันคือการใช้ช้อนกลางแบ่งอาหารจากชามกลางมา ไม่ควรใช้ช้อนส้อมของตนไปตักอาหารแบ่งมาใส่ภาชนะของตน ทั้งนี้ก็เพื่อกันความสกปรกอันมีได้เพราะทำเช่นนั้น

(13) ย่อมระวัง ไม่พูดจาตรงหน้าผู้อื่นให้ใกล้ชิดเหลือเกิน หมายความว่า ในการพูดจาสนทนาปราศรัยกันตามปรกตินั้นควรใช้เสียงพอเหมาะไม่ดังเกินไป มาเบาเกินไป และในการพูดนั้นก็ควรย่นหนัวย่นตาเข้าไปพูดจนใกล้ชิดนัก เพราะอาจจะได้กลิ่นลมปาก ซึ่งอาจเหม็นจนผู้อื่นเหลือทนก็ได้หรือมิฉะนั้นฝอยน้ำลายอาจจะกระเซ็นเข้าหากันก็ได้ เพราะฉะนั้น จึงควรอยู่ในที่ที่เหมาะสมและไม่ตรงหน้าใกล้ชิดจนเกินไป ทั้งนี้เพราะกันความเบื้อหน่ายของกันและกัน เพื่อกันความรังเกียจกันแลกัน อาจมีได้ เพราะเหตุที่แสดงกิริยาเช่นนั้น

วจีจริยา ข้อนี้หมายถึงการไม่พูดคำลามกหรือพูดถึงสิ่งอันลามกในที่ประชุมชนหรือในขณะกำลังรับประทานอาหารแยกออกได้ดังนี้

(1) ย่อมไม่กล่าวถึงสิ่งโสโครกพึงรังเกียจในท่ามกลางประชุมชน หมายความว่า การกล่าวถ้อยคำใด ๆ ซึ่งเป็นการพูดถึงสิ่งโสโครกต่าง ๆ เช่น ของเน่าของเหม็น หรือพูดถึงสิ่งสกปรกต่าง ๆ ในที่ประชุมชน ไม่เป็นการสมควรแท้ ความจริงการพูดคำเช่นนั้นไม่ว่าในที่ใด ๆ ในเวลาใด ๆ กับบุคคลใด ๆ ย่อมไม่เป็นมงคลแก่ปากของตนเลยเพราะอย่างนี้จึงต้องพูดแต่สิ่งที่ดีงามในที่ทุกสถานและในกาลทุกเมื่อ

(2) ย่อมไม่กล่าวถึงสิ่งควรปิดบังในท่ามกลางประชุมชน หมายความว่า สิ่งที่ควรปิดบังนั้นได้แก่สิ่งที่ควรละอาย หรือเรื่องที่เปิดเผยให้คนอื่นรู้จะเกิดความเสียหายแก่ตน แก่หมู่หรือแก่ชาติบ้านเมือง จึงไม่นำมาพูดในท่ามกลางประชุมชน เพราะเป็นเรื่องที่ควรสงวนไว้พูดเฉพาะกับบุคคลที่ไม่เป็นภัยอันตรายแก่ตนและใคร

มโนจริยา ข้อนี้หมายถึงความคิดเห็นแต่ในความบริสุทธิ์สะอาดอันมีอยู่ในใจของเรา เราควรตั้งความคิดเห็นนั้นในทางที่ชอบที่ควรคือ

(1) ย่อมพึงใจที่จะรักษาความสะอาด ภาคสาม ผู้ดี ย่อมมีสัมมาคารวะ หมายความว่า ความสะอาดมีอยู่ ๓ ทาง คือสะอาดกาย สะอาดวาจา และสะอาดใจ ถ้าแบ่งประเภทอย่างนี้ หมายถึงความดีงามหรือความไม่ทุจริตทางกาย วาจา และใจ อีกอย่างหนึ่งความสะอาดแบ่งได้เป็น 2 ทาง คือ สะอาดภายนอก ได้แก่ ความสะอาดของร่างกาย เครื่องใช้บ้านเรือน และความเป็นอยู่ กับสะอาดภายใน ได้แก่ความสะอาดในจิตใจ ที่ว่าผู้ดีย่อมพึงใจจะรักษาความสะอาดนั้น แสดงว่าความสะอาดกายวาจาและใจก็ตาม ความสะอาดภายนอกและภายในก็ตาม จะมีขึ้นได้ก็ด้วยความรู้ความเข้าใจ และเจตนาหรือความพึงพอใจจะให้มีขึ้น ผู้ดีจึงควรศึกษาให้รู้เรื่องความสะอาดและตั้งใจรักษาความสะอาดในทุกวิถีทาง

3. ผู้ตี ย่อมมีสัมมาคารวะ ข้อนี้หมายความว่า กิริยาอาการที่แสดงออกของบุคคลที่เป็นผู้ตีนั้นย่อมแสดงออกแต่ในทางสุภาพเรียบร้อยน่าดูน่าชมเท่านั้น กิริยาอาการนี้ก็เป็นสำคัญอีกอย่างหนึ่ง โบราณท่านกล่าวไว้ กิริยาส่อชาติ มารยาทส่อสกุล เพราะฉะนั้นการแสดงกิริยาอาการที่สุภาพอ่อนโยนงดงาม จึงเป็นการสมควรที่ทุกคนควรทำอย่างยิ่ง ท่านแบ่งไว้ดังนี้

กายจิริยา หมายถึงการแสดงสัมมาคารวะทางกาย

(1) ย่อมนั่งด้วยกิริยาสุภาพเฉพาะหน้าผู้ใหญ่ หมายความว่า เมื่ออยู่กับผู้ใหญ่ต้องรู้ที่นั่งของตน ว่าตนควรจะนั่ง ณ ที่แห่งใด และควรจะนั่งอย่างไร เช่น ผู้ใหญ่อยู่กับพื้นก็ควรนั่งกับพื้น และควรนั่งพับเพียบ ในระยะห่างพอควรแก่สถานที่และฐานะที่ทำ ถ้าท่านนั่งเก้าอี้และท่านอนุญาตให้นั่งเก้าอี้ด้วยก็ควรนั่ง แต่ไม่ควรนั่งไขว่ขาหรือกระดิกเท้าตามใจชอบ ควรนั่งด้วยท่าทางสุภาพเรียบร้อย ควรแก่สถานที่และภาวะของตน

(2) ย่อมไม่ขึ้นหน้าผ่านผู้ใหญ่ หมายความว่า เมื่อเดินไปกับผู้ใหญ่ต้องเดินตามหลังท่าน และไปในระยะไม่ห่างนัก ไม่ชิดนัก เพราะถ้าเดินห่างนักพูดไม่ค่อยได้ยิน ถ้าเดินชิดนักจะสะดุด絆ท่าน ต้องเดินในระยะพอสมควรที่จะพูดถามได้ยินสะดวก ต้องไม่เดินแซงขึ้นหน้าผู้ใหญ่ หากไม่ได้เดินร่วมไปกับท่าน เมื่อท่านเดินมา มีความจำเป็นต้องผ่าน ก็ไม่ควรเดินผ่านหน้าท่านควรหาทางที่จะผ่านไปทางหลังท่าน จึงดูสุภาพ

(3) ย่อมไม่หันหลังให้ผู้ใหญ่ หมายความว่า ขณะที่อยู่ใกล้ผู้ใหญ่ไม่ว่าในที่เช่นใด ต้องไม่หันหลังให้ผู้ใหญ่ ต้องหันหน้าเข้าหาท่าน จึงดูเรียบร้อยดี

(4) ย่อมแหวกที่หรือให้ที่นั่งอันสมควรแก่ผู้ใหญ่หรือผู้หญิง หมายความว่า ขณะที่เรานั่งหรือยืนอยู่ในที่ใด ๆ ก็ตาม เช่น ในที่ชุมชน หรือในรถโดยสาร เมื่อมีผู้ใหญ่คือผู้สูงอายุ คือ คนชรา หรือผู้หญิงขึ้นมายุ่งภายหลังต้องให้ที่นั่งแก่คนเหล่านั้นตามสมควร แต่ถ้าเป็นผู้ที่อยู่ในวัยที่เสมอกัน ตามปกติไม่ต้องให้ที่นั่ง แต่ถ้าคนเหล่านั้นอัมเด้กมา หรือมีครรภ์หรือมีของหนักติดมือมาก็ต้องลุกให้ตามควร อย่างนี้จึงดูสุภาพดี

(5) ย่อมไม่ทัดหรือคาบบุหรี่ คาบกล้อง และสูบให้ควันไปรมผู้อื่น หมายความว่า เมื่อเราเข้าไปหาผู้ใหญ่หรือเดินทางไปกับผู้ใหญ่ หรืออยู่ร่วมกับผู้ใหญ่ เราไม่ควรเอาบุหรี่ปัดทุ แม้ของอื่นก็ไม่สมควร เมื่อจะสูบบุหรี่ก็ไม่ควรคาบกล้องต่อหน้าผู้ใหญ่ อีกอย่างหนึ่งในที่ชุมชน จะเป็นในที่ประชุมกันก็ตาม อยู่ในรถก็ตาม ไม่ควรสูบบุหรี่ทีเดียว ถ้ามีความจำเป็น ก็ควรอยู่ได้ลมและเบื้องหลังท่าน อย่างนี้จึงสุภาพดี

(6) ย่อมเปิดหมวกเมื่อเข้าชยาคบ้านผู้อื่น หมายความว่า เมื่อจะเข้าเขตของท่านผู้ใด ต้องแสดงความเคารพต่อเจ้าของเขตนั่น ๆ จึงเป็นการสมควรทีเดียวที่จะต้องเปิดหมวกออก

(7) ย่อมเปิดหมวกในที่เคารพ เช่น โบสถ์ วิหาร ไม่ว่าแห่งศาสนาใด หมายความว่า ตามธรรมดาคนเรานี้มีความเชื่อถือในลัทธินิยมต่าง ๆ กัน แล้วแต่ความสมัครใจของตน เป็นเสรีภาพ อย่างหนึ่งในการนับถือศาสนาในลัทธินิยมเหล่านั้น ย่อมมีสิ่งที่เคารพนับถือของผู้เชื่อถือจะได้ยึดถือเป็นหลักใจเป็นที่รวมของคนทั้งหลาย จึงมีสถานที่กลางขึ้น เรียกทั่วไปในภาษาไทยว่าวัดบ้างศาลเจ้าบ้างหรือเรียกอนุโลมเพื่อให้เข้าใจกันได้ว่า โบสถ์บ้าง วิหารบ้าง สุเหร่าบ้าง ตามที่หมายรู้กัน สถานที่เหล่านี้เราเรียกกันออกไปอีก เช่น ปุณียสถานบ้าง เจดียสถานบ้าง ตามถนัดที่จะหมายรู้กันได้ เมื่อรวมลงกันแล้วสถานที่เหล่านี้ก็เป็นที่ยึดถืออย่างสูงสุดของผู้นับถือลัทธินิยมนั้น ๆ การเข้าไปในเขตบริเวณสถานที่เหล่านั้นเช่นเดียวกับสถานที่ซึ่งตนเคารพนับถือ การแสดงความเคารพนับถือมีหลายวิธี ถ้าสวมรองเท้า เมื่อจะเข้าไปในเขตนั้น ต้องถอดรองเท้า ถ้าสวมหมวกต้องเปิดหมวก ถ้ากางร่มต้องลดร่ม แต่เรื่องการถอดรองเท้านี้ ถ้าสวมตามเครื่องแบบมีข้อบังคับว่าถอดไม่ได้ ถอดเป็นการแสดงความไม่เคารพ เช่นนี้ไม่ต้องถอดรองเท้าก็ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อจะเข้าไปในสถานที่เคารพทุกแห่งควรแสดงความเคารพก่อนเข้าไป

(8) ผู้น้อยย่อมเคารพผู้ใหญ่ก่อน หมายความว่าในการแสดงความเคารพต่อกันและกันนั้น ตามปกติผู้น้อยต้องเคารพผู้ใหญ่ก่อน แล้วผู้ใหญ่จึงรับเคารพภายหลัง เช่น เมื่อพบกัน ผู้น้อยต้องแสดงความเคารพผู้ใหญ่ เช่น ไหว้ก่อนแล้วผู้ใหญ่จึงรับไหว้ภายหลัง ข้อนี้หากอยู่ในเครื่องแบบอย่างไรในที่เช่นใดต้องทำให้เหมาะแก่กาลเทศะ

(9) ผู้ชายย่อมเคารพผู้หญิงก่อน หมายความว่าเมื่อชายหญิงได้พบกันในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ตามปกติผู้ชายต้องเคารพผู้หญิงก่อน จึงจะนับว่าเป็นมรรยาทที่ดี ทั้งนี้หมายถึงสุภาพสตรีและสุภาพบุรุษโดยทั่วไป มิใช่แก่พ่อแม่พี่ป้าน้าอาป้าตายายครูบาอาจารย์ ซึ่งต้องเคารพกันฐานญาติอยู่แล้ว

(10) ผู้ลาย่อมเป็นผู้เคารพก่อน หมายความว่าแขกผู้ไปถึงถิ่นของท่านผู้ใด ไม่ว่าผู้นั้น ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นบุคคลประเภทใด เมื่อจะลากลับฝ่ายผู้เป็นแขกต้องแสดงคารวะต่อเจ้าถิ่นโดยสถานใดสถานหนึ่ง ตามควรแก่ภาวะของตน ถ้าแขกเป็นผู้น้อยกว่า ก็ทำตามภาวะของผู้น้อย ถ้าแขกเป็นผู้ใหญ่กว่าก็ทำตามภาวะของผู้ใหญ่

(11) เห็นก่อนโดยมากย่อมเคารพก่อน หมายความว่าในการพบปะกันในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ในงานชุมนุม ในการพบปะกันในที่เช่นนั้น ตามปกติผู้ที่เห็นควรแสดงความเคารพก่อน โดยควรแก่ภาวะของตน เช่น ทักก่อน หรือ แสดงอาการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เห็นว่ามีไมตรีกัน

(12) แม้ผู้ใดเคารพตนก่อน ย่อมต้องตอบเขาทุกคน ไม่เฉยเสีย หมายความว่าในการแสดงความเคารพต่อกันนั้นและกันนั้น ตามปกติย่อมถือหลักว่า ผู้ให้ย่อมได้ไหว้ตอบ ผู้เคารพย่อมได้เคารพตอบโดยหลักนี้เมื่อมีผู้ใดมาแสดงความเคารพต่อเรา เราต้องแสดงเคารพตอบทันที ตามปกติธรรมเนียมไทย ผู้น้อยต้องแสดงก่อน เช่น ไหว้ก่อน เป็นต้น เป็นผู้ใหญ่ควรยกมือขึ้นไหว้ตอบ

ผู้น้อยแต่การรับไหว้จะยกสูงต่ำเพียงไรย่อมแล้วแต่ภาวะอันควร แต่บางที่อาจก้มศีรษะน้อมรับก็ได้ ส่วนธรรมเนียมตะวันตก เช่น จับมือ ผู้ใหญ่ต้องให้มือก่อนแล้วผู้น้อยจึงจับ เป็นผู้น้อยจะยื่นมือให้ ผู้ใหญ่เป็นการไม่สมควร

วจีจรรยา คือ การแสดงสัมมาคารวะทางวาจา

(1) ย่อมไม่พูดจาล้อเลียนหลอกลวงผู้ใหญ่ หมายความว่า ตามปกติผู้น้อยย่อมต้องเคารพผู้ใหญ่อยู่ทุกโอกาส แล้วพูดจาปราศรัยกับผู้ใหญ่ก็ต้องพูดเรียบร้อยเป็นสัมมาคารวะ ต้องไม่พูดจาล้อเลียนหรือหลอกลวงท่าน ดังนั้นจึงต้องพูดจาปราศรัยกับผู้ใหญ่ด้วยสัมมาคารวะเสมอ

(2) ย่อมไม่กล่าวร้ายถึงญาติมิตรที่รักใคร่นับถือของผู้ฟังและผู้ฟัง หมายความว่า เราพูดกับใครเราไม่ควรพูดถึงญาติมิตรที่ผู้พูดอยู่กับเรานั้นรักใคร่นับถือกันในทางเสียหาย คือไม่นินทาเพื่อนฝูงหรือญาติพี่น้องของผู้ที่พูดอยู่ด้วยให้ผู้ฟังนั้นฟัง เช่น เราพูดกับนายแดง เราไม่ควรว่าเพื่อนหรือญาติของนายแดงเป็นต้น โดยปกติแล้วเราไม่ควรพูดถึงใคร ๆ ในทางที่เสื่อมเสีย ควรพูดถึงแต่ในทางที่ดีเท่านั้น

(3) ย่อมไม่กล่าววาจาติเตียนสิ่งเคารพหรือที่เคารพของผู้อื่นแก่ตัวเขา หมายความว่า สิ่งเคารพได้แก่ เจตีสถานหรือศาสนา ที่เคารพได้แก่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย หรือครูบาอาจารย์ ในการสนทนาปราศรัยกันนั้น เมื่อรู้ว่าผู้นั้นถือลัทธิต่างกัน เราไม่ควรพูดจาติเตียนสิ่งเคารพของเขา เช่น เราถือพุทธ เพื่อนเราถือคริสต์ เราไม่ควรติเตียนพระเยซูให้เพื่อนเราฟัง หรือพูดกับนายดำเราไม่ควรติเตียนพ่อนายดำดังนี้ เป็นต้น นี่เป็นเรื่องของจิตใจไม่ควรกระทบน้ำใจกัน

(4) เมื่อจะขอทำล่วงเกินแก่ผู้ใด ย่อมต้องขออนุญาตตัวเขาก่อน เมื่อเรามีความจำเป็นจะล่วงเกินผู้อื่น เช่น เราเห็นผงหรือตัวแมลงติดอยู่บนศีรษะของผู้อื่น เรามีความปรารถนาที่จะช่วยหยิบผงหรือตัวแมลงนั้นออก ก่อนที่เราจะทำการขอโทษเขาเสียก่อนแล้วจึงหยิบออก หรือเมื่อจะพูดถึงเรื่องของเขาก็ต้องขอโทษเขาก่อนจึงพูด หรือแม้การอย่างอื่นก็ทำนองเดียวกัน โดยที่สุดแม้จะฟ้องใครก็ต้องบอกให้ผู้ถูกฟ้องทราบก่อน ทำอย่างนี้จึงจะเป็นการสมควร

(5) เมื่อตนทำพลาดพลั้งสิ่งใด แก่บุคคลใด ควรอวากาจาขอโทษเสมอ หมายความว่า เมื่อเราอยู่ร่วมกับคนหมู่มากเราอาจกระทบมือกระทบเท้ากันได้บ้าง เมื่อพลาดพลั้งไปเช่นนั้นก็ต้องกล่าวคำขอโทษทุกครั้ง จึงจะเป็นการสมควร

(6) เมื่อผู้ใดได้แสดงคุณต่อตนอย่างไร ควรอวากาจาขอบคุณเขาเสมอ หมายความว่า เมื่อมีผู้หนึ่งผู้ใดช่วยเหลือเราด้วยประการใด ๆ ก็ตามในทางที่ดีนั้น เราต้องกล่าวคำขอบคุณท่าน เช่น เขาให้ที่นั่งเรา เขาให้ทางเรา หรือเขาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เราอย่างไร เราต้องกล่าวคำขอบคุณเขาทุกครั้ง จึงจะเป็นการสมควร

มโนจริยา หมายถึงการแสดงควมมีน้ำใจอันดีงามเป็นสัมมาคารวะ

(1) ย่อมเคารพยำเกรงบิดามารดาและอาจารย์ หมายความว่าบุคคลผู้สร้างชีวิตของเราเท่าที่เราเกิดขึ้นมานี้ ก็มีเพียงสองคนเท่านั้น ท่านทั้งสองคือ พ่อกับแม่นี้เป็นผู้มีความรักเราจริงเป็นผู้สร้างชีวิตและร่างกายเราโดยแท้ ถัดจากนั้น ก็มีบุคคลที่มีคุณควรเคารพ คือ ครูบาอาจารย์ ครูบาอาจารย์เป็นผู้สร้างชีวิตเราในฝ่ายวิชาความรู้ วิชาความรู้ที่มีอยู่ในตัวเรานี้ ตั้งแต่อ่านเขียนได้ คิดเลขได้ ตลอดถึงวิชาทำมาหากินได้นี้ ก็เพราะครูบาอาจารย์บุคคลเหล่านี้ เราต้องเคารพยำเกรง ไม่ว่าในที่ใด ๆ ไม่ว่าในเวลาใด ๆ ไม่ว่าในเรื่องใด ๆ ทั้งสิ้น แม้ว่าท่านผู้นั้นจะอยู่ในภาวะอย่างไรก็ตามเรามีทางเดียวที่จะพึงปฏิบัติต่อท่าน คือมีความเคารพยำเกรงในท่านเท่านั้น อย่างนี้จึงสมควร

(2) ย่อมนับถือนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ หมายความว่า ผู้ใหญ่คือบุคคลผู้มีความเจริญกว่าเรา กำหนดได้เป็น ๓ คือ ๑.เจริญโดยชาติ หมายความว่า เกิดในสกุลที่ประชาชนยกย่องนับถือว่าสูงศักดิ์ เช่น ตระกูลกษัตริย์ บุคคลที่เกิดในตระกูลเช่นนี้ เช่น เจ้าฟ้า หรือเจ้านายชั้นรองลงมาก็ดี แม้ทรงมีอายุน้อยมีอายุน้อยกว่าเรา เราก็ควรเคารพท่านเป็นต้น ๒.เจริญโดยวัย หมายความว่าเกิดก่อนเรา มีอายุมากกว่าเรา แม้มีศักดิ์ต่ำกว่า เราก็ต้องเคารพท่าน ๓.เจริญโดยคุณ หมายความว่าบุคคลผู้มีความดีสูงเป็นภิกษุสามเณรหรือบุคคลอื่น เช่น ครูบาอาจารย์ ท่านเหล่านี้ชื่อว่า ผู้ทรงคุณ เราควรเคารพท่านหรือถือหลักง่าย ๆ ว่าเป็นผู้น้อยต้องแสดงความนอบน้อมต่อผู้ใหญ่

(3) ย่อมมีความอ่อนหวานแก่ผู้น้อย หมายความว่าคนที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ใหญ่ นั้น คือผู้ที่มีคุณธรรม คือมีเมตตากรุณาเป็นหลักใจ เห็นผู้น้อยกว่าตนไม่ว่าสถานใดสถานหนึ่งแล้ว ต้องไม่แสดงอาการข่มขู่ให้ตกใจกลัว หรือไม่แสดงอาการเอารัดเอาเปรียบ ต้องแสดงความสงสารเอ็นดูปรานี โดยถือหลักกว่าเป็นผู้ใหญ่ต้องแสดงความเมตตากรุณาต่อผู้น้อย จึงทำให้ผู้น้อยเคารพรักด้วยน้ำใสใจจริง ไม่ใช่จำใจต้องเคารพไปตามหน้าที่เท่านั้น

4. ผู้ดี ย่อมมีกิริยาเป็นที่รัก ข้อนี้หมายความว่า การแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ เช่น การยืน เดิน นั่งนอน หรือพูดจาปราศรัย หรือการแสดงน้ำใจ ต้องแสดงในทางที่ส่อให้เห็นว่าน่ารัก น่าเคารพน่านับถือบูชา จึงเป็นการสมควร

กายจริยา คือ คือการแสดงออกทางกาย เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน ที่น่ารักใคร่น่าพอใจ

(1) ย่อมไม่ฝ่าฝืนเวลานิยม คือ ไม่ไปใช้กิริยาอันเมื่อเขานั่งกับพื้นและไม่ไปนั่งกับพื้นเมื่อเวลาเขายืนเดินกัน คือ ไม่ไปใช้กิริยาอันเมื่อเขานั่งกับพื้น และไม่ไปนั่งกับพื้นเมื่อเวลาเขายืนเดินกัน หมายความว่าเมื่อเราอยู่รวมในหมู่คนหรือในชุมนุมชน ไม่ว่าบุคคลเหล่านั้นจะเป็นเช่นไร เมื่อคนทั้งหลายนั่งอยู่บนพื้นราบ เราเข้าไปยังที่นั้น ต้องนั่งเช่นเดียวกับเขา เมื่อจะผ่านไปต้องเดินเขาหรือคลานไป ไม่ควรเดินเท่ง ๆ ผ่านไป เมื่อคนทั้งหลายนั่งอยู่บนเก้าอี้เราเข้าไปยังที่นั้น ต้องนั่งเก้าอี้เช่นเดียวกับเขา เมื่อจะผ่านไปต้องเดินก้มหลังผ่านไป เมื่อคนทั้งหลายยืนอยู่เราเข้าไป ณ ที่นั้นต้องยืน

เช่นเดียวกับเขา เมื่อจะผ่านไป ต้องเดินหลีกไป ถ้าเข้าในที่ปูชนียสถาน เช่น โบสถ์ พิงกราบพระ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์อย่างนี้จึงสมควร

(2) ย่อมไม่ไปนั่งนานเกินสมควรในบ้านของผู้อื่น หมายความว่า เมื่อไปหาท่านผู้ใด ด้วยธุระอย่างไร เมื่อเสร็จธุระแล้วต้องรีบลากลับ ไม่ควรนั่งอยู่นานเกินไป นอกจากผู้ที่คุ้นเคยใกล้ชิดสนิทสนมกัน

(3) ย่อมไม่ทำกิจารื่นเรึงเมื่อเขามีทุกข์ หมายความว่า เมื่อไปในการศพ ไม่ควรแสดงกิจารื่นเรึงหรือตลกคะนองสรวลเสเฮฮา พึงแสดงอาการสงบ ปลงธรรมสังเวชตามควร

(4) ย่อมไม่ทำกิจาริยาโศกเศร้าเทียวแห่งในที่ประชุมรื่นเรึง หมายความว่า เมื่อไปในงานรื่นเรึง เช่น งานแต่งงาน หรืองานฉลองอื่น ๆ ไม่พึงแสดงอาการโศกเศร้าทงอยเหงาเจ้าจุให้ปรากฏ แต่ควรแสดงอาการรื่นเรึง ยิ้มแย้มแจ่มใสโดยควรแก่ภาวะของตนจึงเป็นการสมควร

(5) เมื่อไปสู่ที่ประชุมการรื่นเรึงย่อมช่วยสนุกขึ้นบานให้สมเรื่อง หมายความว่า เมื่อไปในงานรื่นเรึง เช่น งานวันเกิดหรืองานปีใหม่ หรืองานฉลองใด ต้องสนุกสนานในที่ควรสนุกสนานตามสมควร

(6) เมื่อเป็นเพื่อนเทียว ย่อมต้องกลมเกลียวและร่วมลำบากร่วมสนุก หมายความว่า ถ้าไปกันหลายคนก็พึงมีความกลมเกลียวกันลำบาก็ลำบากด้วยกัน สนุกก็สนุกด้วยกัน ต่างคนต่างช่วยกันทำกิจที่ควรทำตามความสามารถของตน แสดงความร่วมสุขร่วมทุกข์กันตลอดไป ดังนั้นการเทียวเตร็จจึงจะสนุกสนานตามควร

(7) เมื่อตนเป็นเจ้าของบ้าน ย่อมต้องต้อนรับและเชื้อเชิญแขกไม่เพิกเฉย หมายความว่า ผู้เป็นเจ้าของบ้านหรือเจ้าถิ่น ต้องต้อนรับแขกผู้มาถึงบ้านหรือถิ่นของตนด้วยความยินดี ไม่ว่าแขกนั้นจะเป็นอย่างไร การต้อนรับนี้แยกออกได้เป็น 2 วิธี

วิธีที่ 1 ต้อนรับด้วยเครื่องต้อนรับต่าง ๆ เช่น น้ำร้อน น้ำเย็น หรือด้วยข้าวปลาอาหาร หรือด้วยสิ่งอื่น ตามความสามารถของเจ้าถิ่น

วิธีที่ 2 ต้อนรับด้วยน้ำใจจริง แขกมีภาวะอย่างไร ก็รับรองให้เหมาะสมแก่ภาวะของแขกและด้วยน้ำใจอันงานของเจ้าถิ่น ดังนี้จึงเป็นการสมควร

(8) ย่อมไม่ทำกิจาริยาบึกบั่นต่อแขก หมายความว่า เมื่อแขกมาถึงบ้านตน ไม่ว่าจะเป็บุคคลเช่นไร ตั้งต้นแต่พระสงฆ์องค์เจ้า โดยที่สุแต่คนขอทาน มาถึงบ้านตนแล้ว ต้องต้อนรับด้วยอาการยิ้มแย้มแจ่มใส ต้องถือหลักว่า แขกผู้มาถึงเรือนตนนั้นเป็นผู้นำมามงคลมาให้ จึงควรต้อนรับมงคลนั้นดังนี้จึงเป็นการสมควร

(9) ย่อมไม่ให้แขกต้องคอยนานเมื่อเขามาหา หมายความว่า เมื่อแขกมาหา ต้องรีบให้ได้พบโดยเร็ว ตื่นอยู่ก็ดี หลับอยู่ก็ดีหรือกำลังทำกิจอยู่ก็ดีควรให้โอกาสแก่แขกได้ทุกเวลา และพยายามให้ได้พบโดยเร็วที่สุด ไม่ควรให้แขกต้องคอยอยู่นาน และไม่ควรแสดงให้แขกทราบว่า มีกิจธุระอันจำต้องทำเป็นอันขาด

(10) ย่อมไม่จ้องดูนาฬิกาในเวลาที่แขกยังนั่งอยู่ หมายความว่า ขณะที่แขกกำลังนั่งอยู่ในบ้าน ไม่ควรจ้องดูนาฬิกา เพราะการทำเช่นนั้น เท่ากับเป็นการไล่แขกให้กลับโดยทางอ้อม จึงไม่ควรทำหากมีธุระจำเป็น เช่น นัดไว้กับผู้อื่น ก็ควรแจ้งให้แขกทราบ และขอโทษแขก ถึงอย่างไรก็ตามแขกก็คงไม่ปรารถนาให้เราต้องเสียเวลาเช่นนั้น ต้องแสดงให้ปรากฏเสมอว่า ยินดีต้อนรับตลอดเวลา และควรขอบคุณแขกผู้มาเยี่ยมเยียนตนด้วย

(11) ย่อมไม่ใช้กิริยาอันบู๊ไบ้หรือกระซิบกระซาบกับผู้ใด ในเวลาเฉพาะเมื่อตนอยู่ต่อหน้าผู้หนึ่ง หมายความว่า ขณะกำลังสนทนาปราศรัยอยู่กับผู้ใดหรืออยู่ในกลุ่มใดไม่ควรทำบู๊ไบ้หรือกระซิบกระซาบกับใคร เป็นการเฉพาะตัว ซึ่งอีกฝ่ายหนึ่งหรือคนหนึ่งซึ่งรวมอยู่นั้นไม่รู้ เพราะทำการเช่นนั้นอาจทำให้ผู้ที่ไม่รู้เรื่องนั้นมีความระแวงสงสัยไปต่าง ๆ นานาได้ หากมีความจำเป็นจะต้องทำเช่นนั้น ก็ควรดไว้นานกว่าจะได้โอกาสจึงทำ เพื่อมิให้เกิดความระแวงสงสัยในใจกันและกัน

(12) ย่อมไม่ใช้กิริยาอันโกรธเคือง หรือดูดันผู้คนบ่าวไพร่ต่อหน้าแขก ในขณะที่อยู่ต่อหน้าแขกหรืออยู่ร่วมกับคนต่างถิ่น หรืออยู่ในที่ชุมนุมชน ไม่ควรแสดงกิริยาอาการอันโกรธเคืองผู้ใดผู้หนึ่ง หรือดูด่าว่ากล่าวคนรับใช้ของตนต่อหน้าคนทั้งหลายเหล่านั้น โดยเฉพาะต่อหน้าแขกที่มาถึงบ้านตนแล้ว ไม่ควรจะทำโกรธเคืองหรือดูดันคนรับใช้ของตนเลย

(13) ย่อมไม่จ้องดูบุคคลโดยเพ่งพิศเหลือเกิน หมายความว่า เมื่อพบปะบุคคลใด ๆ ก็ตาม ไม่ควรจ้องดูบุคคลนั้นจนผิดปรกติ ซึ่งอาจทำให้ผู้ถูกจ้องดูนั้นเห็นเป็นอย่างไรอย่างหนึ่งไปก็ได้ แม้จำเป็นต้องดู ก็เพียงเพื่อกำหนดหมายจำหน้าจำหน้าจำตากันไว้เท่านั้น

(14) ย่อมต้องรับส่งแขกเมื่อไปมา ในระยะอันสมควร หมายความว่า เมื่อแขกมาถึงบ้านเรือนตนต้องออกต้อนรับด้วยความยินดี เมื่อแขกกลับต้องส่งแขกในระยะทางพอควร แสดงให้เห็นความยินดีต้อนรับขับสู้ของเจ้าถิ่น ทั้งนี้เป็นการผูกใจกันได้เป็นอย่างดี

วจีรียา คือกล่าวถ้อยคำอันเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่นับถือ

(1) ย่อมไม่เที่ยวติเตียนสิ่งของที่เขา ตั้ง แต่ง ไว้ในบ้านที่ตนไปสู่ว หมายความว่า เมื่อไปถึงบ้านใด ได้เห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งเขาตั้งแต่งไว้ในที่นั้น ไม่ควรเที่ยวตำหนิติเตียนให้เป็นทีกระเทือนใจเจ้าของบ้าน ถ้าเห็นทำไว้ไม่เหมาะสมไม่ควร ก็น่าจะหาทางช่วยเหลือโดยปรึกษาหารือหรือถามเหตุผลดูก่อน ควรแก้ก็ช่วยแก้ ควรเปลี่ยนแปลงก็ควรเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น ขยายความกว้างออกไป ในเวลาไปช่วยงานเขาหรือไปในงานเขา เมื่อเห็นอะไรที่เขาทำไว้ขัดหูขัดตาหรือไม่เหมาะสม

ถูกต้องก็ต้องหาทางช่วยจัดช่วยทำ ช่วยแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น ไม่ใช่นั่งตำหนิติเตียน ซึ่งไม่เป็นการสมควรเลย

(2) ย่อมไม่กล่าวสรรเสริญรูปกายบุคคลแก่ตัวเขาเอง หมายความว่า การกล่าวสรรเสริญรูปกายกันโดยตรงนั้น ผู้ฟังจะเกิดความอายกระดากไม่สมควรเลย

(3) ย่อมไม่พูดให้เพื่อนเก้อกระดาก หมายความว่าเมื่อพบเพื่อน แม้รู้ว่าเรื่องของเพื่อนเป็นอย่างไรหรือผู้หนึ่งเกิดพลาดพลั้งอย่างใดขึ้น ก็ไม่ควรพูดให้เพื่อนต้องเก้อหรือกระดาก พึงพูดจาด้วยอาการอันยิ้มแย้มแจ่มใสผูกใจกันอันเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่อันสนิทสนม จึงเป็นการสมควร

(4) ย่อมไม่พูดเปรียบเปรยเกะแอะสตรีกลางชุมชน หมายความว่า เมื่ออยู่ในที่ประชุมชนมากด้วยกันมีทั้งชายทั้งหญิง ในที่เช่นนั้นไม่ควรพูดจาเกะแอะสตรีให้ได้ยิน หรือให้ความกระดากอายด้วยประการใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะล้อเล่นเพื่อสนุกสนานหรือเพื่ออะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องยกย่องให้เกียรติสตรีในที่เช่นนั้น จึงเป็นการสมควร

(5) ย่อมไม่ก่อนแคะติรูปกายบุคคล หมายความว่า เมื่อเห็นใคร ๆ มีร่างกายบกพร่องหรือผิดแปลก หรือไม่สมส่วน ก็ไม่ควรตำหนิติเตียนก่อนแคะเขา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ถ้าจำเป็นต้องขอโทษเขาก่อนจึงควรกล่าวเช่นนั้น ดังนั้นจึงเป็นการควร

(6) ย่อมไม่หักถึงการร้ายโดยพลั้งโพล่งให้เขาตกใจ หมายความว่า เมื่อได้พบผู้หนึ่งผู้ใด จะเป็นเพื่อนสนิทก็ตามไม่สนิทก็ตาม เป็นผู้ใหญ่ก็ตาม เป็นเด็กก็ตาม แม้รู้ว่าเขามีความร้ายหรือเรื่องไม่ดี หรือเคราะห์ไม่ดี หรือโชคไม่ดีอยู่ ก็ไม่ควรกล่าวถึงการร้ายเช่นนั้นโดยพลั้งโพล่งออกมาให้เขาตกใจ เมื่อรู้เช่นนั้นควรพูดเอาใจ หรือพูดหาทางแก้ไขให้เบาใจ จึงเป็นการควร

(7) ย่อมไม่หักถึงสิ่งอันน่าอายน่ากระดากโดยเปิดเผย หมายความว่า เมื่อได้พบปะใครคนใดคนหนึ่งซึ่งรู้จักคุ้นเคยกันหรือไม่ก็ตาม เมื่อเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งเป็นที่น่าอายน่ากระดาก เช่นเขาเป็นแผลเป็นที่หน้า หรือเห็นเขาแต่งกายไม่เรียบร้อย หรือเห็นเครื่องนุ่งห่มของเขาขาดหรือเปรอะเปื้อน หรืออย่างอื่นใด ก็ไม่ควรที่จะหักให้เป็นที่น่าอายน่ากระดาก หากมีความจำเป็นจะต้องบอก ก็ควรหาทางกระซิบกระซาบให้รู้โดยเฉพาะ เพื่อเขาได้โอกาสแก้ไขเสียได้ทันที่ อยู่นี้จึงเป็นการสมควร

(8) ย่อมไม่เอาสิ่งที่น่าจะอายจะกระดากมาเล่าให้แขกฟัง หมายความว่า เมื่อแขกมาถึงเรือนตนหรือถิ่นตน ไม่ควรนำเรื่องที่น่าอายน่ากระดากเล่าให้เขาฟัง เช่น เล่าเรื่องอันพาดพิงถึงตัวเขาหรือเรื่องเล่าอันเขามีส่วนเกี่ยวข้อง และเรื่องนั้นก็น่าจะทำให้เขาได้อายหรือมีความกระดากเป็นต้น นี่ไม่เป็นการสมควรแท้

(9) ย่อมไม่เอาเรื่องที่เข่าฟังชอบเร้นมากเล่าให้อับอายหรือเจ็บใจ หมายความว่า เมื่ออยู่ในวงสนทนากันไม่ว่าจะมากคนหรือน้อย ไม่ว่าจะคุ้นเคยกันหรือไม่ก็ตาม ไม่

ควรนำเอาเรื่องใด ๆ ของใคร ๆ ที่อยู่ ณ ที่นั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่เขาปิดบังซ่อนเร้นมาพูดให้เขาได้หายหรือ  
เจ็บใจ เช่น เรื่องความผิดหวังของคน เรื่องการสอปลัดก หรือเรื่องมิดีมีร้าย หรือเรื่องที่เขาสลาดปลั่ง  
ที่ตนรู้อยู่ เพราะการเล่าเรื่องเช่นนี้ไม่สมควรแท้ ควรหาเรื่องอย่างอื่น ซึ่งเมื่อเล่าแล้วทำให้เขาเกิด  
ความสนใจ หรือมีความยินดีปรีดา จึงเป็นการสมควร

(10) ย่อมไม่กล่าวถึงการอับมงคลในเวลามงคล เช่น งานแต่งงานก็ไม่ควรเล่า  
ถึงเรื่องผัวเมียแตกกัน ทะเลาะวิวาทกันจนถึงหย่าร้างกัน หรือไปในงานทำบุญวันเกิด ก็ไม่ควรเล่าถึง  
เรื่องตาย หรือเรื่องของความพินาศต่าง ๆ ต้องหาเรื่องที่เป็นมงคลมาเล่าสู่กันฟัง จึงเป็นการสมควร  
มนोजरिया หมายถึงการแสดงน้ำใจที่น่ารัก

(1) ย่อมรู้จักเกรงใจคนหมายความว่า ตามปกติคนเราไม่ควรรบกวนคนอื่นเขาไม่ว่า  
ผู้นั้นจะเป็นใคร ๆ ก็ตาม หากมีความจำเป็นจะต้องรบกวน ก็ให้รู้ความพอเหมาะพอควร ถึงเขาให้  
โอกาสก็ไม่ควรให้เกินความพอดี เช่น จะขอสิ่งของเขาก็ไม่ควรขอสิ่งที่เขารัก จะขอสิ่งใดต้องให้เจ้าของ  
ยินดีให้ และเมื่อเขาให้แล้วจะต้องไม่ทำให้เขาเดือดร้อนในสิ่งนั้น คือไม่ทำให้เขาขาดแคลนยากจนลง  
ดังนี้ เป็นต้น จึงเป็นการสมควรแท้

5. ผู้ดี ย่อมเป็นผู้มีสง่า ขื่อนี้หมายความว่า ผู้ดีจะต้องรู้จักภาวะของตัว จะเดินเหิน  
นั่ง ลุก ก็ควรให้มีท่าทางสง่าผ่าเผย เช่น ไม่นั่งหลังงอ หรือทำขอมข่อ ยอานี้ไม่ควรแท้ แต่ก็ต้อง  
ระมัดระวังอย่าให้กลายเป็นข่มเพื่อนหรือแสดงความยิ่งใหญ่ของตนเกินไป

กายจรรยา หมายความว่า การแสดงกิริยาท่าทางให้สง่าผ่าเผยสมภูมิสมฐาน

(1) ผู้ดีย่อมมีกิริยาอันผึ่งผายองอาจ หมายความว่า ต้องยืน เดิน นั่ง นอน ให้  
เหมาะสม เช่น ต้องยืนตัวตรง เดินตัวตรง นั่งตัวตรง ไม่ย่นชิดผู้ใหญ่จนเกินไป ไม่เดินเร็วหรือช้าเกินไป  
ไม่นั่งหลังงอหลังงอ ทั้งนี้เป็นการช่วยให้ส่วนของร่างกายทุกส่วนทำงานได้ตามสภาพของมันด้วย แต่  
ต้องระวังมิให้เกิดท่าทางที่จะกลายเป็นหยิ่งหรือจองหอง จึงควรให้สุภาพเรียบร้อยเท่าที่ควร

(2) ผู้ดีจะยืนนั่ง ย่อมอยู่ในระดับอันควรไม่เป็นผู้แอบอยู่หลังคนหรือหลีกเข้ามุม  
หมายความว่า เมื่อจะยืนจะนั่งในชุมนุมชน ในหมู่ในพวก ต้องยืนนั่งตามลำดับอันสมควรแก่ตน คือ  
ควรอยู่หน้าต้องอยู่หน้า ควรอยู่หลังต้องอยู่หลัง ถ้าเป็นผู้ใหญ่ไปอยู่ข้างหลังเท่ากับเป็นการกีดกันที่ยืน  
ที่นั่งของผู้น้อย ในเวลาเข้าแถวปกติต้องไปตามลำดับผู้ใหญ่ผู้น้อย แต่ถ้าในแถวคอยต้องไปตามลำดับ  
ก่อนหลังอย่างนี้จึงสมควร

(3) ผู้ดีย่อมไม่เป็นผู้สะทกสะท้านงงเงินหยุต ๆ ยั้ง ๆ ความหมายว่า ในชุมนุมชน  
ต้องมีความองอาจ ความกล้ากล้า จะมีคนมากก็ตาม คนน้อยก็ตาม ต้องทำประหนึ่งว่าเหมือนไม่มี  
คนแสดงอาการทุกอย่างให้เป็นปกติ การที่จะให้มีความกล้าหาญได้นั้นต้องเป็นผู้สนใจในวิชาความรู้  
ต้องเป็นผู้สนใจในขนบธรรมเนียมประเพณี ต้องเป็นผู้สนใจในระเบียบแบบแผน และต้องหมั่นเข้าร่วม  
ชุมนุมในที่ซึ่งตนจะเข้าร่วมได้ตามกาลเทศะ มิฉะนั้นแล้ว ก็อดจะสะทกสะท้านบ้างไม่ได้ ไม่มากก็น้อย

เมื่อมีอาการอย่างนั้น จำต้องข่มใจหรือนึกถึงความรู้ความสามารถของตัวที่มีอยู่แล้วนำออกใช้ในเวลาเท่านั้น ก็อาจทำให้หายสะทกสะท้าน แสดงกิริยาอาการให้เป็นปกติ

**วชิรียา** หมายความว่า การใช้วาจาให้เหมาะสมเป็นสง่า

(1) ย่อมพูดจาฉะฉานชัดถ้อยความ ไม่อุบอิบอ้อมแอ้ม หมายความว่า ต้องพูดให้เสียงดังพอควรแก่ผู้ฟัง พูดชัดเจนให้ได้เรื่อง ไม่อุบอิบอ้อมแอ้มให้ผู้ฟังต้องฉงนสนเท่ห์หรือชักถาม

**มโนจริยา** หมายความว่า การแสดงน้ำใจอันงามให้ปรากฏ

(1) ย่อมมีความรู้จักงานรู้จักดี หมายความว่าต้องฝึกตาให้รู้จักดู ต้องฝึกหูให้รู้จักฟัง ต้องฝึกจมูกให้รู้จักดม ต้องฝึกลิ้นให้รู้จักลิ้ม ต้องฝึกกายให้รู้จักจับต้อง ต้องฝึกใจให้รู้จักงามอย่างไรดี อย่างไร แล้วฝึจิตใจในความดีความงามนั้นให้แน่นแฟ้น เมื่อได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ก็สามารถเปรียบเทียบให้รู้ได้ เลือกเอาแต่สิ่งที่ดีที่งาม ดังนี้จึงควร

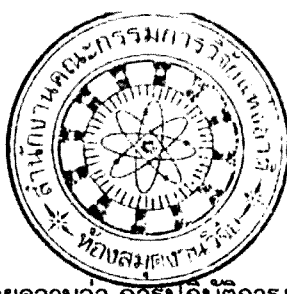
(2) ย่อมมีอัธยาศัยอันกว้างขวาง เข้าไหนเข้าได้ หมายความว่าต้องรู้จักเข้าสังคมคบกับบุคคลได้ทุกชนิดโดยการสังเกตและรอบรู้ เช่น รู้ว่าบุคคลนั้น ๆ มีฐานะอย่างไร ตนมีฐานะอย่างไร รู้จักกาลว่าขณะใดควรพูดเป็นเรื่องราว หรือพูดเล่นเพื่อสนุกไม่ถือตัวและแสดงความเมตตา กรุณา รู้จักอดทนและให้อภัย และรู้จักรับผิดชอบเมื่อผิดพลาด

(3) ย่อมมีอัธยาศัยเป็นนักเลง ใครจะพูดหรือเล่นอันใดก็เข้าใจและต่อติด หมายความว่า ต้องวางใจเป็นนักกีฬา คือรู้จักแพ้ รู้จักชนะ รู้จักผิด รู้จักถูก รู้จักยกโทษให้ผู้อื่น มองคนทั้งหลายแต่ในทางที่ดีที่ชอบ มีความอดทน ฟังคนอื่นให้เข้าใจ และรู้จักพูดเล่นติดต่อกับเขาได้ ไม่นิ่งเฉยเสีย

(4) ย่อมมีความเข้าใจว่องไวไหวพริบ รู้เท่าถึงการณ์ หมายความว่า ต้องเป็นพหูสูตร คือเรียนรู้ดี ผู้ที่เรียนรู้ดีนั้นต้องประกอบด้วยลักษณะดังนี้ จำได้ คล่องปาก ชื่นใจ เข้าใจ คนที่มีลักษณะเช่นนี้เรียกว่า รู้ดี คนที่มีความรู้ดีนั้นเมื่อได้พบได้เห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมรู้เท่าถึงการณ์นั้น นี้กล่าวเฉพาะในส่วนที่เรียนรู้เอาได้ ส่วนไหวพริบอันแท้จริงนั้น เกิดจากธรรมชาติเดิม คือปัญญาเดิมตั้งแต่เกิด มีมาอย่างใดก็ต้องเป็นอย่างนั้น ปัญญาใหม่ คือวิชาความรู้ที่เล่าเรียนนั้นใครเรียนอย่างใดก็รู้อย่างนั้น เรียนดีรู้ดี ความรู้ดีย่อมทำให้รู้เท่าถึงการณ์ได้

(5) ย่อมมีใจอันองอาจกล้าหาญ หมายความว่าต้องมีใจกล้ากล้าอดทน ไม่ย่อท้อ ในภัยอันตรายอันจะมีมาข้างหน้า เช่น เป็นนักรบก็จะไม่กลัวตาย หาญสู้ศัตรูเพื่อประเทศชาติของตน เพื่อรักษาเกียรติประวัติที่ดีไว้ เช่น เป็นนักเรียน เป็นครู เป็นแพทย์ ก็ต้องอดทนกล้าหาญที่จะทำกิจของตน ๆ ไม่ทำใจฝ่อหรือไม่ขลาดกลัวโดยไม่สมควร

**6. ผู้ดี ย่อมปฏิบัติการทำงานดี** หมายความว่า การปฏิบัติการทำงานดี คือ การทำงานทุกอย่างอันเป็นหน้าที่ของตนไม่บกพร่อง ไม่คั่งค้าง ทำเสร็จเรียบร้อยด้วยดีตามส่วนของงาน



กายจริยา หมายความว่า การปฏิบัติกรงาน ซึ่งต้องใช้กายเป็นสำคัญ

(1) ย่อมทำการอยู่ในระเบียบแบบแผน หมายความว่าในการกระทำต่าง ๆ ผู้ที่ย่อมรักษาระเบียบแบบแผนถือเอาหลักของเหตุผลเป็นสำคัญ ไม่ทำตามอำเภอใจโดยไม่มีหลักอันจะเป็นช่องทางให้เกิดความผิดหรือถูกตำหนิได้

(2) ย่อมไม่ถ่วงเวลาให้คนอื่นคอย หมายความว่า ในการนัดหมายเพื่อทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องทำตนให้เป็นคนตรงต่อเวลา ถ้าทำตนให้เป็นคนผิดเวลาแล้ว ย่อมทำให้ผู้อื่นต้องเดือดร้อนรำคาญด้วย และอาจเสียงานนั้น ๆ ได้ในบางกรณี พลาดเวลาเพียงนาทีเดียว ก็อาจต้องเสียงานหรือเสียเวลาไปหลายวันก็ได้ ดังนั้นจึงควรเป็นคนตรงเวลาเสมอ

(3) ย่อมไม่ละเลยที่จะตอบจดหมาย หมายความว่า การตอบจดหมายนั้นเป็นมรรยาทอันดีงาม เพราะถ้าเป็นธุระก็ควรตอบไปให้เสร็จได้ไม่ลืม ถ้าเป็นจดหมายเยี่ยมเยือนแสดงมิตรภาพก็ควรรีบตอบแสดงน้ำใจอันดีไป เพื่อให้เขาเห็นว่าเราได้ละเลยที่จะรักษามิตรภาพนั้น

(4) ย่อมไม่ทำการแต่ต่อหน้า หมายความว่า การงานอันใดที่เป็นของหมู่คณะ ผู้รับทำงานต้องทำงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงไปตามที่ได้รับมอบหมายและการทำงานนั้นต้องไม่ทำเฉพาะต่อหน้าคนเท่านั้น ต้องทำทั้งต่อหน้าและลับหลัง หรือการอย่างอื่น เช่น ไปช่วยงานเขา เมื่อมีความรู้ความสามารถจะทำงานอย่างใดได้ก็ต้องทำงานนั้นทีเดียว เจ้าของจะเห็นหรือไม่ก็ตาม ควรทำจนสุดความสามารถของเราจึงเป็นการชอบแท้

วจจริยา หมายความว่า การปฏิบัติกรงานด้วยคำพูดเป็นสำคัญ

(1) พูดสิ่งใดย่อมให้เป็นสิ่งที่เชื่อถือได้ หมายความว่า เมื่อจะพูดคำใดคำนั้นต้องเป็นคำที่ออกจากหัวใจจริง คือ พูดตามที่ได้เห็นได้ฟังได้ทำหรือได้รู้สึกมิใช่เสแสร้งแกล้งกล่าวให้คลาดจากความจริง พูดอย่างใดต้องเป็นอย่างนั้นเช่นนี้ คำพูดคำนั้นจึงเป็นที่เชื่อถือได้

(2) ย่อมไม่รับวาจาคลอง ๆ โดยมีได้เห็นว่าการจะเป็นได้หรือไม่ หมายความว่า เมื่อจะรับคำเพื่อทำการใดการหนึ่งหรือจะสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเมื่อจะปฎิญาณอย่างใดอย่างหนึ่งกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งใดแห่งหนึ่ง ต้องใครครวญให้แน่วแน่ใจก่อนจึงรับคำหรือจึงปฎิญาณ มิใช่ทำแต่สักว่าทำ พูดโพล่ง ๆ ไปโดยไม่ได้คำนึงให้แนชัดว่าจะทำได้หรือไม่ เมื่อรับมาแล้วแม้ว่าจะต้องเสียอย่างใดก็ต้องยอมเสีย ต้องถือหลักว่าเสียชียพอย่างเสียสัตย์

มโนจริยา หมายความว่า ตั้งจิตใจมั่นในการปฏิบัติงานทุกอย่างซึ่งเป็นหน้าที่ของตน ปกใจลงในกรงานนั้น เห็นว่าการงานดีทั้งหลายรู้ได้เมื่อทำเสร็จ มิใช่รู้ได้เมื่อกำลังทำหรือก่อนทำ ปกใจลงในการทำงานอย่างนี้ ชื่อว่าปฏิบัติทางใจด้วยดี

(1) ย่อมเป็นผู้รักษาความสัตย์ในเวลา หมายความว่า ความสัตย์คือความตรงหรือชื่อตรง ความชื่อตรงเป็นชีวิตจิตใจอันแท้จริงหาไม่ได้ง่ายนัก โบราณท่านว่าร้อยคนยังหาคนกล้าได้คนหนึ่ง แต่หมื่นคนแสนคนจะหาคนชื่อตรงได้สักหนึ่งคนยังไม่ได้ ชื่อตรงต่อตัว คือไม่ทำชั่ว ชื่อตรงต่อคน

อื่น คือไม่ทำความเดือดร้อนให้ใคร ๆ ชื่อตรงต่อเวลาคือตรงเวลาในระยะแรก ระยะกลาง คือเวลาทำงาน ระยะสุดท้ายคือเวลาเลิก ชื่อว่าเป็นคนมีความสัตย์ในเวลา

(2) ย่อมไม่เป็นผู้เกียจคร้าน หมายความว่าเมื่อลงมือประกอบการทำงานแล้วไม่ยอมให้การงานนั้น ๆ ค้างค้างต้องทำให้สำเร็จจนสุดความสามารถ

(3) ย่อมไม่เข้าใจว่า ผู้ดีทำอะไรด้วยตนไม่ได้ หมายความว่า การประกอบการทำงานทุกอย่าง ตามปกติเราต้องอาศัยกันและกัน การงานจึงสำเร็จไปได้ด้วยดี แต่การงานนั้น ๆ จะมีพียงคนอื่นร่ำไปนั้นไม่สมควร ตัวเองต้องทำได้เองด้วย

(4) ย่อมไม่เพลิดเพลินจนละเลยให้การเสีย หมายความว่า ตามปกติคนเรานั้นวันหนึ่ง ๆ จะทำอะไรไปอย่างเดียวยังไม่ได้ ต้องแบ่งเป็นเวลากิน เวลานอน เวลาพัก เวลาเล่น เวลาทำงาน ตามควร เวลาเหล่านี้จึงต้องแบ่งให้ถูกส่วน อย่าให้เสียส่วนใดส่วนหนึ่งได้ ถึงเวลาทำงานก็ต้องทำงาน ถึงเวลาพักผ่อนก็ต้องพักผ่อน แต่จะเล่นเพลิดเพลินจนลืมตัวเสียการงานก็ไม่เป็นการสมควร

(5) ย่อมเป็นผู้รักษาความเป็นระเบียบ หมายความว่า ระเบียบแบบแผนข้อบังคับ ขนบธรรมเนียมประเพณีอันใดที่ได้ตั้งไว้บัญญัติไว้ หรือเคยประพฤติกันมาเป็นธรรมเนียมแล้ว ต้องเป็นผู้รักษาระเบียบนั้นไว้ ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนของคนทั้งหลายย่อมคุ้มกันไว้ด้วยระเบียบ ไม่มีระเบียบย่อมระส่ำระสายทันที และไม่ว่าจะทำงานการใด หากจัดระเบียบให้ดีแล้วก็จะสะดวกและรวดเร็วเป็นอันมาก ควรจำไว้ว่า ความเป็นระเบียบย่อมงามตาสบายใจให้ความสะดวก ตรงข้ามกับความสับสน ย่อมรกรราราคาใจและให้ความขัดข้อง ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยไว้

(6) ย่อมเป็นผู้อยู่ในบังคับบัญชาเมื่ออยู่ในหน้าที่ หมายความว่า ในกลุ่มคนที่ร่วมงานกันมีหน้าที่อยู่สองอย่าง คือหน้าที่บังคับอย่างหนึ่ง หน้าที่ทำตามอย่างหนึ่ง เราต้องรู้ตัวเราว่าเรามีหน้าที่เช่นไร เมื่อรู้แล้วต้องทำตามหน้าที่นั้น เช่น มีหน้าที่บังคับก็ต้องบังคับ มีหน้าที่ทำตามก็ต้องทำตาม เรามีหน้าที่อย่างไรต้องรักษาหน้าที่นั้นให้บริบูรณ์ไม่บกพร่อง จึงสมควร

(7) ย่อมมีมานะในการงานไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก หมายความว่า ตามปกติการงานที่เราทำต้องมีอุปสรรคความขัดข้องทั้งนั้น การงานเล็กมีอุปสรรคเล็ก การงานใหญ่มีอุปสรรคใหญ่ การงานดีมีความขัดข้องมากตามส่วนของการงานนั้น ๆ ในการทำงานถ้าปล่อยให้ความเกียจคร้านเข้าครอบงำแล้ว ย่อมมีความย่อท้อเกิดขึ้น ระงับความย่อท้อไม่ได้การงานก็ไม่สำเร็จ ถ้าไม่มีความย่อท้อการงานก็สำเร็จได้ด้วยดี เพื่อความสำเร็จของงานต้องตัดความย่อท้อเสีย ต้องไม่คิดถึงความลำบากยากเย็น ต้องถือหลักโบราณว่า ต้องอดเปรี้ยวกินหวาน เมื่อได้ทำการงานสำเร็จแล้วก็จะมีความสบายภายหลัง

(8) ย่อมเป็นผู้ทำอะไรทำจริง หมายความว่า เมื่อได้ลงมือทำอะไรแล้ว ต้องทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ เช่น เรียนหนังสือ ก็ต้องเรียนให้ถึงที่สุดของวิชาตามชั้นนั้น ๆ ต้องไม่หยุดเสียกลางคัน เป็นต้น เมื่อเป็นกิจการใหญ่ ๆ ต้องทำเรื่อยไปให้สำเร็จ

(9) ย่อมไม่เป็นผู้ตั้งต้นในที่ผิด หมายความว่า ตามปรกติการทำ คำพูด ความคิดของคนเราย่อมมีได้ทั้งผิดทั้งถูก เราเองก็มีทั้งผิดทั้งถูกเพราะเราเองเมื่อสำคัญผิดก็เห็นผิดได้ เมื่อเห็นผิดได้ก็ทำผิดได้ พูดผิดได้คิดผิดได้ แต่เมื่อรู้ว่าผิดแล้วเลิกเสียก็ใช้ได้ แต่ถ้ารู้ว่าผิดแล้ว ยังขึ้นตั้งต้นก็เสียหาย เพราะฉะนั้นเพื่อมิให้เกิดความเสียหาย เมื่อรู้ว่าผิดแล้วก็อย่าตั้งต้นหรือขึ้นทำลงไปจึงจะเป็นผลดี

(10) ย่อมปรารถนาความดี ต่อการงานที่ทำอยู่เสมอ หมายความว่า เมื่อทำการงานใดอย่างหนึ่งต้องหวังความเจริญในการงานนั้น ต้องคอยหมั่นตรวจตราพิจารณาให้รอบคอบอย่าทำสักแต่ทำให้ผ่านไปวันหนึ่ง ๆ และต้องหมั่นดูว่างานนั้น ๆ เป็นไปตามความหวังของตนหรือไม่เมื่อเห็นว่าไม่เป็นไปตามความหวัง ต้องหาทางแก้ไข เมื่อแก้ไขไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลง หรือหาบุคคลที่สามารถทำให้เป็นไปตามความหวัง ไม่กักงานนั้นไว้เสียคนเดียวแล้วตนไม่สามารถทำได้ การงานนั้นก็เสียหายไป

7. ผู้ดี ย่อมเป็นผู้ใจดี หมายความว่า ต้องทำใจของตนให้มีเมตตากรุณา คิดแต่ในทางที่ดีมองคนทั้งหลายในแง่ดี สะสมแต่ความดีต่อกันไว้ อย่างนี้จัดว่าเป็นผู้ใจดี

กายจริยา หมายความว่าแสดงออกให้ปรากฏว่า เป็นคนมีใจดีโดยการกระทำทางกาย

(1) เมื่อเห็นใครทำผิดพลาดอันน่าเกลียดกราย ย่อมช่วยกลบเกลื่อนหรือทำไม่เห็นหมายความว่า เมื่อเห็นเขาทำผิดพลาดก็ไม่ซ้ำเติม ต้องช่วยแก้ไขหรือช่วยให้หายผิด หรือช่วยให้ร้ายกลายเป็นดี หรือความผิดพลาดนั้นเป็นความเดือดร้อนแก่ประชาชน เช่น ตำรวจเห็นผู้ร้ายกระทำผิด จะทำเป็นไม่เห็นไม่ควรถูกจัดการตามหน้าที่ แต่ถ้าความผิดนั้นไม่เป็นการเสียหายกับใคร เช่น ผงติดศีรษะก็ทำไม่เห็นเสียเช่นนี้ ย่อมไม่เสียหาย บางอย่างถ้าตกเข้าเขาจะมีความกระดากอาย ก็ควรทำไม่เห็น ย่อมเป็นการควร

(2) เมื่อเห็นสิ่งของของใครตก หรือจะเสื่อมเสีย ย่อมต้องหยิบยื่นให้หรือบอกให้รู้ตัว หมายความว่า เมื่อพบของตกไม่ว่าเป็นที่ใด ถ้าเจ้าของอยู่ต้องบอกเจ้าของให้รู้ ถ้ากลับหลังเจ้าของต้องเก็บเอาไว้มอบเจ้าหน้าที่ ถ้าในบริเวณโรงเรียน ต้องเก็บเอาไว้มอบให้ครูใหญ่ ในถนนหลวงหรือสถานที่ของตนต้องเอาไปมอบแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อประกาศหาเจ้าของต่อไป

(3) เมื่อเห็นเหตุร้าย หรืออันตรายจะมีแก่ผู้ใด ย่อมต้องรีบช่วย หมายความว่า ไม่ว่าจะอยู่ในที่ใดกับผู้ใด เมื่อเห็นเหตุร้ายจะเกิดขึ้นแก่เขา ต้องรีบบอกทันที เช่น รู้ว่าทางเป็นหลุมเป็นบ่อ หรือรู้ว่าสะพานชำรุด หรือมีสัตว์ร้ายอยู่ข้างหน้า หรือมีโจรร้ายคอยดักรุมหรือมีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งต้องรีบบอกให้เขารู้ทันที มิใช่ปล่อยให้เขามีอันตรายแล้วหัวเราะเล่นเห็นเป็นเรื่องสนุกสนาน ไม่เป็นการสมควร

วจริยา หมายความว่า แสดงความเป็นผู้มีใจดีให้ปรากฏด้วยการกล่าวทางวาจา

(1) ย่อมไม่เยาะเย้ยถากถางผู้กระทำความผิดพลาด หมายความว่า เมื่อเห็นผู้ใดพลาดพลั้งด้วยเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่เยาะเย้ยให้เขาได้อาย เช่น เขาพลาดล้มไม้หัวเราะเยาะเป็นต้น

(2) ย่อมไม่ใช้วาจาอันข่มขี่ หมายความว่า เมื่อพูดกับใคร ไม่ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นผู้น้อยหรือผู้ต่ำต้อยด้วยสถานใดสถานหนึ่ง หรือจะเป็นเสมอกันก็ตาม ไม่พูดจาข่มขี่ด้วยประการต่าง ๆ ไม่ว่าในทางใดทั้งนั้น เช่น เห็นเขาสุภาพไม่พูดข่มด้วยท่าทางอันเป็นอันธพาล เห็นเขายากจนไม่พูดข่มเรื่องเงินทองเป็นต้น

มโนจริยา หมายความว่า แสดงความเป็นผู้มีใจดีให้ปรากฏจากใจ

(1) ย่อมไม่มีใจอันโหดเหี้ยมเกรี้ยวกราดแก่ผู้น้อย หมายความว่า ต้องแสดงความมีน้ำใจร่วมสุขร่วมทุกข์ให้ปรากฏ แสดงความเมตตาปรานีให้ปรากฏ ควรยกย่องก็ยกย่องตามควรแก่กาลเทศะ

(2) ย่อมเอาใจโอบอ้อมอารีแก่คนอื่น หมายความว่า เมื่อผู้อื่นตกทุกข์ได้ยากอย่างไร มีโอกาสช่วยเหลือก็ช่วยเหลือ แสดงความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและเพื่อนบ้านเรือนเคียงกัน ด้วยให้ปันบ้าง ด้วยช่วยเหลือกิจธุระต่าง ๆ บ้าง ช่วยเหลือในยามเจ็บไข้บ้าง แม้ตามปกติก็ร่วมสุขร่วมทุกข์แสดงความปรารถนาดีอยู่เสมอ

(3) ย่อมเอาใจช่วยคนเคราะห์ร้าย หมายความว่า เมื่อเห็นผู้ใดผู้หนึ่งตกทุกข์ได้ยากด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ตกน้ำ ถูกไฟไหม้ ถูกโจรผู้ร้ายปล้น หรือได้รับอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เข้าช่วยเหลือตามโอกาส ไม่ดูดาบใจจิตใจดำ ช่วยเหลือตามกำลังความสามารถเท่าที่จะทำได้ นี่เป็นการควร

(4) ย่อมไม่เป็นผู้ซ้ำเติมคนเสียที หมายความว่า ในการแข่งขันอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เล่นฟุตบอล เมื่อฝ่ายตนชนะก็ไม่ควรซ้ำเติมฝ่ายแพ้ไม่ควรทำดังคำพังเพยว่าได้ทีขี่แพะไล่ ต้องทำตนให้มีน้ำใจนักกีฬา คือรู้แพ้รู้ชนะถึงคราวแพ้ก็น้อมแพ้อย่างดี ถึงคราวชนะก็ชนะด้วยดีไม่ทำร้ายคนที่ไม่มีทางสู้ ไม่ทำร้ายกลับหลัง เมื่อเขาเสียที่อยู่แล้วก็ไม่ซ้ำเติม ดังคำว่าไม่เหยียบคนที่ล้มแล้วดังนี้

(5) ย่อมไม่เป็นผู้อาฆาตจองเวร หมายความว่า เมื่อมีใครมาทำให้โกรธหรือให้เจ็บช้ำน้ำใจประการใดประการหนึ่งก็ตาม ก็ควรแต่เพียงว่าเจ็บแล้วจำ ก็พอแล้ว คือไม่ควรให้มียังนั้นอีก ให้เป็นการเลิกแล้วกันเสียไม่ควรพูดพยาบาทอาฆาตจองเวร คอยหาโอกาสแก้แค้นกันอยู่ตลอดไป เช่น ผูกใจว่าเขาต่ำเรา เราต้องต่ำเขาให้ได้ เขาดีเราเราต้องดีเขาให้ได้ อย่างนี้ไม่เป็นการควรเลย ต้องคิดว่าเขาต่ำเรา เราต้องหาทางไม่ให้เขาต่ำอีก หรือหลีกเลี่ยงไปเสียให้ไกล ถ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็อย่าให้เขามาทำเราอีกก็แล้วกัน ดังนั้นจึงเป็นการควรเพราะเวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวรแต่เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร

8. ผู้ตี ย่อมไม่เห็นแต่แก้ตัวฝ่ายเดียว หมายความว่า ในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ ต้องคำนึงถึงประโยชน์ตนประโยชน์ท่านเป็นสำคัญ จะเอาแต่ข้างตนเองอย่างเดียวไม่ได้ต้อถึงประโยชน์ส่วนรวมด้วย ถ้าเอาแต่ส่วนตัวคนอื่นเดือดร้อนไม่ควรแก้แต่ ในทางตรงกันข้าม เอาแต่ประโยชน์คนอื่น ส่วนตัวเดือดร้อน ก็ไม่ควรเหมือนกัน แต่ถ้ารับอาสาเขาทำประโยชน์ของหมู่คณะก็ต้องถือเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ ประโยชน์ส่วนตัวต้องมาเป็นอันดับรอง อย่างนี้จึงเป็นการสมควรแท้

กายจิริยา คือ หมายความว่า การแสดงความไม่เห็นแก่ตัวให้ปรากฏโดยการกระทำทางกาย

(1) ย่อมไม่พักหาความสบายก่อนผู้ใหญ่ หมายความว่า ในการอยู่ร่วมกันในหมู่คณะ ท่านที่เป็นผู้ใหญ่กว่าก็มี ท่านที่เป็นผู้หญิงก็มี ผู้น้อยหรือผู้ชายต้องไม่หาความสบายก่อนผู้ใหญ่หรือผู้หญิง เช่น ในการรับประทานอาหาร ต้องช่วยให้ผู้ใหญ่และผู้หญิงรับประทานอาหารก่อนจึงรับประทานอาหารภายหลังดังนี้ เป็นต้น ย่อมเป็นการควร

(2) ย่อมไม่เลือกสนแย่งชิงที่นั่งหรือที่ดูอันใด หมายความว่า ไม่คอยช่วงชิงหาโอกาสเพื่อตัวโดยถ่ายเดียว ต้องแลเหลือถึงผู้อื่นบ้างตามควร เช่น ในการขึ้นรถไม่ควรแย่งกันขึ้น ในการนั่งในที่ซึ่งเขาจัด ไม่ควรแย่งที่นั่งในการดูมหรสพหรือดูอย่างอื่น ไม่ควรแย่งกันดูควรให้ไปตามลำดับแถวหรือเป็นไปตามปกติแต่ไม่ควรียียดอัดโอ้อ้อล่าช้า ทำให้ผู้อื่นต้องเสียเวลาโดยใช้เหตุ ต้องทำให้เป็นไปตามควรแก่กาลเทศะ

(3) ย่อมไม่เที่ยวแย่งผู้หนึ่งมาจากผู้หนึ่ง ในเมื่อเขาสนทนากัน หมายความว่า เมื่อผู้หนึ่งกำลังสนทนากับอีกผู้หนึ่ง ไม่ควรไปแย่งคู่สนทนาเขา โดยที่ไปแย่งเอาเขามาคุยกับเรา หากมีความจำเป็นด้วยธุระจริง ๆ ก็ควรแจ้งให้เขาทราบก่อนและขอโอกาสเขา หากไม่มีความจำเป็นเช่นนั้นแล้ว ไม่ควรทำเป็นเด็ดขาด แม้ในการประกอบธุระอย่างอื่นก็เช่นเดียวกัน

(4) เป็นผู้ใหญ่ จะไปมาลุกนั่งยอมนั่งช่องให้ผู้小有โอกาสบ้าง หมายความว่า ในการนั่งในที่ชุมชนตามปกติเขาจัดที่นั่งที่ยืนไว้ ในการยืนแถวผู้ใหญ่ต้องยืนหน้า ในการนั่ง ผู้ใหญ่ต้องนั่งหน้าเหมือนกัน ในการนี้ทุกคนต้องยืนหรือนั่งตามที่ซึ่งเหมาะสมแก่ตน ถ้าเป็นผู้ใหญ่ไปยืนข้างหลังหรือนั่งข้างหลังหรือยืนปิดช่อง ก็ทำให้ผู้น้อยไม่สามารถจะนั่งจะยืนหรือจะเดินไปได้ เป็นการไม่สมควรแท้ เพราะฉะนั้นต้องนั่งยืนตามที่ที่เหมาะสมแก่ตนจึงจะเป็นการควร

(5) ในการเลี้ยงดูย่อมแผ่เผื่อ เชื้อเชิญแก่คนข้างเคียงก่อนตน หมายความว่า ในการเลี้ยงอาหารควรช่วยเหลือให้คนข้างเคียงตนได้อาหารก่อนและในขณะที่กำลังรับประทานอาหารอยู่ควรดูแลเพื่อช่วยเหลือเพิ่มเติมเมื่อเขาบกพร่องบ้าง อย่างนี้จึงเป็นการควร ทั้งนี้ออกจากระเบียบในโต๊ะอาหารที่มีมืออยู่อย่างเคร่งครัด เช่น เมื่อเขานำมาให้โดยเฉพาะก็หาควรที่จะหยิบไปให้คนอื่นก่อนไม่ และในที่นี้จำต้องช่วยแต่ตนเอง

(6) ในที่บริโภค ย่อมหยาบยกยื่นส่งสิ่งของแก่ผู้อื่นต่อ ๆ ไป ไม่มุ่งแต่กระทำกิจส่วนตน หมายความว่า ในขณะที่กำลังรับประทานอาหารร่วมกันอยู่ถ้าเป็นวงใหญ่ อาหารย่อมอยู่ห่างจากอีกฝ่ายหนึ่ง ในการนี้ผู้ซึ่งอยู่ไกลต้องยื่นส่งอาหารให้แก่อีกฝ่ายหนึ่งซึ่งยังไม่ได้ ถ้าเป็นของที่ต้องเฉลี่ยกันก็ต้องส่งต่อ ๆ กันไปจนทั่วถึง ไม่ควรมุ่งแต่เฉพาะตนทำเดี๋ยวต้องคอยช่วยเหลือกันตามโอกาสอย่างนี้จึงเป็นการควร

(7) ย่อมไม่รวบสามตะกลามสี่กวาดฉวยเอาของที่เขาดังไว้เป็นกลางจนเกินส่วนที่ตนจะได้หมายความว่า ในการเลี้ยงร่วมโต๊ะนั้น ย่อมมีอาหารที่เขาจัดไว้เป็นส่วนกลาง ซึ่งควรจะพอแก่จำนวนคนในวงนั้น ในการนี้ผู้ที่มีโอกาสได้แบ่งก่อนก็ไม่ควรแบ่งเอาเสียมากจนเกินไป จนทำให้ผู้มีโอกาสแบ่งภายหลังไม่ได้ตามควร หรืออาจไม่ได้เลย หรือแม้ในการนั่งในที่รับแขกตามปกติ เขามักตั้งพานหมากบุหรืไว้ ซึ่งตามปกติก็พอแก่จำนวนคนในชุมนุมนั้น ในการนี้ก็ต้องไม่ฉวยเอาเสียมากมายจนเกินส่วนที่ตนควรจะได้ เช่น ถ้างเามาตั้งกำมือหรือหลายมวน เป็นต้น อย่างนี้ไม่เป็นอันควร ต้องหยิบเอาแต่เล็กน้อยพอเป็นกิริยาจึงเป็นการควรแท้

(8) ย่อมไม่แสดงความไม่เพียงพอใจในสิ่งของที่เขาหยิบยกให้ หมายความว่า ในยามปกติก็ตาม ในคราวร่วมรับประทานอาหารก็ตามเมื่อมีผู้ให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแก่เรา เราต้องรู้จักเพียงพอ หรือต้องรู้จักเกรงอกเกรงใจเขาบ้างมิใช่ว่าเขาให้แล้วก็เอาเสียหมดเท่าไรไม่รู้จักพอ เช่นนี้ก็เกินไป อาจทำให้ผู้พบเห็นเสื่อมความนิยมได้ เพราะฉะนั้นจำต้องรู้ความพอเหมาะพอควรคือต้องรู้จักเพียงพอบ้าง ถ้าเป็นของรับประทานก็เอาแต่พอเท่านั้น ไม่ควรเอาจนเหลือซึ่งจะต้องทิ้งเสีย ต้องรู้ความพอเหมาะพอควรอย่างนี้จึงเป็นการควร

(9) ย่อมไม่นิ่งนอนใจให้เขาออกทรัพย์แทนส่วนตนเสมอ เช่น ในการเลี้ยงดูหรือใช้ค่าเดินทาง เป็นต้น หมายความว่า ในการเดินทางร่วมกัน เมื่อมีผู้ใดจัดค่าเดินทางให้ จัดค่าอาหารให้ ก็ไม่ควรนิ่งนอนใจให้เขาต้องออกไปฝ่ายเดียว ทางที่ดีที่สุดนั้นควรเฉลี่ยตามส่วนเท่า ๆ กันเป็นเหมาะแท้ แต่ถ้าเขาไม่ยอมให้เฉลี่ยก็ต้องหาโอกาสตอบแทนเขาบ้างตามควรมิใช่ทำเฉยเมยเอาเขาข้างเดียว ต้องแสดงมิตรจิตมิตรใจตามควรแก่โอกาส

(10) ย่อมไม่ลืมที่จะส่งของ ซึ่งคนอื่นได้ส่งเคราะห์ให้ตนยืม หมายความว่า เมื่อยืมของเขามาใช้ ควรรีบส่งคืนเขาทันทีเมื่อเสร็จธุระแล้ว นอกจากนั้นแล้ว ยังต้องรักษาให้คงสภาพอยู่เช่นเดิม ถ้าขาดจำนวนหรือเสื่อมเสียด้วยประการใด ต้องจัดการให้คงสภาพตามเดิม มิใช่ทำลาย ถ้าไม่ส่งคืนย่อมเป็นการเสียแท้ หรือไม่ส่งจนเขาต้องทวงคืนก็ไม่ควร ต่อไปจะยืมเขาไม่ได้อีก หรือไม่กล้าไปยืมเขาเป็นการตัดทางตนเอง ในทางตรงกันข้ามถ้าเขายืมเราไม่ส่งคืน เมื่อมายืมอีก เราก็ไม่ให้ก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเมื่อยืมของต้องรักษาให้คงสภาพและต้องส่งคืนทันทีเมื่อเสร็จธุระแล้ว หรือตามสัญญาที่ให้ไว้ ดังนี้จึงเป็นการสมควร

(11) การให้สิ่งของหรือเลี้ยงดูซึ่งเขาได้กระทำแก่ตน ย่อมต้องตอบแทนเขา หมายความว่าเมื่อได้รับอุปการะจากผู้ใดก็ไม่มีบุญคุณของท่านผู้นั้น และหาโอกาสตอบแทนบุญคุณท่านตามกำลังความสามารถของตน เช่นพ่อแม่เลี้ยงเรามา ต้องเลี้ยงท่านตอบ ครูอาจารย์สอนวิชาความรู้เรามา ต้องสนองคุณท่าน เพื่อนบ้านหรือเพื่อนฝูงสงเคราะห์เรา เราต้องสงเคราะห์ตอบ ดังนั้นจึงเป็นการสมควร

วจีจริยา คือ หมายความว่า การแสดงความไม่เห็นแก่ตัวให้ปรากฏทางวาจา

(1) ย่อมไม่ขอแยกผู้หนึ่งมาจากผู้หนึ่ง เพื่อจะพาไปพูดจาความลับกัน หมายความว่า ในขณะที่เขากำลังร่วมชุมนุมกันอยู่ เราไม่ควรจะแยกผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งอยู่ในชุมนุมนั้นออกไปจากหมู่เพื่อจะไปพูดความลับอย่างใดอย่างหนึ่งเลยเป็นอันขาด หากมีความจำเป็นรีบด่วน ก็ควรจะแสดงอาการอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าใจเอง และปลีกตัวออกไปเอง แล้วเราก็หาโอกาสพูดในเวลานั้น หากไม่ได้โอกาส จำต้องปล่อยไปก่อน ไม่ควรแยกออกมาเช่นนั้น ซึ่งอาจเป็นที่ระแวงสงสัยของบุคคลผู้นั้นได้

(2) ย่อมไม่สนทนาแต่เรื่องตนอย่างเดียว จนคนอื่นไม่มีช่องจะสนทนาเรื่องอื่นได้ หมายความว่า ในการสนทนาปราศรัยกันนั้น ไม่ควรยกเอาแต่เรื่องของตนเองมาพูด จนกลายเป็นว่า สนใจแต่เรื่องของตนคนเดียว ซึ่งอาจจะทำให้ผู้อื่นเบื่อหน่ายหรือรำคาญ เพราะไม่มีโอกาสฟังหรือพูดเรื่องอื่น และในชุมนุมนั้น ควรเป็นผู้ฟังมากกว่าเป็นคนพูด ควรให้โอกาสคนอื่นพูดมากกว่าตน เราจะได้ยินได้ฟังเรื่องแปลก ๆ เพิ่มขึ้น ดังนี้

(3) ย่อมไม่นำธุระตนเข้ากล่าวแทรกในเวลาธุระอื่นของเขาขุละมุน หมายความว่า เมื่อคนทั้งหลายกำลังทำธุระขุละมุนวุ่นวายอยู่เช่นนั้น ไม่ควรนำธุระของเราเข้าไปแทรกแซงขึ้นในขณะนั้น ต้องรอนจนกว่าผู้อื่นจะหมดธุระก่อน จึงพูดธุระของเราต่อไป

(4) ผู้ดีย่อมไม่กล่าววาจาติเตียนของที่เขาหยาบยกให้ว่าไม่ดีหรือไม่พอ หมายความว่า เมื่อใครให้อะไรแก่เรา ไม่ว่าของนั้นจะเป็นของรับประทานหรือของใช้ก็ตาม เราไม่ควรติเตียนสิ่งนั้น โดยประการใดประการหนึ่ง เช่นว่าไม่ดีหรือไม่พอเป็นต้น ถึงแม้จะรู้สึกเช่นนั้นก็ต้องเก็บไว้ในใจ จึงจะควร

(5) ผู้ดีย่อมไม่ได้ถามราคาของที่เขาหยาบยกให้ตน หมายความว่า เมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งนำสิ่งของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาให้เรา เราไม่ควรถามราคาของนั้นในขณะนั้นเป็นอันขาด แม้มีความปรารถนาจะรู้จักควรหาทางอื่นที่จะสืบถามไม่ใช่ถามกับตัวผู้ให้เอง

(6) ผู้ดีย่อมไม่แสดงราคาของที่จะหยาบยกให้แก่ผู้ใดให้ปรากฏ หมายความว่า เมื่อจะให้อะไรแก่ใคร ไม่จำเป็นต้องแสดงราคาส่งนั้นให้ปรากฏแก่เขา เพราะถึงอย่างไรก็ตามเขาอาจรู้ได้เอง ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะสิ่งของนั้นย่อมแสดงถึงน้ำใจของผู้ให้เท่านั้นว่ามีน้ำใจเพียงใด บางทีของอาจน้อยแต่น้ำใจมาก ก็ย่อมเป็นที่ชื่นใจของผู้รับได้เหมือนกันดังนี้

(7) ผู้ดียอมไม่ใช้วาจาอันโอ้อวดตนและลบหลู่ผู้อื่น หมายความว่า การพูดโอ้อวดยอม ทำให้ผู้ฟังหมดความเมตตาปราณี และยังเป็นการลบหลู่คนอื่นด้วยแล้ว ยังไม่สมควรอย่างแท้จริง เช่น พูดว่าตนดีอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นการยกตนอวดตน ถ้าพูดว่าตนดีกว่าคนนั้นคนนี้ นี่เป็นการลบหลู่คนอื่น ถ้าพูดทั้งโอ้อวดตนและลบหลู่คนอื่นยอมเป็นการไม่สมควรแท้ ต้องถ่อมตนและยกย่องคนอื่นจะดีกว่า

มโนจริยา หมายความว่า การแสดงความไม่เห็นแก่ตัวแต่ถ้อยคำเดียวให้ปรากฏทางใจ

(1) ผู้ดียอมไม่มีใจมักได้เที่ยวขอของเขารำไป หมายความว่า เมื่อเห็นของเขาทำไว้สวย ๆ งาม ๆ น่าดูน่าชมก็เกิดอยากได้ เมื่อหาเองไม่ได้ ความมักได้เข้าครอบงำก็ขอเขา ต้องการเมื่อไหร่ขอเมื่อนั้น ขอเขารำไป ตามปรกติมีคำเตือนว่า ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ถูกขอ ผู้ถูกขอเมื่อไม่ให้ ย่อมไม่เป็นที่ถูกใจของผู้ขอ ควรหลีกเลี่ยงจากคำเตือนนี้ อย่าให้มันขึ้นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ไม่ควรขอของใครทั้งสิ้น หากจำเป็นต้องขอก็ขอแต่พอเหมาะพอควร และควรขอแต่เฉพาะบุคคลที่เขายอมให้ขอเท่านั้น ก็ต้องขอแต่สิ่งที่ควรขอเท่านั้น อย่างนี้จึงเป็นการควร

(2) ผู้ดียอมไม่ตั้งใจปรารถนาของรักเพื่อน หมายความว่า ของ ๆ เพื่อนไม่ว่าจะเป็นคนเป็นสัตว์หรือเป็นข้าวของใด ๆ ก็ดีซึ่งเพื่อนรักมาก เราไม่ควรจะมีจิตปรารถนาอยากได้ของเขา เพราะควรเห็นใจว่าเขารักเขาก็ต้องหวง หากไปคิดปรารถนาเข้าแล้ว อาจกระทำผิดลงไปอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้

(3) ผู้ดียอมไม่พึงใจการหยิบยืมข้าวของเงินทองซึ่งกันและกัน หมายความว่า ตามปรกติเมื่อมีความจำเป็นก็ต้องหยิบยืมกันบ้างแต่ไม่ควรพอใจในการทำเช่นนั้นตลอดไป เพราะการทำเช่นนั้นอาจเป็นเหตุให้แตกสามัคคีหรือผิดใจกันได้ ยิ่งเป็นเงินเป็นทองด้วยแล้ว ไม่เป็นการบังควรแท้ การหยิบยืมเพื่อการลงทุนค้าขายก็ยังพอทำเนา แต่ก็ต้องทำเป็นครั้งเป็นคราว และควรส่งคืนตามกำหนด แต่การหยิบยืมเขามากินมาใช้ไม่เป็นการบังควรเลยเป็นอันขาด ดังนั้น จึงไม่ควรพอใจก่อหนี้สินเสียเลยจะดีกว่า

(4) ผู้ดียอมไม่หวังแต่จะพึ่งอาศัยผู้อื่น หมายความว่า ตามปรกติเมื่อคนเราอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นพวก ต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยกัน แต่เราจะหวังแต่จะพึ่งพาอาศัยเขาถ้อยเดียวยอมไม่เป็นการสมควร ควรให้ทุกสิ่งทุกอย่างสำเร็จด้วยลำแข้งของตัวเอง โดยที่ สุดแม่พ่อแม่ซึ่งเป็นที่พักอาศัยของเรานั้น ท่านก็ยังมิวันถึงเวลาแก่เฒ่า และในกาลนั้นเราก็ต้องให้ท่านอาศัยบ้าง ไม่ควรตั้งหน้าตั้งตาอาศัยท่านโดยส่วนเดียว ดังนี้จึงเป็นการควร

(5) ผู้ดียอมไม่เป็นผู้เกียจจนทอดทิ้งงานตนให้ผู้อื่น หมายความว่า การงานอันใด ซึ่งเป็นหน้าที่ของตนจะมากก็น้อยก็ตาม ต้องทำให้เสร็จตามกำหนด ไม่ควรปิดความรับผิดชอบให้คนอื่น แม้การประกอบการทำงานร่วมกัน ก็มีบังควรเกียจจนกัน ต้องช่วยกันจัดช่วยกันทำจนสุดกำลังความสามารถด้วยกัน ดังนี้จึงควร

(6) ผู้ที่ยอมรับคุณค่าที่ผู้อื่นได้ทำแล้วแก่ตน หมายความว่า เมื่อได้รับอุปการะจากใครแม้เพียงเล็กน้อย ก็ไม่ควรลืมบุญคุณเขา ควรบูชาเขาด้วยกายวาจาใจ เมื่อยังไม่มีโอกาสทดแทนก็ทำในใจไว้ เมื่อมีโอกาสเมื่อใด จงรีบตอบสนองทันที นี่จึงเป็นการสมควร

(7) ผู้ที่ย่อมไม่มีใจริษยา หมายความว่า เมื่อเห็นใครได้ดีก็พึงพลอยยินดีกับเขา ไม่ตั้งหน้าตั้งตาคิดริษยาต้อนเขา คนที่อิจฉาริษยาเขานั้น ถ้าเป็นใหญ่กว่าเขา ก็เท่ากับลดตัวลงมต่ำกว่าเขา ถ้าเป็นผู้น้อยกว่าเขาก็เท่ากับยกตนขึ้นเหนือลม ไม่เป็นการดีเลย ควรพลอยยินดีกับเขาเมื่อเขาได้ดีจึงเป็นการควร

9. ผู้ดี ย่อมรักษาความสุจริตซื่อตรง หมายความว่า ความสุจริตซื่อตรงนี้เป็นเกราะกันได้เป็นอย่างดี บุคคลควรเอาหลักธรรมข้อนี้เป็นหลักใจของตน ดำรงอยู่ในความซื่อตรงสุจริตเสมอ  
กายจรรยา คือ หมายความว่า การแสดงความสุจริตซื่อตรงให้ปรากฏโดยการกระทำทางกาย

(1) ผู้ที่ย่อมไม่ละลาบละล้งเข้าห้องเรือนแขกก่อนเจ้าของเขาเชิญ หมายความว่า เมื่อไปถึงบ้านใดบ้านหนึ่ง ก่อนที่จะเข้าบ้านเขา ต้องบอกให้เขารู้และได้รับอนุญาตจากเขาก่อน โดยที่เขาออกมาเชื้อเชิญ ถ้าเขายังไม่เชิญไม่ควรเข้าเป็นเด็ดขาด ถ้าขึ้นทำ ความเสียหายอาจเกิดขึ้นได้ เพราะเหตุนี้เมื่อจะเข้าบ้านใคร จึงควรรอเจ้าของบ้านเชิญเสียก่อน อย่างนี้จึงเป็นการควร

(2) ผู้ที่ย่อมไม่แลลอดสอดสายโดยเพ่งเล็งเข้าไปตามห้องเรือนแขก หมายความว่า เมื่ออยู่ในบ้านเรือนของใคร ไม่สอดสายสายตาเที่ยวดูโน่นดูนี่เป็นทำนองตั่นเต้นหรือเป็นทำนองดูหมิ่นหรือเป็นทำนองดูว่ามีอะไรอยู่ที่ไหนในลักษณะสอดสายผู้เฝ้ารู้เฝ้าเห็น ดังนี้ไม่เป็นการควร ต้องระมัดระวังตาหู สำรวมอยู่เป็นปกติ ไม่ตั่น ไม่สอดสาย จึงเป็นการควร

(3) ผู้ที่ย่อมไม่เที่ยวฉวยโน่นหยิบนั่นของผู้อื่นจนดูเหลือเกินราวกับว่าจะค้นหาสิ่งใด หมายความว่า เมื่ออยู่ในบ้านเรือนผู้ใด ไม่เที่ยวชอกแซกค้นสิ่งของต่าง ๆ ให้กระจุกกระจายไปตามต้องการ ซึ่งอาจทำให้เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย เพราะทำที่เสมือนหนึ่งมีของต้องห้ามอยู่ในบ้านนั้น หรือจะซ่อนเร้นอะไรไว้ในบ้านนั้น เพราะฉะนั้นต้องระมัดระวังตน จะหยิบดูสิ่งใดก็อยู่ในลักษณะที่สุภาพเรียบร้อยควรแก่กาลเทศะ

(4) ผู้ที่ย่อมไม่เที่ยวขอหรือหยิบฉวยดูจดหมายของผู้อื่นที่เจ้าของไม่ประสงค์จะให้ดู หมายความว่า ไม่ควรเปิดดูจดหมายของผู้อื่น ไม่ว่าในกรณีใด ๆ ทั้งสิ้นเว้นแต่เขามอบให้เป็นหน้าที่ ขยายความกว้างออกไป เรื่องส่วนตัวของคนอื่นไม่ว่าเรื่องใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ควรสอดรู้เลยเป็นอันขาด เพราะเป็นเรื่องเฉพาะตัวของเขา

(5) ผู้ที่ย่อมไม่เที่ยวขอหรือดูสมุดพกหรือสมุดจดรายการบัญชีของผู้อื่น ซึ่งตนไม่มีธุระเกี่ยวข้องเป็นหน้าที่ หมายความว่า สมุดพกนั้น ตามปกติเขาจดเรื่องต่าง ๆ ๆ เป็นส่วนตัว หรือเป็นส่วนที่เจ้าของจะต้องกำหนดจดจำไว้เป็นพิเศษ หรือสมุดจดรายการบัญชีสิ่งต่าง ๆ ทั้งรับทั้งจ่ายอัน

เป็นส่วนตัวของเขา ไม่ควรขอเขาดู หรือไม่ควรไปเที่ยวหยิบดูเฉย ๆ ต้องยับยั้งชั่งใจอย่าเผลอไปทำเข้า จะเป็นการเสียมรรยาทอย่างยิ่ง

(6) ผู้ด้อยไม่เที่ยวนั่งที่โต๊ะเขียนหนังสือของผู้อื่น หมายความว่า โต๊ะเขียนหนังสือนั้นก็เข้าลักษณะเฉพาะตัวเหมือนกัน เพราะเจ้าของโต๊ะอาจทำหรือเก็บงำสิ่งใดไว้เพื่อประโยชน์ของตน โดยเฉพาะ หรือมีเรื่องเกี่ยวกับตนโดยเฉพาะ จึงไม่ควรเที่ยวนั่ง ณ ที่นั้น

(7) ผู้ด้อยไม่เที่ยวเปิดหนังสือตามโต๊ะเขียนหนังสือของผู้อื่น หมายความว่า หนังสือซึ่งวางอยู่บนโต๊ะของเขานั้น ภายในหนังสือนั้นอาจมีอะไรซึ่งเจ้าของเขาต้องการสอดไว้เฉพาะตัว หรือมีเรื่องเฉพาะตัวอยู่ในนั้นจึงไม่ควรเที่ยวเปิดดู การทำเช่นนั้นเมื่อไม่มีอะไรเกิดขึ้นก็ดีไป ถ้ามีอะไรเกิดขึ้นแล้ว ก็อาจถูกระแวงสงสัย เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นการควรเลยที่จะทำ

(8) ผู้ด้อยไม่เข้าแทรกเข้าหมู่ผู้อื่น ซึ่งเขาไม่ได้เชื้อเชิญ หมายความว่า ตามปกติคนเราย่อมมีความคุ้นเคยกันเป็นหมู่เป็นพวก และมักจะเป็นไปในบุคคลผู้มีอัธยาศัยใจคอเดียวกันเสมอใจกัน กลายเป็นหลายหมู่หลายพวกขึ้น แต่ไม่ใช่เป็นลักษณะแตกหมู่แตกพวก เมื่อคนทั้งหลายกำลังรวมกลุ่มอยู่เช่นนั้น เราไม่ควรเข้าแทรกแซงเลยเป็นอันขาด เว้นไว้แต่เขาเชื้อเชิญ แม้แต่เขาเชื้อเชิญก็ต้องใคร่ครวญโดยชอบด้วยเหตุผล จะควรเพียงใด พึงระวังรักษากิริยาให้สุภาพเรียบร้อย ตามควรแก่กาลเทศะ

(9) ผู้ด้อยไม่ลอบแอบฟังคนพูด หมายความว่า ในขณะที่เขากำลังพูดกันอยู่ ไม่ว่าเขาจะอยู่ในที่ใด ๆ ในห้องก็ดี ในที่แจ้งก็ดี ไม่ควรแอบฟังความที่เขาพูดกัน หมายความว่า เรื่องของคนอื่นแล้วไม่สมควรสอดรู้สอดเห็นเลย

(10) ผู้ด้อยไม่แอบดูการลับ หมายความว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นความลับ หรือเป็นส่วนเฉพาะของเขา เราไม่ควรดูเรื่องเช่นนั้นเลยเป็นเด็ดขาด

(11) ถ้าเห็นเขาจะพูดความลับกัน ผู้ด้อยต้องหลบตาหรือลี้ตัว หมายความว่า อันความลับของใคร ๆ นั้นไม่ควรแสดงอาการสอดแทรกอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับความลับของผู้อื่น การปลีกตัวเพื่อเปิดโอกาสให้เขาพูดความลับกันได้โดยไม่ต้องระแวงใครย่อมเป็นมรรยาทอันดีอย่างหนึ่ง การเที่ยวสอดรู้สอดเห็นนั้น ถ้าหากความลับนั้นไปเปิดเผยขึ้น เขาก็โทษเราหรือระแวงสงสัยว่าเราจะเป็นผู้เปิดเผย ถ้าหากเป็นความลับที่ถึงคอขาดบาดตาย เขาก็อาจฆ่าเราก่อนเพื่อปิดความลับของเขาก็ได้

(12) ถ้าจะเข้าห้องเรือนผู้ใด ผู้ด้อยต้องเคาะประตูหรือกล่าวก่อนให้เขารู้ตัวก่อน หมายความว่า เมื่อจะเข้าในที่ใด ต้องแสดงตัวให้เขารู้ก่อน เมื่อจะเข้าห้องใดต้องกระแอมไอหรือเคาะประตู หรือให้สัญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งให้คนภายในรู้ก่อน ไม่ควรพรวดพราดเข้าไป ซึ่งเป็นการเสียมรรยาท

วจีจริยา หมายความว่า การแสดงความรู้สึกดีตรงให้ปรากฏทางวาจา

(1) ผู้ที่ย่อมไม่สอดแทรกได้ตามธุระส่วนตัวหรือการในบ้านของเขาที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับตนเอง หมายความว่า อันธุระส่วนตัวของเขาหรือการในบ้านของเขา เราไม่ควรสอดแทรกถาม ตามปกติเราถามแต่เพียงถึงทุกข์ถึงสุขของกันและกันเท่านั้น เว้นไว้แต่เรามีหน้าที่เช่น เป็นผู้ใหญ่หรือเป็นเพื่อนสนิทของเขา เพื่อรู้ความเป็นไปของเขา หากมีโอกาสจะช่วยเหลือได้อย่างใดบ้าง หรือเพื่อคลายความห่วงใยในเขา แม้เช่นนั้น ก็ต้องระมัดระวังให้เป็นการเฉพาะจริง ๆ และให้รู้ใจกันจริง ๆ เท่านั้น นอกนั้นไม่ควรเลย

(2) ผู้ที่ย่อมไม่เที่ยวถามเขาว่านั้นเขียนหนังสืออะไร หมายความว่า เมื่อเห็นเขากำลังเขียนหนังสืออยู่ ซึ่งมีใช้หนังสือเปิดเผยในกระดานดำ เป็นหนังสือทำนองจดหมายก็ไม่ควรถามเขา

(3) ผู้ที่ย่อมไม่ถามถึงผลประโยชน์ที่เขาหาได้เมื่อตนไม่ได้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง หมายความว่า ไม่ควรถามรายได้ของเขา เช่น ไม่ถามถึงเงินเดือนเป็นต้น นอกจากเป็นผู้มีหน้าที่ต้องการช่วยเหลือหรือเป็นผู้ที่สนิทสนมคุ้นเคยกันก็ควรถามได้ แต่ต้องให้เป็นการเฉพาะ

(4) ผู้ที่ย่อมไม่เอาการในบ้านของผู้ใดมาแสดงในที่แจ้ง หมายความว่า เรื่องภายในครอบครัวของเขา ซึ่งเรารู้มา แม้ถึงจำเป็นอย่างไร เช่น เขาทำให้เราโกรธ เราก็ไม่ควรนำเอาเรื่องเช่นนั้นของเขามาพูดในที่แจ้ง คือที่ชุมนุมชน โดยที่สุดแม้เรื่องภายในครอบครัวเราเองก็เช่นกัน ไม่ควรนำมาเปิดเผยในที่แจ้งเป็นอันขาด

(5) ผู้ที่ย่อมไม่เก็บเอาความลับของผู้หนึ่งมาเที่ยวพูดกับผู้อื่น หมายความว่า สิ่งที่เราเรียกว่าความลับนั้นได้แก่สิ่งที่เขารู้เฉพาะในวงของเขาหรือเฉพาะตัวเขา ความลับแบ่งออกได้เป็นอย่าง ๆ คือ ความลับเฉพาะตัว รู้ได้คนเดียว บุคคลที่ ๒ รู้ไม่ได้ ความลับเฉพาะสองคน บุคคลที่สามรู้ไม่ได้ ความลับในครอบครัว คนนอกครอบครัวรู้ไม่ได้ ความลับของหมู่คณะ บุคคลนอกหมู่คณะรู้ไม่ได้ ความลับของประเทศชาติ บุคคลนอกประเทศต่างชาตารู้ไม่ได้ เมื่อเรารู้ความลับของใคร ๆ เราก็ไม่ควรพูด ควรถือคำโบราณว่า รู้แล้วพูดไป สองไฟเบี้ย รู้แล้วนิงเสีย ตำลึงทอง

(6) ผู้ที่ย่อมไม่กล่าวถึงความชั่วร้ายอันเป็นความลับเฉพาะบุคคลในที่แจ้ง หมายความว่า อันธรรมาบุคคลเรานั้น ย่อมมีทั้งดีทั้งชั่วปะปนกันอยู่ ในบุคคลเดียวก็มีทั้งสองอย่าง เราดูบุคคลเราก็ควรดูทั้งสองอย่าง แต่สิ่งที่เราควรถือเอาก็คือความดีของเขา เราไม่ควรจำความชั่วของเขาไว้ หากเราจะจำได้บ้างเราก็ไม่ควรพูดในที่ใด ๆ แก่ใคร ๆ เลย ถ้าขึ้นพูดไปก็คือแสดงถึงจิตใจอันชั่วร้ายของเราเอง ดังนั้นจึงไม่ควรพูด

(7) ผู้ที่ย่อมไม่พูดสับปลับกลับลอกตลบตะแลง หมายความว่า เมื่อพูดคำใดแล้วต้องยืนยันคำนั้น แม้ว่าคำนั้นจะให้โทษแก่เรา เราก็ต้องยอม การพูดกลับไปกลับมา ย่อมไม่ได้รับความนับถือจากใคร ๆ เลย ดังนั้นจึงไม่ควรพูด

(8) ผู้ที่ย่อมไม่ใช้คำสบถติดปาก หมายความว่า ในขณะที่พูดนั้น เขาจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตามเถิด แต่ให้พูดให้เขาเข้าใจก็แล้วกัน ในเวลาเช่นนั้น ไม่ควรใช้คำสบถอย่างใดอย่างหนึ่งเลย โดยที่สุดแม้พูดว่า ถ้าไม่เชื่อให้ไปถามคนโน้นคนนี้ก็ไมควร ต้องพยายามระมัดระวังให้มากที่สุด หรือแม้ที่สุด เมื่อไรเขาตอบแล้ว ฟังเข้าใจแล้ว ก็ควรพอใจแล้ว ไม่ควรไปถามย้ำคำเขาอีกว่า จริงหรือแน่หรืออีก เพราะคำเช่นนั้น เป็นการแสดงว่าไม่เชื่อเขา ถ้าหากไม่เชื่อก็ควรอยู่แต่ในใจของเรา

(9) ผู้ที่ย่อมไม่ใช้ถ้อยคำมุสา หมายความว่า ไม่ควรพูดคำเท็จเลย ถ้าจำเป็นต้องพูดก็พึงนิ่งเสียหรือหลีกเลี่ยงเสีย พูดคำใดคำนั้นเป็นคำจริง คือพูดตามเห็นตามรู้ ความจริงพูดเท็จนี้ยากกว่าพูดจริง เพราะต้องคิดสร้างเรื่องเอาใหม่ทั้งหมด ส่วนคำจริงนั้นพูดง่าย คือเห็นอย่างไร รู้อย่างไรก็พูดไปอย่างนั้น ดังนั้นจึงควรพูดแต่คำจริง เพราะคำจริงเป็นคำที่ไม่ตาย

มโนจริยา คือ หมายความว่า การแสดงความรู้สึกตรงให้ปรากฏทางวาจา

(1) ผู้ที่ย่อมไม่เป็นคนที่ต่อหน้าอย่างหนึ่งลับหลังอย่างหนึ่ง หมายความว่า ต่อหน้าอย่างไร ลับหลังต้องอย่างนั้น ไม่ควรทำอย่างคนโบราณว่า ต่อหน้ามะพลับ ลับหลังตะโก หรือ หน้าไหว้หลังหลอก ต้องทำตรงไปตรงมาทั้งต่อหน้าและลับหลัง จึงสมควรแท้

(2) ผู้ที่ย่อมเป็นผู้รักษาความไว้วางใจของผู้อื่น หมายความว่า เมื่อได้รับความไว้วางใจแล้ว ควรรักษาความไว้วางใจนั้น ให้เขาไว้วางใจได้อย่างแท้จริง มิใช่ว่าเขาไว้วางใจแล้วก็เที่ยวเปิดเผยเรื่องอันปกปิด ดังนี้ใช้ไม่ได้ ต้องรักษาความไว้วางใจที่เขาได้ให้แก่ตนจึงจะสมชื่อ

(3) ผู้ที่ย่อมไม่แสวงหาประโยชน์ในทางผิดธรรม หมายความว่า เรื่องประโยชน์นี้ ใคร ๆ ก็ต้องการ แต่การแสวงหาประโยชน์ต้องแสวงหาโดยความเป็นธรรม ถ้าแสวงหาผิดธรรมแล้ว ประโยชน์ที่ได้เพราะความผิดธรรมนั้น ย่อมจะเผาตน ทำตนให้เดือดร้อน เพราะมีประโยชน์เช่นนั้น เช่น คนร่ำรวยเพราะโกงเขาฉ้อเขา ในที่สุดจะต้องได้รับความเดือดร้อน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรทำเลย

(4) ผู้ที่ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเที่ยงตรง หมายความว่า ความเที่ยงตรงนี้ ย่อมบันดาลให้คนเป็นที่เคารพนับถือของคนทั้งหลาย ไม่ว่าจะอยู่ในภาวะอย่างไร ถ้ามีความเที่ยงตรงแล้วย่อมได้รับความเคารพนับถือทั่วไป ควรพยายามวางตนอยู่ในลักษณะนี้ อธิบายคำว่าเที่ยงตรง คือความยุติธรรมถือหลักธรรมเป็นใหญ่ เช่น เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นในระหว่างคน ๒ คน เราจะเป็นผู้ตัดสิน ก็ต้องตัดสินโดยปราศจากอคติ ๔ ประการ ได้แก่ ความลำเอียงเพราะรัก เพราะโกรธ เพราะกลัว และเพราะหลง ผู้มีใจเป็นกลางไม่เข้ากับคนผิด จึงได้ชื่อว่าเป็นคนเที่ยงตรง

10. ผู้ดี ย่อมไม่ประพฤติชั่ว หมายความว่า ความชั่วคือความเสียหายสกปรกลามก

คนที่ทำอย่างนั้น เรียกว่าประพฤติชั่ว ผู้ดีไม่ควรประพฤติเช่นนั้น ความจริงก็ประพฤติไม่ได้อยู่เอง จึงชื่อว่าผู้ดี ถ้าประพฤติชั่ว ความเป็นผู้ดีก็หมดไป เพราะฉะนั้น ผู้ดีจึงไม่ประพฤติชั่ว

กายจริยา หมายถึงความประพฤติทางกาย คือ เว้นความชั่วทางกาย

(1) ผู้ดียอมไม่เป็นพาลเที่ยวเกะกะระรัวและกระทำร้ายคน หมายความว่า ผู้ดียอมไม่ทำตัวให้เป็นพาลเกร่อใคร ๆ เข้าตำราว่า ตัวโตกว่าข่มเหงผู้น้อยกว่า มั่งมีกว่าระรานคนจน มีอำนาจกว่าระรานผู้น้อยกว่า แม้คนเสมอกันก็ไม่ควรเป็นพาล ต้องแสดงตนให้เห็นว่ามีเมตตากรุณาต่อคนทั้งหลายทั่วไป จึงเป็นการสมควร

(2) ผู้ดียอมไม่ข่มเหงผู้น้อยกว่า เช่น เด็กหรือผู้หญิง หมายความว่า เมื่อเห็นใครสู้ไม่ได้ก็ไม่ควรจะข่มเหงเขา จะว่าใครต้องว่าต่อหน้า จะสู้รบตบมือกับใครก็ต้องให้โอกาสเขาต่อสู้ มิใช่เห็นเขาอ่อนกว่าด้อยกว่าแล้วก็ทำเอาทำเอา เช่นนี้ไม่เป็นการสมควรเลย กลายเป็นคนข่มเหงเด็กข่มเหงผู้หญิง ควรดเว้น เมื่อเห็นผู้น้อยกว่าหรือผู้หญิงควรให้ความกรุณาปรานีตามควร จึงเป็นการดี

(3) ผู้ดียอมไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเจ็บอาย เพื่อความสนุกยินดีของตน หมายความว่า ไม่ถือเอาความเดือดร้อนของผู้อื่นเป็นความสนุกสรวลของตน เช่น เด็กจับจิ้งหรีดมากัดกันเล่นเห็นเป็นสนุกสนาน หรือคนผู้ใหญ่กัดปลา ชนไก่ หรือแหย่คนอื่นเล่น เขาเดือดร้อนเป็นสนุกสนาน หรือจับคนมาทรมานเล่นหรือจับมาโกนหัวแล้วปล่อยไป เห็นเป็นสนุกสนานเป็นต้น ไม่ดีเลย ไม่ควรทำแท้

(4) ผู้ดียอมไม่หาประโยชน์ด้วยอาการที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน หมายความว่า สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนแต่คนอื่นต้องเดือดร้อน ไม่ควรทำเป็นเด็ดขาด

(5) ผู้ดียอมไม่เสพสุราจนถึงเมาและติด หมายความว่า อันสุราเมรัยนั้น เป็นของเสพติดให้โทษ ทำให้ผู้เสพมีเมา แต่สุรานั้นบางครั้งก็ใช้เป็นยาได้บ้าง เมื่อมีความจำเป็นจะต้องดื่มบ้าง เช่นในคราวถูกงูกัด หรือในคราวที่หญิงคลอดบุตร เป็นต้น ก็พึงดื่มกินได้บ้าง หรือเพื่อประโยชน์อย่างอื่นก็ดื่มกินได้บ้าง แต่ไม่ควรให้ถึงมีเมา และไม่ควรดื่มเป็นอาภินนิจติด ในทางที่ถูกนั้น ควรดเว้นเสียดีกว่า เพราะมีแต่โทษโดยส่วนเดียวเท่านั้น

(6) ผู้ดียอมไม่มั่วสุมกับสิ่งอันเลวทราม เช่น กัญชา ฝิ่น หมายความว่า อันของยาเสพติดให้โทษทุกชนิด ย่อมมีแต่โทษ เป็นสิ่งอันเลวทรามต่ำช้า ทำให้ผู้เสพกลายเป็นคนเลวทรามไปด้วย ยิ่งมั่วสุมจนติดแล้ว ก็ยิ่งให้โทษมาก ดังนั้นคนสุบฝิ่นกินกัญชา จึงได้รับโทษมากมาย เป็นของควรงดเว้นโดยเด็ดขาด

(7) ผู้ดียอมไม่หมกมุ่นในการพนัน เพื่อจะปรารณาทรัพย์ หมายความว่า การพนันทุกชนิดไม่ใช่เป็นทางหาทรัพย์ การแสวงหาทรัพย์ย่อมมีในทางอื่น เช่น การประกอบการงานอันสุจริต เป็นต้น และเศรษฐกิจการพนันก็ไม่เคยปรากฏในโลก ผู้ปรารณาทรัพย์จึงไม่ควรหมกมุ่นในทางนั้น คิดดูง่าย ๆ ทรัพย์ที่นำไปเล่นการพนันนั้น ก็เป็นทรัพย์ที่ได้มาด้วยหยาดเหงื่อที่ตนได้ทำการงานต่าง ๆ ทั้งนั้น น้อยนักหนาที่จะใช้ทรัพย์ที่เกิดจากการพนันไปเล่นการพนัน เพราะฉะนั้นควรดเว้นให้ได้เด็ดขาด

(8) ผู้ด้อยไม่ถือเอาเป็นของตน ในสิ่งที่เจ้าของไม่ได้อนุญาตให้ หมายความว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ของตนแล้วไม่ควรถือเอาทั้งนั้น ไม่ว่าของนั้นจะดีพิเศษอย่างไร จะถือเอาสิ่งใด ต้องได้รับอนุญาตก่อนเสมอ แม้ในของที่ได้รับอนุญาตนั้นแล้วก็ควรรู้ประมาณด้วย เพราะบางทีผู้ให้อาจให้ด้วยความจำใจก็ได้ ตามปกติคนที่มีความอายหรือสูงศักดิ์ ไม่ควรทักของใครว่าดีหรือซื้อเทียมขอเป็นอันขาด เพราะในการเช่นนั้นผู้ให้อาจให้ด้วยความไม่เต็มใจก็ได้ แต่มีข้อยกเว้นอยู่อย่างหนึ่งที่อาจถือเอาได้โดยไม่ต้องรออนุญาต เช่น การถือวิสาสะ ถือเอาเพราะอาศัยความคุ้นเคย แต่การถือเอาเช่นนั้นต้องเชื่อแน่ว่า เจ้าของรู้แล้วพอใจจึงใช้ได้ นอกนั้นไม่ควรทั้งสิ้น

(9) ผู้ด้อยไม่พึงใจในหญิงที่มีเจ้าของหวงแหน หมายความว่า ตามปกติชายหนุ่มหญิงสาว เมื่อเห็นกันเข้าก็อดชอบพอกันไม่ได้ เพราะธรรมชาติชักจูงให้เป็นเช่นนั้น แต่การทำเช่นนั้นหรือรู้สึกเช่นนั้น ควรเป็นคนโสดด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีคู่ครองแล้ว ก็ไม่ควรยอมให้ความรู้สึกเช่นนั้นเกิดขึ้น หากเกิดขึ้นก็ควรข่มใจไว้ อย่าแสดงออก

วชิรียา หมายความว่า การประพฤติทางวาจา ได้แก่การยกเว้นความชั่วทางคำพูด

(1) ผู้ด้อยไม่เป็นพาลพอใจทะเลาะวิวาท หมายความว่า ไม่ก่อการทะเลาะวิวาทกับใคร ๆ ไม่ว่าผู้นั้นจะโตกว่าหรือเล็กกว่า หรือมีกำลังน้อยกว่าตน เพราะการทำเช่นนั้น จะเป็นเหตุให้ไม่มีใครอยากคบหาสมาคมด้วย แม้เมื่อทราบเหตุที่จะให้ต้องทะเลาะวิวาท ก็ควรระงับยับยั้งั้งใจไว้ ถือเอาความเข้าใจดีต่อกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันเป็นหลัก ทำความรักความอาลัยให้เกิดขึ้น เห็นการแตกร้างว่าเป็นโทษ เห็นความพร้อมเพรียงว่าเป็นคุณ ควรสมัครรักใคร่กันไว้จะดีกว่า

(2) ผู้ด้อยไม่พอใจนินทาว่าร้ายกันและกัน หมายความว่า ไม่ดำเนินคดีเตยนใครลับหลัง ถ้าจำเป็นจะต้องดำเนินคดีก็หาโอกาสพูดให้เขารู้ตัวต่อหน้า และในสถานที่อันเหมาะสมไม่ควร ไม่ใช้เวลาให้ล่วงไปด้วยการนินทาว่าร้ายกันและกัน ควรพูดแต่คำที่เป็นคุณ เช่น สรรเสริญเขา เป็นต้น แต่สรรเสริญนั้นควรพูดลับหลังจะดีกว่าพูดต่อหน้าอาจกลายเป็นयोไปก็ได้

(3) ผู้ด้อยไม่พอใจพูดส่อเสียดยุยง หมายความว่า ไม่ยุยงให้เขาแตกร้างกัน ตามปกติการยุยงอาจมีได้ด้วยผู้ปรารถนาจะให้เขารักตน การทำตนให้เขารักด้วยวิธีนี้เป็นวิธีการที่เลวทรามต่ำช้า ไม่ควรทำเลย พูดไปก็เสียศักดิ์ศรีตนเอง ไม่ควรแท้

(4) ผู้ด้อยไม่เป็นผู้สอพลอประจบประแจง หมายความว่า ไม่ควรทำตนให้ผู้ใหญ่หรือใคร ๆ ชอบพอรักใคร่ด้วยวิธีการประจบสอพลอ คืออ้างเอาแต่สิ่งที่ไม่จริงมาพูด หรือคอยส่งเสริมซ้ำเติมผู้อื่นเพื่อให้ผู้ฟังพอใจรักใคร่ตน ควรเป็นทำงานตามหน้าที่ของตนให้สุดความสามารถ ถือเอางานเป็นสำคัญอย่าถือเอาประจบสอพลอเป็นหลัก ความดีที่ติดตัวนั้น อยู่ก็การทำงานตามหน้าที่ เมื่อได้ทำงานตามหน้าที่แล้ว ใครจะรู้ไม่รู้ไม่สำคัญเลย

(5) ผู้ดียอมไม่แข่งชักให้ร้ายผู้อื่น หมายความว่า ผู้ที่ดีต้องคิดดี คือต้องปรารถนาความสุขแก่คนและสัตว์ทั่วไป ต้องมีความกรุณาปรานีให้ผู้น้อย ไม่ปรารถนาทำร้ายแก่ใครแม้เขาจะไม่เป็นไปตามปากเรา แต่ก็ยังเป็นเครื่องแสดงน้ำใจอันร้ายกาจของเราเอง

มโนจริยา คือ หมายถึงความประพฤติทางใจ ได้แก่การเว้นความชั่วทางใจ

(1) ผู้ดียอมไม่ปองร้ายผู้อื่น หมายความว่า เมื่อถูกใครว่าให้เจ็บใจ หรือถูกทำร้าย ด้วยประการใด ก็ไม่ปองร้ายเขาผู้นั้น เป็นแต่เพียงเจ็บแล้วจำ พยายามมิให้มีเรื่องเช่นนั้นอีก พยายามหลีกเลี่ยงให้ไกลแสนไกล หรือหาทางผูกสมัครักใคร่กับผู้นั้นได้ก็จะดียิ่งขึ้น เพราะเหตุว่าการปองร้ายผู้อื่นอาจเป็นทางให้ประกอบอาชญากรรม ซึ่งจะเท่ากับทำร้ายตนเองในที่สุด

(2) ผู้ดียอมไม่คิดทำลายผู้อื่นด้วยประโยชน์ตน หมายความว่า ไม่คิดหาความสุขเหนือความทุกข์ยากของคนอื่น ไม่หาความมั่งมีเหนือความยากจนของคนอื่น ไม่หาความเป็นใหญ่ด้วยการเหยียบย่ำคนอื่น สิ่งใดที่เป็นประโยชน์แก่ตนแต่ต้องทำลายคนอื่น ต้องเว้นเด็ดขาด

(3) ผู้ดียอมมีความเหนียวรั้งใจตนเอง หมายความว่า ตามปรกตินั้นใจของคนมีกิเลส ย่อมแส่หาอารมณ์และส่ายไปตามอารมณ์ต่างๆ คือ ความรัก ความชัง ความหลง และสิ่งทั้งหลายอันแวดล้อมตนอยู่เล่า แต่ละอย่างล้วนยั่ววนชวนให้เกิดอารมณ์ทั้งนั้น สิ่งที่ดีงามย่อมยั่วให้รัก สิ่งที่ไม่ดีงามย่อมยั่วให้ชัง สิ่งอันมีอย่างนั้นย่อมยั่วให้หลง เมื่อประสบอย่างนั้นย่อมเหนียวรั้งใจไว้ไม่ให้ส่ายไปตามอารมณ์เหล่านั้น รักษาใจให้เป็นปรกติไว้อย่างนี้จึงชอบจึงควร

(4) ผู้ดียอมเป็นผู้มีความละเอียดแก่บาป หมายความว่า คำว่าบาป คือ ความชั่ว ความเสียหาย ความไม่ดี เกิดมาเป็นคนต้องศึกษาอบรมให้รู้จัก บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ ไม่ใช่ประโยชน์ เมื่อรู้แล้วควรเว้นสิ่งอันเป็นโทษเสีย แม้ใจเห็นผิดคิดเห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดี เห็นผิดเป็นชอบก็ควรละอายต่อสิ่งอันเป็นบาปบ้าง ไม่ควรทำบาปด้วยอาการอันหน้าด้าน ควรงดเว้นให้ห่างไกล เว้นได้เป็นศรีแก่ตนเอง

สรุปได้ว่าหลักสูตรที่นำมาใช้ในการฝึกอบรมให้กับชุมชนในเขตเทศบาลตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นหลักสูตรที่เพิ่มพูนองค์ความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพ เสริมรายได้ เพิ่มความมั่นคงให้ครอบครัวอยู่ดีมีสุขอย่างยั่งยืน ส่งผลถึงความเข้มแข็งของครอบครัว

### ข้อมูลเบื้องต้นพื้นที่วิจัย

ข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ที่ผู้วิจัยได้เลือกเป็นพื้นที่ตัวอย่างในการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวได้แก่ ชุมชน เขตเทศบาลตำบลวังกะพี้ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ข้อมูลเบื้องต้นของตำบลวังกะพี้เป็นข้อมูลที่จะมาสนับสนุนผลการศึกษาในรายงานการวิจัย

### 1. ประวัติความเป็นมาของตำบลวังกะพี้

ได้มีผู้เล่าต่อ ๆ กันมาว่า ได้มีครอบครัวซึ่งเดิมเคยตั้งรกรากอยู่ที่บ้านวังหมู (ตำบลหาดกรวดปัจจุบัน) อพยพครอบครัวข้ามแม่น้ำน่านมาหักร้างถางพงทำไร่จับจองเป็นที่อยู่อาศัย ต่อมา มีผู้อพยพอยู่ในพื้นที่มากขึ้น (หมู่ 4) เดิมเรียกชื่อว่าบ้านเนินชะอม และบ้านปากดง (หมู่ 6) ร่วมกันสร้างวัดขึ้น 1 หลัง ชื่อว่าวัดร่วมศรัทธา เป็นวัดเล็ก ๆ มีสมภารวัดชื่ออาจารย์ฟัก หน้าวัดมีแม่น้ำน่านไหลผ่านใช้อุโบสถเก่าทำสังฆทาน เมื่อมีการบวชพระไปบวชที่วัดวังหมู ส่วนที่เป็นตำบลวังกะพี้ในปัจจุบันนั้นตรงบ้านชะอมมีแม่น้ำไหลผ่าน เวลานั้นขึ้นก็กัดเซาะตลิ่งพังลงจนถึงต้นไม้อายุต้นหนึ่งคือ ต้นกะพี้พังลงไปในวังน้ำลึกต่อมาชาวบ้านในแถบนั้นจึงเปลี่ยนชื่อ บ้านเนินชะอม เป็นบ้านกะพี้ในปัจจุบัน

### 2. สภาพภูมิศาสตร์ (<http://school.obec.go.th/wangkapee/manu03.html>)

ตำบลวังกะพี้ เป็นตำบลหนึ่งใน 16 ตำบล ของอำเภอเมืองอุดรดิตถ์ ห่างจากที่ว่าการอำเภอเมืองอุดรดิตถ์ทางทิศเหนือ ประมาณ 12 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 64 ตารางกิโลเมตร หรือ 40,000 ไร่ มีอาณาเขตติดกับตำบลต่าง ๆ ดังนี้

|                 |                    |            |                  |
|-----------------|--------------------|------------|------------------|
| ทิศเหนือ ติดกับ | ตำบลบ้านเกาะ       | อำเภอเมือง | จังหวัดอุดรดิตถ์ |
| ทิศใต้          | ติดกับ ตำบลวังแดง  | อำเภอตรอน  | จังหวัดอุดรดิตถ์ |
| ทิศตะวันออก     | ติดกับ ตำบลหาดกรวด | อำเภอเมือง | จังหวัดอุดรดิตถ์ |
| ทิศตะวันตก      | ติดกับ ตำบลไผ่ล้อม | อำเภอลับแล | จังหวัดอุตรดิตถ์ |

### 3. ภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศของตำบลวังกะพี้ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะพื้นที่ราบ น้ำท่วมถึง ซึ่งเป็นพื้นที่ประมาณ 90 % ของพื้นที่ใช้ประโยชน์ในการทำนา และปลูกพืชตระกูลถั่วในฤดูแล้ง
2. ลักษณะพื้นที่ราบฝั่งแม่น้ำ จะอยู่ทางทิศตะวันออกของตำบลที่มีแม่น้ำน่านไหลผ่าน ส่วนใหญ่ทำใช้ประโยชน์ในการเกษตร ปลูกยาสูบ พืชผัก ข้าวโพด และสวนผลไม้
3. ลักษณะพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาด หรือพื้นที่เนินเขา พื้นที่ลักษณะนี้จะอยู่ทางตอนใต้ของหมู่ที่ 8 มีการใช้ประโยชน์ในการปลูกอ้อยและพืชไร่

### 4. แหล่งน้ำธรรมชาติ

แหล่งน้ำธรรมชาติของตำบลวังกะพี้ คือ แม่น้ำน่าน อยู่ทางทิศตะวันออกของตำบล ไหลผ่านหมู่ที่ 1 ถึง หมู่ที่ 8 มีน้ำไหลผ่านตลอดปี เกษตรกรสามารถสูบน้ำจากแม่น้ำใช้โดยตรง มีการจัดโครงการสูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้าตั้งอยู่หมู่ 4 และหมู่ 8 และมีคลองไม้แดงผ่านหมู่ 4 และหมู่ 9 ซึ่งมีน้ำไหลผ่านเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น

## 5. การคมนาคม

ประกอบด้วยเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ 2 ทาง คือ

1. ทางรถไฟ ใช้เส้นทางรถไฟสายเหนือ เริ่มจากสถานีรถไฟอุตรดิตถ์ผ่านตำบลบ้านเกาะ ถึงสถานีรถไฟวังกะพี้ ระยะทางประมาณ 9 กิโลเมตร
2. ทางรถยนต์ ใช้เส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1040 และถนนลาดยางสายต่าง ๆ ภายในตำบลเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคมติดต่อ

## 6. การปกครอง

ตำบลวังกะพี้ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ 1 บ้านปายาง หมู่ 2 บ้านท่าทอง หมู่ 3 บ้านโรงงาน หมู่ 4 บ้านวังกะพี้ หมู่ 5 บ้านวังกะพี้ หมู่ 6 บ้านวังกะพี้ หมู่ 7 บ้านค่อวัง หมู่ 8 บ้านวังโป่ง หมู่ 9 บ้านป่าถ่อน (อยู่นอกเขตเทศบาล) โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบล 1 แห่ง เทศบาล 1 แห่ง มีพื้นที่ 12.41 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยหมู่ที่ 1 - 3 เต็มพื้นที่และหมู่ที่ 4 - 8 บางส่วน

## 7. จำนวนประชากรของตำบล

จำนวนประชากรของตำบลวังกะพี้ ณ วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2553

([uto.moph.go.th/oic/healthstat/ptumbol.html](http://uto.moph.go.th/oic/healthstat/ptumbol.html))

ชาย 4,908 คน หญิง 5,379 คน รวม 10,287 บ้าน 3,139 หลัง

## 8. ข้อมูลอาชีพของตำบล

อาชีพหลัก ทำนา ทำไร่ ปศุสัตว์ ค้าขาย ประมงรับจ้างทั่วไป ธุรกิจส่วนตัว

## 9. ข้อมูลสถานที่สำคัญของตำบล :

วัดท่าทอง วัดวังกะพี้ วัดวังโป่ง

สรุปได้ว่าตำบลวังกะพี้เป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ประชาชนมีความพร้อมในการรับการพัฒนามาเพื่อให้มีคุณภาพที่ดีขึ้น

## งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนใน การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชนมีดังนี้

สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2551: บทคัดย่อ) การวิจัย เรื่อง การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ในจังหวัดนครสวรรค์ มีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ 1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์ในระดับบุคคลและระดับพื้นที่ ที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของครอบครัวในจังหวัดนครสวรรค์ 2. เพื่อสร้างรูปแบบหรือแนวทางในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของ

ครอบครัว ในจังหวัดนครสวรรค์ และ 3. เพื่อทดลองใช้รูปแบบหรือแนวทางการเสริมสร้างครอบครัวเข้มแข็งในพื้นที่ต้นแบบ ซึ่งการวิจัยครั้งนี้มีลักษณะเป็นการวิจัยและพัฒนา โดยประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

ระยะที่ 1 การศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์ในระดับบุคคลและระดับพื้นที่ ที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของครอบครัวในจังหวัดนครสวรรค์ ระยะที่ 2 การสร้างรูปแบบ/แนวทางในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวในจังหวัดนครสวรรค์ ระยะที่ 3 การทดลองใช้รูปแบบ / แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวในพื้นที่ต้นแบบ

ผลการวิจัย พบว่าจากการศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์ที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของครอบครัวในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า ตัวแปรการพึ่งพาตนเอง ทุนทางสังคม การแบ่งหน้าที่สัมพันธภาพ และการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยง ส่งผลทางบวกต่อความเข้มแข็งของครอบครัว โดยที่การพึ่งพาตนเอง ส่งผลต่อความเข้มแข็งของครอบครัวสูงสุด และการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงส่งผลต่อความเข้มแข็งของครอบครัวต่ำสุด ซึ่งตัวแปรพยากรณ์ทั้ง 5 ตัว สามารถพยากรณ์ความเข้มแข็งของครอบครัว ได้ร้อยละ 18 โดยรูปแบบหรือแนวทางในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวในจังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วย (1) การพัฒนาสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว (2) การสร้างความตระหนักให้รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเอง (3) การพัฒนาวิธีการพึ่งพาตนเอง และ (4) การนำหลักคุณธรรมของครอบครัวมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งรูปแบบดังกล่าว เรียกว่า Model 4'A แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ 1. การสร้างความตระหนัก (A1) 2. การเรียนรู้โดยการปฏิบัติ (A2) 3. การประเมินการเรียนรู้ (A3) และ 4. การประยุกต์ใช้ (A4) โดยรูปแบบดังกล่าวประกอบด้วยกิจกรรมหลัก 7 กิจกรรม คือ (1) กิจกรรมรู้จักฉัน รู้จักเธอ (2) กิจกรรมรู้จักตนเองและครอบครัว (3) กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว (4) กิจกรรมบริโภคด้วยปัญญาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (5) กิจกรรมคุณธรรมนำสุข (6) กิจกรรมบ้านนี้มีรัก และ (7) กิจกรรมจากใจถึงใจโดยรูปแบบดังกล่าวมีคุณภาพอยู่ในระดับมากสำหรับผลการทดลองใช้รูปแบบหรือแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวในพื้นที่ต้นแบบ พบว่า (1) ความคิดเห็นที่มีต่อการฝึกอบรมของผู้เข้ารับการฝึกอบรม ในด้านการดำเนินการฝึกอบรม ในภาพรวม อยู่ในระดับมาก (2) ผู้เข้ารับการฝึกอบรม ส่วนใหญ่มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับคุณลักษณะของครอบครัวเข้มแข็ง ว่าสมาชิกในครอบครัวต้องมีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนบ้าน/คนในชุมชน รองลงมา เห็นว่าครอบครัวเข้มแข็งสมาชิกในครอบครัวควรมีการเอาใจใส่ต่อกันทั้งในยามปกติ ยามเจ็บป่วย และเมื่อมีปัญหา, ต้องมีความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง และครอบครัว, ต้องช่วยเหลือแบ่งเบาภาระงานซึ่งกันและกัน, ต้องเข้าใจหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่จะนำมาใช้ดำเนินชีวิต ตลอดจนสามารถวางแผนครอบครัว และยังเห็นว่าครอบครัวเข้มแข็งสมาชิกในครอบครัวควรมีการแสดงออกถึงการให้กำลังใจซึ่งกันและกันในยามที่เผชิญปัญหา, และควรมีส่วนร่วมในการบอกกล่าว ปรีกษาหารือในเรื่องต่าง ๆ และ (3) พฤติกรรมเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็ง

ของครอบครัว ทุกด้านอยู่ในระดับมาก และพบว่าหลังการทดลองใช้รูปแบบหรือแนวทางการเสริมสร้างครอบครัวเข้มแข็ง ในพื้นที่ต้นแบบ ครอบครัวที่เข้ารับการฝึกอบรมมีคุณลักษณะของครอบครัวเข้มแข็งอยู่ในระดับมาก อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และครอบครัวที่เข้ารับการฝึกอบรมที่มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตเทศบาล มีระดับความเข้มแข็งของครอบครัว ไม่แตกต่างกันกับครอบครัวที่เข้ารับการฝึกอบรมที่มีภูมิลำเนาอยู่นอกเขตเทศบาล

การศึกษาเรื่อง ผู้ชาย : บทบาทที่พึงประสงค์เพื่อเสริมสร้างครอบครัวเข้มแข็ง (บทคัดย่อ) ผลการศึกษาพบว่า สภาพปัญหาของครอบครัวไทย มีสาเหตุหลัก คือความไม่พร้อมที่จะเป็นผู้สร้างครอบครัว เช่น ไม่พร้อมด้านร่างกาย สุขภาพอนามัย อายุ ด้านความรู้พื้นฐานที่จะประกอบอาชีพ ด้านวุฒิภาวะที่จะดำเนินชีวิต ด้านจิตใจ อารมณ์ ความรู้ในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ประการต่อมาเกิดจากผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมภายนอกต่อสถาบันครอบครัว เช่น ผลพวงจากการพัฒนาประเทศ ที่เน้นแต่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เน้นการเพิ่มทางรายได้ แต่มองข้ามความสำคัญในการพัฒนาคน สังคมและ การเมือง ผลกระทบจากระบบทุนนิยม ทำให้สภาพสังคมทั่วไปยังเต็มไปด้วยการแข่งขัน แย่งชิง ขูดรีด เอาเปรียบทุกอย่างเป็นธุรกิจ เป็นเงิน เป็นผลประโยชน์ เงินมีค่ามากกว่าคุณธรรมความดี และประการที่สาม ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวที่มีปัญหา และบทบาทหญิงชายที่ยังไม่ปรับเปลี่ยน ทำให้เกิดปัญหานานาประการ เช่น ปัญหาครอบครัวแตกแยก การหย่าร้าง ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการไม่รับผิดชอบของชาย เช่น การประพฤตินอกใจ การจดทะเบียนสมรสซ้อน การมีภรรยาน้อย ประพฤติส่ำสอนทางเพศ มั่วเมานในสถานบันเทิงเรีงรมย์ ดิตอบายมุข เช่น กินเหล้า เล่นการพนัน กินเหล้า เทียวเสเพล เหล้านี้ล้วนแล้วแต่มีผลให้เกิดการทะเลาะวิวาท ทำร้ายร่างกาย การแยกกันอยู่ การหย่าร้างมากขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของครอบครัว และการเรียนรู้เชิงสังคมของเด็กอย่างยิ่ง และพบว่า ในครอบครัวผู้ชายมีบทบาทสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรม ความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวอย่างมาก และเมื่อวิเคราะห์บทบาทของสมาชิกในครอบครัว ตามมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็งที่กำหนดตัวชี้วัดด้านต่าง ๆ อย่างครอบคลุมและเป็นระบบแล้ว มีความเห็นว่าในภาพรวมผู้ชายน่าจะปรับเปลี่ยนความคิดและบทบาทในครอบครัวหลายข้อเพื่อส่งเสริมให้ครอบครัวมีความมั่นคงเข้มแข็งมากขึ้น

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2550 : บทคัดย่อ) การพัฒนาศักยภาพสตรี การส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชาย และการสร้างความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว มีภารกิจในการกำหนดนโยบาย มาตรการ กลไก การส่งเสริมสนับสนุนภาครัฐและเอกชน ในการดำเนินการตามนโยบายที่กำหนดให้สตรีได้รับการพัฒนาศักยภาพ คุ้มครอง พิทักษ์สิทธิมีความเสมอภาคและความเป็นธรรมทางสังคม และมุ่งสร้างสถาบันครอบครัว ให้มีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น เพื่อเป็นกลไกในการส่งเสริมศักยภาพหญิงชายให้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคมและชุมชน ดังนี้

1. การให้เงินอุดหนุนแก่กลุ่ม องค์กร ชมรม สมาคมสตรีตามโครงการส่งเสริมเครือข่าย เพื่อการพัฒนาสตรีในการจัดทำโครงการ / กิจกรรม ที่เป็นประโยชน์ต่อสตรีสถาบันครอบครัว และชุมชนตามกรอบกิจกรรมที่กำหนด โดยเน้นการส่งเสริมศักยภาพสตรีและเสริมสร้างความเข้มแข็ง ของสถาบันครอบครัว ภายในวงเงินโครงการ / กิจกรรม ละ 5,000 – 10,000 บาท หรือมากกว่า ตามความเหมาะสม โดยสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรสตรีทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด (75 จังหวัด )

2. ศูนย์บริการช่วยเหลือเด็กและสตรีในภาวะวิกฤตจากความรุนแรง (one stop crisis center : oscc ) เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นในโรงพยาบาลต่างๆ ทำหน้าที่ช่วยเหลือเด็กและสตรีที่ถูกกระทำ รุนแรงในแบบศูนย์บริการเบ็ดเสร็จ การทำงานในรูปแบบสหวิชาชีพ จากบุคลากรต่างๆ เช่นแพทย์ จิตแพทย์ พยาบาล นักสังคมสงเคราะห์ ตำรวจ อัยการ ครู และพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด

3. การจัดตั้งศูนย์พัฒนาครอบครัวในชุมชน (ศพค.) มีบทบาทหน้าที่ สำรวจ / ศึกษา / เฝ้าระวัง / ป้องกัน / แก้ไขปัญหา / ให้คำแนะนำ และพัฒนาเสริมสร้างความเข้มแข็งของ ครอบครัว ภายใต้การกำกับดูแลและสนับสนุนขององค์การบริหารส่วนตำบล / เทศบาล / กรุงเทพมหานคร ในด้านวิชาการและงบประมาณ

4. การสนับสนุนสื่อประชาสัมพันธ์ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์ ตลอดจนส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย ซึ่งได้แก่

4.1 สื่อนิทรรศการเคลื่อนที่ ชุดความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย การค้ามนุษย์ ฯลฯ

4.2 หนังสือ คู่มือ เช่น กฎหมายกับผู้หญิง การค้ามนุษย์ มติหญิงชายกับการพัฒนา คู่มือวิเคราะห์บทบาทหญิงชาย ปฏิญญาและแผนปฏิบัติการปักกิ่ง อนุสัญญาว่า

ด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบ ( Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: CEDAW ) ฯลฯ

4.3 เอกสาร แผ่นพับ เช่น ความเสมอภาคหญิงชาย สถิติหญิงชาย การค้ามนุษย์ CEDAW ศูนย์ด้านภัยทางเพศที่ทำงาน ปฏิญญาสตรีไทย ฯลฯ

5. การส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพสตรีให้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทางการเมืองทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่น ตลอดจนส่งเสริมความรู้ในเรื่องความเสมอภาคหญิงชาย และการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบ

6. บริการศูนย์สารสนเทศทางด้านสตรี (<http://www.women-family.go.th/women2>) เพื่อนำเสนอข้อมูลข่าวสารความเคลื่อนไหว ตลอดจนสถิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสตรีส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย หากมีเรื่องร้องเรียนเกี่ยวกับสื่อที่เป็นภัยไม่เหมาะสมต่อสตรีและครอบครัวร้องเรียนได้ที่ ศูนย์ประชาบดี (1300) และเว็บไซต์ของสำนักงานกิจการสตรีและครอบครัว

อุบลรัตน์ ขวี่วงศ์ (2543) การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาผลของการให้คำปรึกษาครอบครัวต่อสัมพันธภาพภายในครอบครัวของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ที่มาจากครอบครัวหย่าร้าง โรงเรียนนิคมวิทยาจังหวัดระยอง โดยใช้วิธีการศึกษาเป็นรายกรณีร่วมกับการให้คำปรึกษาครอบครัว กรณีศึกษาได้มาจากประชากร โดยใช้แบบสำรวจพฤติกรรมเด็กสำหรับผู้ปกครอง ของศูนย์สุขภาพจิตวิทยา กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข คัดเลือกนักเรียนที่มีปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง และมีคุณสมบัติตามเกณฑ์ที่กำหนด โดยใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย ได้กรณีศึกษาจำนวน 2 คน การเน้นการวิจัยแบ่งเป็น 4 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ใช้เครื่องมือและเทคนิคการศึกษาเป็นรายกรณี เช่น การเยี่ยมบ้าน อัดชีวประวัติ บันทึกประจำวัน การทำสังคมมิติในชั้นเรียน ฯลฯ ในการทำความเข้าใจกรณีศึกษาอย่างแท้จริงเป็นเวลา 10 สัปดาห์ ระยะที่ 2 สอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับสัมพันธภาพในครอบครัวของนักเรียนโดยใช้แบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับสัมพันธภาพในครอบครัวภายหลังการหย่าร้างของพ่อแม่ ที่ผู้วิจัยปรับปรุงจาก อัญชลี ศิลาเกษ และคณะ (2539) แล้วจึงทดลองใช้วิธีการให้คำปรึกษาครอบครัวตามโปรแกรมที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นกับนักเรียนและผู้ปกครอง เป็นเวลา 8 สัปดาห์ ระยะที่ 3 ระยะยุติการให้คำปรึกษา ใช้เวลา 6 สัปดาห์ แล้วดำเนินการสอบถามสัมพันธภาพในครอบครัวของนักเรียนด้วยแบบสอบถามชุดเดิม ระยะที่ 4 เว้นช่วงระยะเวลาไปประมาณ 3 สัปดาห์ ซึ่งเป็นระยะติดตามผล ผู้วิจัยใช้แบบสำรวจพฤติกรรมเด็กฉบับสำหรับผู้ปกครอง สำรวจพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของกรณีศึกษาอีกครั้ง

ผลการวิจัยครั้งนี้ปรากฏว่า นักเรียนที่ได้รับการให้คำปรึกษาครอบครัวมีสัมพันธภาพภายในครอบครัวดีขึ้น และแสดงพฤติกรรมที่เป็นปัญหาลดลง

วีระศักดิ์ มโนวรรณ (2547) จากการศึกษาคุณภาพชีวิตของประชาชนตอนกลางลุ่มแม่น้ำอิง ด้านความมั่นคงในการดำเนินชีวิตในครอบครัวและชุมชน : กรณีศึกษา อำเภอขุขันธ์ จังหวัดเชียงราย พบว่า คุณภาพชีวิตด้านความมั่นคงในการดำเนินชีวิตครอบครัวภาพรวมอยู่ในระดับสูง ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่มีระดับค่าเฉลี่ยสูง คือ สภาพบ้านที่อยู่อาศัย ส่วนตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่มีระดับค่าเฉลี่ยต่ำ คือ สถานะการเงินของครอบครัว เพราะมีรายจ่ายมากกว่ารายรับ ส่วนคุณภาพชีวิตด้านความมั่นคงในการดำเนินชีวิตในชุมชน ภาพรวมอยู่ในระดับสูง ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่มีระดับค่าเฉลี่ยสูง คือ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่มีระดับค่าเฉลี่ยต่ำ คือ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อม

ไพรัช พันชมภู (2550) วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์คือประการที่หนึ่งเพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับงานครอบครัว ประการที่สอง เพื่อศึกษาแนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารงานครอบครัว และประการที่สาม เพื่อศึกษาหลักการบริหารงานครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จากการวิจัยเอกสาร โดยการศึกษาข้อมูลจากแหล่งต่างๆ ได้แก่พระไตรปิฎก เอกสารงานวิจัยของนักวิชาการ ตลอดจนผลงานของผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง นำมาวิเคราะห์

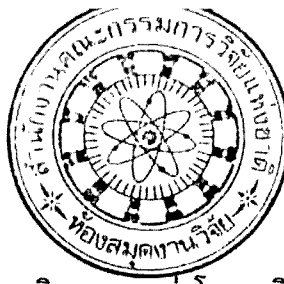
ประกอบกับคำชี้แนะของอาจารย์ที่ปรึกษา และอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม แล้วจึงสรุปผลการวิจัย และนำเสนอในเชิงพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่าครอบครัวเกิดจากสองคนขึ้นไปผูกพันกันทางกฎหมาย หรือสายโลหิต หรือทางสังคมโดยพื้นฐานความรัก ความเข้าใจ โดยที่ครอบครัวมีบทบาทหน้าที่หลักต่อสังคมในการผลิตสมาชิกใหม่ให้กับสังคม และบ่มเพาะจนพัฒนาเติบโตเป็นคนที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย อารมณ์ จิตใจ สังคม สติปัญญาและจิตวิญญาณ

การบริหารงานครอบครัว หมายถึง การดำเนินงานภายในครอบครัว โดยอาศัยนโยบาย และวิธีการจัดการกับกิจกรรมต่างๆในครอบครัว เพื่อความสงบสุข และผาสุกของครอบครัว และในการบริหารงานครอบครัวนั้น หลักการที่ควรนำมาใช้คือหลักธรรมในทางพุทธศาสนา นั่นคือธรรมที่เป็นไปเพื่อการบริหารงานครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา ที่เป็นไปเพื่อการระสรวล และต้องมีหลักความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของคนในครอบครัว หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับข้อที่ควรปฏิบัติต่างๆในการที่จะต้องใช้ดำเนินชีวิต เพื่อเป็นการเสริมสร้างคุณธรรมในด้านต่างๆให้เกิดกับบุคคลผู้เป็นสมาชิกในครอบครัวซึ่งมีธรรมสำหรับปกครองตนเอง และครอบครัว ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม และการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนานี้ เรียกโดยรวมว่าอรรถ 3 ได้แก่ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ในภายหน้า และปรมัตถประโยชน์สูงสุดคือเป้าหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะเข้าถึงตามกำลังสติปัญญาของแต่ละคนที่มี คือ สัจธรรมความจริงที่มีอยู่ ข้อเสนอแนะในครั้งนี้คือ ควรมีการปลูกฝังด้านจริยธรรม และศีลธรรมในสังคมของคนไทย ทางด้านการศึกษา และด้านการศาสนามากยิ่งขึ้น

พิน ดอกบัว (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง หลักทศ 6 ในพระพุทธศาสนา แนวคิดการบริหารครอบครัว และการบริหารครอบครัวตามหลักทศ 6 วิชยานิพนธ์นี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเน้นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และผลงานของท่านผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา นำมาวิเคราะห์จัดระบบเป็นหมวดหมู่ แล้วสรุปผลวิจัยนำเสนอในเชิงพรรณนา

ผลจากการศึกษาพบว่า หลักคำสอนเรื่องทศ 6 ในพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมหนึ่งที่ปรากฏใน “สังคาลสูตร” เป็นคำสอนที่เน้นให้ภุชงค์ผู้ครองเรือนใช้เป็นหลักปฏิบัติต่อกันเพราะหลักธรรมที่ปรากฏในพระสูตรนี้ เป็นหลักการที่เกี่ยวข้องกับความประพฤติก่อให้เกิดความอยู่ร่วมกันระหว่างบุคคลในสังคม และความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เพื่อให้การดำรงชีวิตและการดำเนินกิจการต่างๆรวมทั้งการจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยการบริหารครอบครัวตามแนวคิดทางศาสนา ประกอบด้วย ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม มีจุดมุ่งหมายในการบริหารครอบครัวอยู่ 2 ระดับคือเพื่อความสุขในชีวิตปัจจุบัน และเพื่อความสุขในโลกหน้า ส่วนจุดมุ่งหมายของการบริหารครอบครัวตามแนวคิดของเต๋าและขงจื้อ คือ ประโยชน์ ความสุขและการมีที่พึ่งทางใจในชีวิตปัจจุบัน การบริหารครอบครัวตามแนวคิดปรัชญา ประกอบด้วย



กลุ่มจิตนิยม กลุ่มสสารนิยม กลุ่มมนุษยนิยม และกลุ่มโรแมนติก จะมีจุดมุ่งหมายในการบริหารครอบครัวคือ ประโยชน์ในชีวิตปัจจุบันเป็นสำคัญ ซึ่งหมายถึงการมีชีวิตที่มีความสุขสมบูรณ์ทางกาย และการมีสิทธิเสรีภาพในการดำเนินชีวิต เป็นต้น ในส่วนแนวคิดการบริหารครอบครัวเชิงการหน้าที่ การขัดแย้ง และทางสังคมศาสตร์ ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สังคมของมนุษย์ดำรงอยู่สืบไป กระบวนการบริหารต่างๆที่มนุษย์กำหนดขึ้นนั้น เป็นเพียงกิจกรรมที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เท่านั้น

การนำหลักธรรมเรื่องทิศ 6 มาประยุกต์ใช้ร่วมกับกระบวนการบริหารองค์กรทั่วไป ซึ่งจะกำหนดบทบาทและหน้าที่ของบิดามารดาผู้เป็นเสมือนผู้นำและผู้บริหารไว้ด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ การวางแผน การจัดองค์กร การบริหารงานบุคคลหรือการจัดบุคคลเข้าทำงาน การสั่งการหรือการประสานงาน และการควบคุม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ครอบครัวได้เข้าถึงประโยชน์ทั้ง 3 ชั้น ได้แก่ ประโยชน์ปัจจุบันทันตาเห็น ประโยชน์เบื้องหน้าขึ้นเลยตาเห็น และประโยชน์สูงสุดรวมถึงจุดมุ่งหมายเพื่อให้สมาชิกแต่ละบุคคลได้บรรลุผลสำเร็จอีก 3 ด้าน คือ ความสำเร็จด้านส่วนตัว ความสำเร็จด้านครอบครัว และความสำเร็จด้านสังคม คือ การมีส่วนร่วมสร้างสรรค์สังคมให้มีความสุข

มาลี จิรวัดนานนท์ (2551) การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพชีวิตครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว 2) วิเคราะห์ความต้องการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและความต้องการด้านการศึกษาของพ่อหรือแม่คนเดียว และ 3) เสนอแนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว ผู้วิจัยเก็บข้อมูลโดยการศึกษารายกรณีแม่คนเดียว 14 ราย การสนทนากลุ่มการสัมภาษณ์แม่คนเดียวและผู้เชี่ยวชาญ ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพชีวิตครอบครัวแม่คนเดียว เมื่อจำแนกตามแหล่งที่พักอาศัย 3 ลักษณะ คือ บ้านพักชั่วคราว (หน่วยงาน/องค์กรเอกชน ภาครัฐและองค์กรทางศาสนา) บ้านของพ่อแม่และเครือญาติ และบ้านเช่า พบว่า แต่ละกลุ่มต่างเผชิญการปรับตัวกับการเป็นแม่มือใหม่เพราะส่วนใหญ่มีบุตรคนแรก ครอบครัวแม่คนเดียวต้องปรับตัวกับบทบาทที่หลากหลาย เช่น การศึกษาต่อของผู้เป็นแม่คนเดียว การประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ และการเลี้ยงดูบุตรในเวลาเดียวกัน ฯลฯ สิ่งที่เป็นปัญหา คือ ความยากลำบากทางเศรษฐกิจ อารมณ์ความรุนแรงและความเครียด แม่คนเดียวส่วนใหญ่ต้องการมีคู่ชีวิตและคาดหวังการเพิ่มวุฒิการศึกษาเพื่อให้สามารถมีอาชีพที่สร้างรายได้มากขึ้นสำหรับชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของครอบครัว โดยเฉพาะการเลี้ยงดูลูกให้ได้รับการศึกษาสูงๆมีอนาคตที่ดี

2. ความต้องการพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัวและความต้องการการศึกษาของแม่คนเดียว พบว่าคุณลักษณะครอบครัวเข้มแข็งที่แม่คนเดียวในสังคมไทยมีอยู่คือ ทุนทางสังคม และสัมพันธภาพ ส่วนที่เป็นปัญหาที่เด่นชัด คือ การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจและการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยง เมื่อวิเคราะห์ความต้องการการศึกษาพบว่า เนื้อหาสาระความรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งสำหรับครอบครัวแม่คนเดียวมี 5 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) การรับบทบาทการเป็นพ่อและแม่ 2) จิตวิทยาและ

ความรัก 3) การวางแผนชีวิตครอบครัว 4) การงานอาชีพและเศรษฐกิจครอบครัว และ 5) การเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ

3. แนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียวพบว่าควรมีการจัดการศึกษาทั้งในและนอกโรงเรียนเพื่อป้องกันและบรรเทาปัญหาครอบครัวแม่คนเดียว การส่งเสริมควรพิจารณาสภาพครอบครัวที่มีระดับปัญหาแตกต่างกัน ในกรณีที่มีปัญหาซับซ้อนมากอาจต้องการการปฏิบัติเป็นการเฉพาะรายและต้องการปัจจัยสนับสนุนทางสังคมมากกว่าครอบครัวที่ค่อนข้างมีคุณลักษณะของครอบครัวเข้มแข็ง การวิจัยครั้งนี้พบว่าแนวนโยบายที่ดำเนินการอยู่ปัจจุบันเอื้อต่อการปฏิบัติแต่ควรพัฒนาความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน / องค์กรต่างๆ เพื่อให้เกิดการประสานเชื่อมโยงในการใช้ทรัพยากรและการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ประเด็นหลัก 5 ด้านที่มีความต้องการทางการศึกษาควรได้รับการบรรจุเป็นเนื้อหาสาระความรู้ เทคนิคและทักษะ การให้คำปรึกษาในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ควรมีการสร้างสัมพันธภาพก่อนเข้าสู่การเรียนการสอน รวมทั้งควรมีการสร้างสื่อการเรียนรู้และนวัตกรรมที่หลากหลายเพื่อเพิ่มทางเลือกในการเรียนรู้แก่ครอบครัวแม่คนเดียว

การมีส่วนร่วมในการทำงาน ร่วมกันคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานของครอบครัว และชุมชน จะช่วยสร้างให้ครอบครัวและชุมชนมีความเข้มแข็ง เพราะการที่บุคคลพบความจริงว่าในสังคมของเขานั้นมีปัญหาหรือมีความเป็นไปอะไรอย่างไร โดยเขาจะเป็นผู้คิดค้น สร้าง ออกแบบ รวบรวมข้อมูลจากประสบการณ์ของเขาเองที่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ที่มีความหมาย หรือมีความสำคัญสำหรับเขาและเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาของเขาเองได้ นอกจากจะสามารถแก้ปัญหาภายในกลุ่มของเขาเองแล้วเขายังสามารถจะแลกเปลี่ยนหรือแบ่งปันความรู้กับชุมชนอื่น ๆ ได้อีกด้วยการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวมีความสำคัญต่อสังคมเพราะครอบครัวเป็นตัวประสานเชื่อมสังคมเข้ากับบุคคล ครอบครัวจะสนับสนุนให้บุคคลตอบสนองความต้องการทางสังคม ซึ่งสังคมจะทำหน้าที่กำหนดแบบแผนการกระทำระหว่างบุคคลไว้ แบบแผนดังกล่าวนี้เป็นสิ่งสะท้อนถึงบทบาทหน้าที่ของบุคคลที่ต้องปฏิบัติ ดังนั้นการสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชนจึงควรให้สมาชิกรู้จักบทบาทหน้าที่ของตน มีส่วนร่วมในกิจกรรมของครอบครัวและชุมชนอย่างสม่ำเสมอ มีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ และตัดสินใจเรื่องสำคัญต่าง ๆ ของครอบครัวและชุมชน ร่วมกันรับผิดชอบภาระการงานและแก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้วยเหตุผล การเพิ่มพูนองค์ความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพเสริมรายได้สู่การเพิ่มศักยภาพด้านเศรษฐกิจของครอบครัวอันจะส่งผลถึงความเข้มแข็งของครอบครัว